

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ VE BİLEŞENLERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bünyamin ZEYREK

**GAZİANTEP
2015 TEMMUZ**

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ VE BİLEŞENLERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bünyamin ZEYREK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer ÖZÇİÇEK

**GAZİANTEP
2015 TEMMUZ**

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri Arasındaki İlişki

Bünyamin ZEYREK

Tez Savunma Tarihi: 31.07.2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Hilmi Bayraktar
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Prof. Dr. Arif ÖZSAĞIR
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ömer ÖZÇİÇEK
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

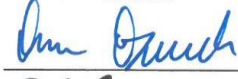
Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Ömer ÖZÇİÇEK

Doç. Dr. Tuba DİREKÇİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK

İmzası

ÖZET

İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ ve BİLEŞENLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

ZEYREK, Bünyamin

Yüksek Lisans Tezi, İktisat ABD

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer ÖZÇİÇEK

Temmuz, 2015, 93 Sayfa

Gelişmişlik düzeyini tek bir ölçütle açıklamaya çalışmak ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapıları nedeniyle oldukça güçtür. Buna rağmen ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini belirlemede 1970’li yıllara kadar kullanılan genel ölçüt ulusal gelirdeki artış (kişi başına düşen milli gelir) idi. Ancak kalkınma sadece ekonomik gelişmeden oluşmamaktadır. Salt ekonomik gelişme kapsamında değerlendirilen kalkınma kavramı kalkınmanın sosyal boyutunu ele almamaktadır. Bu çerçevede ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıklarını ekonomik nedenlere indirgemek, sosyal, siyasi ve kültürel faktörleri göz ardı etmek gerçekçi bir değerlendirme olmayacaktır.

İktisat bilimi, bireylerin toplam üretiminin ve tüketimin yanı sıra sağlık, eğitim gibi alanlarda da ihtiyaçları ve hedefleri olduğunu kabul etmekte ve bu alanlarda da araştırmalar yapmaktadır. Kuramsal olarak bu üç olgunun (ekonomik, eğitim ve sağlık), karmaşık ilişkilerle birbirlerine bağlı oldukları ortaya konmuştur. Fakat yapılan kuramsal ve ampirik çalışmalarla bu olgular arasındaki ilişkinin şekli net olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Çalışmamızda seçilmiş 20 ülke için Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiş İnsani Gelişme Endeksi ve endeksin alt göstergeleri kullanılmıştır. İnsani Gelişme Endeksini oluşturan eğitim, sağlık ve gelir alt endeksleri incelenecek olup seçilen ülkelerde ekonomik gelişmenin diğer iki değişkeni mi etkilediği, yoksa eğitimdeki ve sağlıktaki ilerlemelerin ekonomik büyümeyi mi sağladığı araştırılacaktır. Çalışmada kullanılan korelasyon ve Granger Nedensellik analizleri sonucu; en kuvvetli ilişkinin eğitimden sağlığa doğru olduğu görülmektedir. Genel sonuç her üç bileşenin gelişiminin birbirlerinden bağımsız olduğu izlenimindedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Sağlık, Kalkınma, Ekonomik Büyüme, İnsani Gelişme Endeksi.

ABSTRACT**HUMAN DEVELOPMENT INDEX AND THE RELATIONSHIPS AMONG
ITS COMPONENTS**

ZEYREK, Bünyamin

M.A Thesis, Department of Economics

Supervisor: Prof. Dr. Ömer ÖZÇİÇEK

July, 2015, 93 Pages

Because of economic, political and social structure of countries It is difficult to explain the development level by only one measure. Until 1970s per capita income was used as a measure of development. But development does not only consist of economic growth. Development which is interpreted only as economic growth and the social dimension of development is not considered. Therefore it will be unrealistic to reduce the cause of countries development level difference to economic growth, and omit social, political and cultural factors.

The science of economics accepts that agents have needs and targets about education and health, besides production and consumption, and does research in these fields. Theoretically it is shown that these three facts (economics, education and health) have a sophisticated relationship. But theoretical and empirical research has not yet clearly defined the relationship among these facts. In this study we use the “Human Development Index” calculated by UNDP for selected 20 countries. We will investigate the relationship among the economics, education, health components of this index. We aim to show whether economic development affects the other two or, education and health affects economic development. Using correlation and Granger Causality analysis, it is seen that the strongest relationship is from education to health. The general result seems to be that all three components have an independent development from each other.

Keywords: Education, Health, Development, Economic Growth, Human Development Index.

ÖNSÖZ

“*İktisadi Gelişme Endeksi ve Bileşenleri Arasındaki İlişki*” başlıklı tez çalışmasının konusunu seçmemde ve araştırmanın her aşamasında bilimsel katkıları ve tecrübeleriyle desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım sayın Prof. Dr. Ömer ÖZÇİÇEK’e, yardımlarını hayatım boyunca unutamayacağım Arş. Gör. Mehmet Akif DESTEK’e bana manevi desteğini esirgemeyip daima yardımcı olan aileme ve Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nin değerli yöneticilerine, akademik ve idari personeline sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI ve BÜYÜME

1.1. KALKINMA KAVRAMI TANIMLARI.....	4
1.2. KALKINMA KAVRAMINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER.....	6
1.3. KALKINMA ve BÜYÜME.....	9
1.4. KALKINMA KAVRAMININ ZAMANLA DEĞİŞEN YAPISI.....	10
1.5. EĞİTİM SAĞLIK ve BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	13
1.5.1. Beşeri Sermaye.....	13
1.5.2. Ekonomik Büyüme ve Eğitim İlişkisi: Kuram ve Bulgular.....	15
1.5.3. Ekonomik Büyüme ve Sağlık İlişkisi: Kuram ve Bulgular.....	19
1.5.4. Sağlık ve Eğitim İlişkisi: Kuram ve Bulgular.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI KAPSAMINDA İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

2.1. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ	25
2.2. TÜRKİYE’DE İNSANİ GELİŞME	34
2.3. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN ALT ENDEKSLERİ, GÖSTERGELERİ VE HESAPLAMA YÖNTEMİ	39
2.4. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN KULLANILDIĞI ÇALIŞMALAR	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERİ, MODEL VE YÖNTEM

3.1. VERİ	51
3.2. YÖNTEM.....	52
3.2.1. Korelasyon Analizi	52
3.2.2. Granger Nedensellik Analizi.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK BULGULAR

4.1. BETİMSSEL ANALİZ	55
4.2. KORELASYON ANALİZİ	66
4.3. GRANGER NEDENSELLİK	72
SONUÇ VE ÖNERİLER	76
KAYNAKLAR	81
EKLER.....	89
ÖZGEÇMİŞ	93
VITAE	93

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Seçilmiş Ülkelerde İnsani Gelişim Endeksi Bileşenleri (2014)	32
Tablo 2.2: 2014 Yılı Verileri İle Seçilmiş Ülkelerde İGE ve Kişi Başına Düşen GSYİH Değerleri	33
Tablo 2.3: 1990 - 1994 Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi ve Değişkenleri	34
Tablo 2.4: 1995 - 2009 Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi ve Değişkenleri	35
Tablo 2.5: 2010 - 2014 Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi Değişkenleri	36
Tablo 2.6: 1990 - 2014 Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi ve Gelir Sıralaması.36	
Tablo 2.7: 1990 - 2014 Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi.....	38
Tablo 2.8: 1990 Yılı Alt Endeks Gösterge Limitleri.....	39
Tablo 2.9: 1991 Yılı Alt Gösterge Limitleri	41
Tablo 2.10: 1994 Yılı Alt Gösterge Limitleri	42
Tablo 2.11: 1995 Yılı Alt Gösterge Limitleri	43
Tablo 2.12: 1999 Yılı Alt Gösterge Limitleri	44
Tablo 2.13: 2010 Yılı Alt Gösterge Limitleri	45
Tablo 2.14: 2014 Yılı Alt Gösterge Limitleri	46
Tablo 4.1: 1995 – 2009 Yılları Seçilmiş Ülkelerde Eğitim Endeksi.....	55
Tablo 4.2: 1995 – 2009 Yılları Seçilmiş Ülkelerde Sağlık Endeksi	57
Tablo 4.3: 1995 – 2009 Yılları Seçilmiş Ülkelerde Gelir Endeksi	59
Tablo 4.4: 1995 – 2009 Yılları Seçilmiş Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi	61
Tablo 4.5: İnsani Gelişme Endeksi ve Endeksi Oluşturan Değişkenlerin Yıllara Göre Değişimi	63
Tablo 4.6: Korelasyon Analizi	66
Tablo 4.7: Sağlık Değişkeninin Gecikmeli ve Öncül Değerleri İle Gelir Değişkeni Arasındaki İlişki.....	68
Tablo 4.8: Eğitim Endeksinin Gecikmeli ve Öncül Değerleri İle Gelir Değişkeni Arasındaki İlişki.....	69

Tablo 4.9: Eğitim Endeksinin Gecikmeli ve Öncül Değerleri İle Sağlık Değişkeni Arasındaki İlişki	70
Tablo 4.10: Granger Nedensellik Analizi	72
Tablo 4.11: Seçilmiş Ülkelerde Endeks Değişimleri ve Analiz Sonuçları	75

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: İnsani Gelişim Endeksinin Oluşumu (1995-2009)	31
Şekil 2.2: 1980 – 2014 Yılları Türkiye İnsani Gelişim Endeksi	39
Şekil 4.1: 1995 - 2009 Yılları Eğitim Endeksi Değişkeni.....	56
Şekil 4.2: 1995 - 2009 Yılları Sağlık Endeksi Değişkeni	58
Şekil 4.3: 1995 – 2009 Yılları Kişi Başına Düşen Milli Gelir Değerleri ve Değişimleri.....	60
Şekil 4.4: 1995 - 2009 Yılları İnsani Gelişim Endeks Değerleri ve Değişimleri ..	62

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIDS	: Acquired Immune Deficiency Syndrome
BM	: Birleşmiş Milletler
EGT	: Eğitim Endeksi
EUGE	: Eşitsizlikle Uyumlandırılmış İnsani Gelişme Endeksi
G20	: Group of 20
GDP	: Gross domestic product
GSMG	: Gayri Safi Milli Gelir
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HDI	: Human Development Index
HIV	: Human Immunodeficiency Virus
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SAG	: Sağlık Endeksi
SGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
UNDP	: United Nations Development Programme
WB	: World Bank

GİRİŞ

Dünyada bir kısım ülkelerin refah seviyelerinin oldukça yüksek bir kısım ülkelerin ise oldukça düşük olduğu bilinmektedir ve bu iki sınıfa dâhil olmayan bir kısım ülkeler ise orta düzey bir refah seviyesine sahip ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ülkeleri gelişmiş, gelişmekte ve az gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırmak mümkündür. Ülkeler arasında meydana gelen bu sınıflandırmanın genel ölçütü ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyleridir. İktisat bilimi ülkeler arasında var olan bu farklılığın neden kaynaklandığı, niçin bazı ülkelerin gelişmiş bazılarının ise az gelişmiş olduğu, az gelişmiş olan ülkelerin refah seviyelerini nasıl arttıracacağı gibi çeşitli sorulara cevap aramaktadır. Refah düzeylerinde görülen bu farklılıklar ülkelerin yapılarıyla bağlantılı olabilmektedir. Ülkelerin farklı coğrafi özellikleri, sosyal ve demografik yapıları olmasına karşın temel amaçları ekonomik açıdan kalkınmış ve refah seviyesi yüksek bir ülke olabilmektir.

Geleneksel kalkınma teorileri ülkelerin çıktı miktarlarında meydana gelecek artışların ülkelerin refah seviyelerini arttıracğını savunmakta ve meydana gelecek olan çıktı artışlarının ekonomik kalkınmayı sağlayan yegâne ölçüt olduğu öngörülmektedir. Fakat bu amacı gerçekleştirebilmiş bazı ülkeler yüksek ekonomik büyümeye sahip olmalarına karşın sosyal açıdan birçok sorunla karşı karşıya kalabilmektedirler. Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarının önemi ve ayrımı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları bazen birbirleriyle özdeş gibi kullanılmasına rağmen bu kavramlar anlam bakımından farklılıklar göstermektedir. Ekonomik büyüme safi gelirle ilişkili bir kavram olmakla birlikte, kalkınma kavramı ekonomik olduğu kadar sosyal bir olgudur. Kalkınma sürecinin temelinde teknoloji ve bilginin olduğu, sadece ekonomik çıktı sonucu kişi başına düşen gelirin artırılması ile değil aynı zamanda sosyal, kültürel, politik

yaşamda da meydana gelecek pozitif gelişmeleri içermektedir. Ekonomik çıktı artışı ve büyümeye sahip birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede yaşanan sosyal sorunlara çözüm aranması sonucu, gelir ve büyüme eksenli kalkınma anlayışına alternatif olarak geliştirilen sosyal göstergelerin de dikkate alınıp kalkınma kavramı kapsamında değerlendirilmesi ile başlayan süreçte birçok endeks ve kalkınma teorileri geliştirilmiştir. Bu kapsamda uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişebilme düzeyi, temiz su ve yiyecek imkânları, yaşanılabilir bir çevre gibi birçok gösterge kalkınma kavramının boyutları arasında değerlendirilmeye başlanmıştır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılından bu yana yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) de bu doğrultuda geliştirilmiş ve en çok kullanılan endeks olmuştur. İnsani gelişme endeksi, bir ülkenin kalkınma düzeyinin belirlenmesinde dikkate alınacak tek ölçütün ekonomik büyüme olmadığını, esas ölçütün kişiler ve onların kapasiteleri olduğunu vurgulamak için geliştirilmiştir. Kalkınma kavramını gelir değişkenine ek olarak sosyal göstergelerle açıklamaya çalışan bu kalkınma anlayışı temelde eğitim, sağlık, gelir alt endekslerinden oluşmaktadır.

Bireylerin doğdukları andan öldükleri ana kadar yaşadıkları ortalama ömür doğumda beklenen yaşam süresi olarak adlandırılmakta ve insani gelişme endeksinin sağlık boyutunu oluşturmakta, 15 yaş ve üzeri yetişkin okur-yazarlık oranı ve ilk, orta ve lise eğitimlerine katılma oranı olan bütünlük okullaşma oranı insani gelişme endeksinin eğitim boyutunu oluşturmakta, ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılıklarını ortadan kaldıran satınalma gücü paritesine göre düzenlenmiş kişi başına düşen milli gelir ise yaşam standardı düzeyi olarak değerlendirilmekte ve insani gelişme endeksinin gelir boyutunu oluşturmaktadır.

Eğitim ve sağlık gibi sosyal göstergeler beşeri sermaye faktörleri olarak kabul edilmekte ve kalkınmanın temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Literatürde yapılmış olan teorik ve ampirik çalışmalar ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermayenin öneminin giderek arttığını göstermektedir. Beşeri sermaye kavramı bireyin yaşamı boyunca elde ettiği kazanımlar olarak tanımlanabilmektedir. Bu kazanımlar öncelikli olarak bireylerin sağlık durumları, eğitim düzeyleri gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Bireylerin elde etmiş oldukları kazanımlar bireylerin sosyal ve iş hayatına yansarak dolaylı ve dolaysız etkiler meydana getirebilmektedir.

Bu doğrultuda ülkelerin refah düzeylerini belirleyen gelir ve beşeri sermaye faktörlerinden oluşan insani gelişme endeksi bileşenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. İnsani gelişme endeksi hesaplama yönteminin bazı yıllarda değişkenlik göstermesinden ve yine bazı yıllarda görülen alt endeksleri oluşturan değişkenlerin farklılaşmasından ötürü verilerin karşılaştırılabilmesi için çalışmamızda insani gelişme endeksi 1995-2009 dönemi yıllık verilerini kapsayacak şekilde incelenmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin tamamı Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) yayımlamış olduğu yıllık kalkınma raporlarından elde edilmiştir. Çalışmada yapılan analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında önemli bir ilişki bulunmamakla birlikte en fazla destek eğitimden sağlığa doğru bir ilişkinin olduğuna dair çıkmaktadır. Ayrıca her üç bileşenin gelişiminin birbirlerinden bağımsız olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde kalkınma kavramının farklı tanımları, kapsamı ve zamanla değişen kuramsal altyapısı incelenmiş olup kalkınma ve büyüme kavramları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde beşeri sermaye kavramı kapsamında değerlendirilen eğitim, sağlık ve gelir kavramları incelenmiş olup bu kavramların birbiriyle olan ilişkileri teorik olarak ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde kalkınma kavramı kapsamında insani kalkınma endeksinin bileşenleri, alt göstergeleri, hesaplama yöntemi ve yıllar itibariyle bu endekste yaşanan değişimler ele alınmıştır Türkiye'nin yıllara göre değişen İGE verileri değerlendirilmiş ve insani gelişme endeksinin kullanıldığı bazı çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde analize konu olan veri, model, yöntem yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise çalışmada elde edilen betimsel ve istatistiksel bulgular yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI ve BÜYÜME

Çalışmanın bu bölümünde kalkınma kavramının tanımlamalarına yer verilmiş ardından kalkınma ve büyüme kavramları arasındaki benzerlik ve farklılıkların tanımlamasına yer verilmiş ve son olarak kalkınma kavramı zaman içinde değişen kalkınma teorileri çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. KALKINMA KAVRAMI TANIMLARI

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri buldukları coğrafik konuma, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine, nüfus yapısı ve ekonomik sistemleri gibi birçok değişkene bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bununla birlikte toplumların temel amacı var olan mevcut koşulları ile daha yüksek bir refah seviyesine ulaşip kalkınabilmektir. Merkantilizm anlayışının hakim olduğu dönemden bu yana sırasıyla Klasik ekol, Keynesyen İktisat ve Neo-Liberal İktisat hakim iktisadi yaklaşım olarak varlığını sürdürmüştür. Benimsenen değişik ekoller çerçevesinde kalkınma politikaları dönemlerin ruhuna göre farklılıklar göstermiştir. Yaşanan değişimler doğrultusunda kalkınma iktisadi çeşitli evrimler geçirmiştir (Yılmaz, 2011:10).

Kalkınma kavramını temelde uygarlaşma, modernleşme misyonunun yeni koşullarda almış olduğu biçim olarak görmek mümkündür fakat bu kavramlar göreceli olabileceğinden herkes için aynı anlamı taşımayabilir (Başkaya, 1997:17). Türkçede bu kavram; “gelişme” kavramı ile özdeş olarak kullanılabilir. Latin kökenli batı dillerinde development, developpement, desarrollo vb. şekilde 15.yy’da ortaya çıkmakta 17. ve 18.yy’da yaygın bir şekilde kullanılmakla birlikte ekonomik içerik olarak kullanılması ve ekonomik içerikli sözlüklerde yer alması ikinci dünya savaşından sonraki sürece rastlamaktadır (Başkaya, 1997:21). Adam Smith’in ilk kalkınma iktisatçısı ve 1776 yılında yayınlanan “Ulusların Zenginliği”

adlı eseri de kalkınma konusundaki ilk bilimsel inceleme olduğu savunulsa da kalkınma ile ilgili ilk sistematik çalışmaların geçmişi 1940'lı yılların sonuna dayanmaktadır (Erden ve Koyuncu, 2014:10).

Kalkınma kavramının kullanılmaya başladığı tarihler ile ülkeler arasında kalkınma farklarının yaşandığı tarihler hemen hemen aynıdır. Bold - Zanden (2013), yapmış olduğu çalışmada bölgesel olarak üretilen GSYH değerlerini, ülkeler arasındaki kalkınma farklılıklarının başladığı tarihleri tespit edebilmek amacıyla hesaplamaya çalışmıştır. 1800'lü yıllarının başına kadar bütün bölgelerde gelir düzeyi aynı olmakla birlikte daha sonraki yıllarda Batı ülkeleri ve ABD'de hızlı bir şekilde kişi başına düşen GSYH artışı yaşanmış ve diğer bölgeleri çok geride bırakmıştır (Yanar, 2014:3). Bu dönemde temel geçim kaynağı tarıma dayalı olan geleneksel toplumlar büyük ölçüde geri kalmış ve teknolojinin ekonomik alanda artan ölçüde kullanılmasıyla ortaya çıkmış olan sanayileşmiş ülkelerin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Oluşan bu yeni konjonktür ile birlikte sürekli gelişme profili çizen dünya ekonomisinde sömürge veya yarı sömürge durumunda olan ülkeler bağımsızlık çabalarına girişmişlerdir (Gümü, 2005:18).

II. Dünya savaşını izleyen yıllarda Hindistan, Pakistan ve birçok az gelişmiş ülkenin bağımsızlığını elde etmiş olması ayrıca Sovyetler birliği yanında çok sayıda sosyalist ülkenin de siyasal arenaya çıkması kalkınma iktisadının temel zemininin oluşmasını sağlamıştır. Soğuk savaş yıllarında ülkeler arasındaki rekabet arttıkça bloklar dışında kalan ülkelere olan ilgi artmış ve bu ülkelerin sorunlarını kuramsal ve ampirik bazda incelemeyi amaçlayan kalkınma iktisadı giderek önem kazanmıştır (Arıcıoğlu, 2012:40). Bağımsızlığını elde etmiş ülkeler elde ettikleri siyasi başarıların yanı sıra ekonomik alanda da başarılı politikalar geliştirmek istemişlerdir. Bunun sonucu olarak birçok bilim adamının dikkatini çeken kalkınma konusu gündeme gelmiş ve kalkınma problemi literatürde geniş bir yer tutmaya başlamıştır (Öztürk, 2011:7). Birçok ülkenin sömürge altından kurtulup bağımsızlıklarını ilan etmesi, dünya genelinde o yıllarda genel sorun olan geri kalmışlık sorunuyla mücadele edilebilmesi ihtiyacı üzerine kalkınma iktisadı iktisat biliminin bir alt dalı olarak kendisine literatürde yer bulmuştur ve altın çağını Keynesyen refah devleti uygulamalarının ortaya çıkartmış olduğu rahat bir ortam sebebiyle 1950-1960'lı yıllarda yaşamıştır (Haspolat, 2010:37).

Rosenstein-Rodan'ın (1943) Doğu Avrupa ülkelerinin kalkınma sorunlarının incelendiği ve önerilerin sunulduğu makale kalkınma iktisadı açısından başlangıç

olarak düşünülecek olursa kalkınma iktisadi doğuşundan itibaren gerçek dünya sorunlarını ele almaktadır (Şenses, 2007:105).

Kalkınma kavramının içeriği temelde;

- “Neden fakir ülkeler fakirken zengin ülkeler zengindir?”
- “Neden fakir ülkeler, hayat standardı gelişimi açısından zengin ülkelerin gerisinde kalıyor?”
- “Fakir ülkeler nasıl daha zenginleşebilir?”

gibi birtakım sorularla yakından ilişkilidir ve bu sorular kalkınmanın önemli bir boyutu olan ekonomik büyümeye (kişi başına düşen milli hasıla) göndermede bulunmaktadır (Gitmez, 2013:12).

1.2. KALKINMA KAVRAMINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

1950’li yıllarda ülkelerin iktisadi alanda göstermiş oldukları başarı bu ülkelerde kişi başına düşen gelirin boyutuyla ölçülmekteydi. 1970’li yıllara gelindiğinde iktisadi başarı değerlendirmesinde fakirlik ve gelir dağılımındaki gelişmeler de dikkate alınmaya başlanmıştır. Günümüzde iktisadi kalkınmadaki gelişimi ortaya koymak için bu göstergeler ile birlikte daha birçok gösterge göz önüne alınmaktadır. Dünya’da kalkınma konusunda önemli gayretleri olan Dünya Bankası’na göre kalkınma; bireylerin "hayat kalitesi" veya "iyi hal durumu" ne kadar yüksekse o kadar ileridir (Soubbotina, 2004). Bu tanıma göre kalkınmanın amacı çok yönlüdür ve gelirin yanı sıra eğitim, sağlık, fırsat eşitliği, bireysel özgürlük, kültürel yaşam, çevre gibi olgularda gelişmişlik şeklinde kabul görmektedir. Bu tanım iktisat biliminin amacı olan kıt kaynaklarla fayda çoklamasını sağlamak ile de uyumludur. Son zamanlarda ortaya atılan sürdürülebilir kalkınma kavramında ise gelecek nesillerin durumu da dikkate alınmaktadır. Kalkınma kavramının genel geçer bir tanımlamasının yapılması oldukça güçtür çünkü bu kavram sadece ekonomik yapıdaki değişimleri değil sosyal, kültürel ve siyasal yapıdaki değişimleri de kapsamaktadır (Eryılmaz, 2011:3).

İktisat biliminin en fazla üzerinde durduğu üretim alanındaki gelişme olmuştur. Şüphesiz iktisadi büyüme fakirliğin azaltılması, eğitim ve sağlık alanlarında gelişme ve fırsat eşitliğinin geliştirilmesini sağlayabilir. Fakat bunun tersi durumlar da söz konusu olabilir. Daha fazla üretim nitel işgücüyle mümkündür. İşgücünün verimliliğinin artırılması eğitim, sağlık ve başka etkenlere

bağlıdır. Ülkelerin değişik büyüme oranlarını açıklamaya çalışan içsel büyüme modeline göre iktisadi büyüme eğitimi, eğitim ise iktisadi büyümeyi gerçekleştirmektedir. İktisadi kalkınmanın sadece kişi başı gelir ile ölçülmemesi ve bazı nitel değişkenlerin de olması kalkınma düzeyinin ölçülmesine yönelik değişik yaklaşımları da ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bir tanesi de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) insani kalkınma endeksidir.

Genel olarak modernleşme, sanayileşme büyüme ve yapısal değişme gibi kavramlarla ilişkili olan kalkınma kavramı toplumların gelişim süreçlerine paralel olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır (Yavilioğlu, 2002:59). Kalkınma; gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve insani kalkınma gibi alanlarda gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmak için uyguladıkları bir dizi ekonomik, siyasal ve politik süreç olarak da tanımlanabilmektedir (Tomul, 2000:17). Çok yönlü bir süreç olan kalkınma farklı dönemlerde farklı anlamları ifade etmiştir ve genel olarak toplumu etkileyen her türlü gelişme olarak da ifade edilebilmektedir (Öztürk, 2011:7). Geleneksel kalkınma teorileri bir ülkenin fiziki, coğrafi ve tarihi anlamda kaynaklarının ne kadar geniş olduğuna bakarak ülkelerin kalkınma düzeylerini ele alırken modern yaklaşımlar ise ülkelerin doğal ve fiziki kaynaklarına bakılmaksızın her ülkenin kalkınabileceği konusunda fikir birliğine varmışlardır (Çalışkan, 2010:26).

Kalkınma ve gelişme, tüm insanların yaşam kalitesinin iyileşmesi süreci olarak tanımlanmakta ve eşit öneme sahip üç durumu bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki; insanların barınma, beslenme, eğitim gibi arzu ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek koşulu ile yaşam düzeylerinin iyileştirilmesi, ikinci önemli durum; sosyal, kültürel, politik kurumlar, ekonomik sistemler ve enstitülerin yapılanmalarının artması ile insana verilen değer artırılması, üçüncü durum ise; seçeneklerinin genişletilmesiyle birlikte özgürlüklerinin artması ve tüketilen mal ve hizmetlerin çeşitliliğinin mümkün olduğunca artırılmasıdır (Türkoğlu, 2009:4).

Kalkınma kavramının ekonomik ve sosyal boyutları göz önüne alındığında kalkınma;

- Ulusal gelir dağılımının dengeli bir şekilde dağılımını sağlamak
- Ülke kaynaklarının toplumsal yaşama koşullarına uygun bir şekilde etkin şekilde kullanımını sağlamak
- Üretim artışı yaşanırken üretilen ürünlerin toplumun bütün kesimlerinin faydasını arttıracak şekilde kullanılmasını sağlayarak maddi ve

manevi yönden zenginleşmeyi toplumun geneline yaymak ve sanayi toplumuna geçilmesini gerçekleştirmek

- Ülkede yapılacak olan çeşitli yatırımların sadece ülkenin belirli bölgelerine değil ülke geneline yayılımını sağlayarak bölgeler arası kalkınmışlık düzeyi eşitsizliklerini bertaraf etmek
- İnsanların temel ihtiyaçlarından olan beslenme ve barınma gibi fonksiyonların sağlıklı ve insancıl bir düzeyde sunulmasını sağlamak
- Bilgiye erişme ve eğitim konusunda kadın erkek ayrımı gözetmeksizin tüm topluma fırsat eşitliği sağlayarak ileri düzeyde bir eğitim kalitesi sunmak ve teknolojik gelişmelere ön ayak olmak
- İnsan sağlığı konusunda insana yakışır bir düzeyde toplumun bütün kesimlerine sağlık hizmetlerini sunmak

gibi birtakım amaçları olan bir kavram olarak tanımlamak mümkündür (Aydın, 2006:29).

Bünyesinde barındırdığı sübjektif ve objektif unsurlar ile birlikte ülkeler arasındaki iktisadi, sosyal, siyasal, doğal kaynaklar, eğitim, sağlık koşulları gibi değişkenlerin farklılıklar göstermesi sebebiyle iktisadi kalkınma kavramı zaman ve mekan koşullarında farklı anlamlar kazanmıştır. Yapısında barındırdığı dinamik, sürekli yenilenme olgusu dolayısıyla her ülke ve topluluğun kendine has bir kalkınma deneyimi ve kavramı bulunmaktadır (Doğan, 2011:45). Literatürde kalkınma ve gelişme bazen aynı anlamda kullanılsa da kalkınma üretim ve gelir artışının yanı sıra maddi refahın artırılması, yoksulluğun kökünün kurutulması, üretimde kullanılan girdiler ve elde edilen çıktılarının kombinasyonlarında meydana gelen değişim ve dönüşüm süreci olarak tanımlanabilmektedir. Bu bakımdan kalkınma bir süreçtir ve sosyal olguları içerisinde barındıran modernleşme hareketi olarak da ifade edilebilmektedir (Yılmaz, 2011:5).

Kalkınma çabalarının asıl amacı;

- Yaşamın devamlılığını sağlayabilmek üzere doğaya karşı mücadele doğayı kontrol altında tutabilme (üretim ve teknoloji)
- Yaşamın devamlılığının sağlarken yüksek bir yaşam standardı seviyesine erişebilmek (insani boyutu)
- Çalışma koşullarının olabildiğince iyileştirilmesi ve istihdamı sürekli kılabilmek (istihdam boyutu)

- Ülkeler arası gelişmişlik sıralamasında ilk sıralarda yer alabilmek (hâkimiyet ve rekabet boyutu)
- Bahsedilen amaçları gerçekleştirirken doğaya ve çevreye minimum düzeyde zarar vermek (çevre boyutu)
- Tüm bu çabaları doğrultusunda nihai hedef olan ekonomik, siyasi ve sosyal yönden bağımsız olmaya çalışmak (özgürlük boyutu) (Alagözoğlu, 2010:2).

Yukarıda görüldüğü gibi kalkınmayı sadece gelir boyutuna indirgemek ve sosyal yönünü görmezden gelmek mümkün olmamaktadır.

1.3. KALKINMA ve BÜYÜME

Kalkınma ve büyüme kavramları birbirinden farklı kavramlar olmakla birlikte çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadırlar. Ekonomik büyüme niceliksel bir kavram olup, bir önceki yıla oranla mal ve hizmet üretimi ve ayrıca milli gelirden meydana gelen artışı ifade ederken niteliksel bir kavram olan ekonomik kalkınma ise milli gelir, mal ve hizmet artışının yanı sıra toplumda yaşanan sosyal ve kültürel gelişmeyi de ifade etmektedir (Tayyar, 2008:6).

Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeye oranla daha kapsamlı ve daha geniş anlama sahiptir. Ekonomik kalkınma üretim miktarındaki artış yani büyümenin yanı sıra sosyo-kültürel yapıda meydana gelen değişimleri de içermekte ve genel olarak gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kalkınma GSMH'da meydana gelen artışla birlikte ulusal gelirin dengeli bir şekilde dağılımını ve halkın yaşamının manevi yönden de zenginleşmesini, kaynakların verimli ve rasyonel bir şekilde kullanımını, altyapı, eğitim, sağlık gibi sosyal olgularda meydana gelecek yatırımların dengeli bir şekilde yönlendirilmesini sağlamaktadır (Çeken, 2008:295). Üretim olanaklarının artması, mal ve hizmet üretiminde meydana gelen artış sonucu ekonomik büyüme sağlanmış olur. Ekonomik büyümenin sağlamış olduğu gelişme ve ilerleme sonucu refah düzeyinin artması ise kalkınma olarak değerlendirilir. Büyümenin kalkınmadan bağımsız gerçekleşebileceği söylenebilirken kalkınmanın beraberinde büyümeyi gerçekleştirdiği sonucuna varılabilmektedir (Işık, 2006:41).

Kalkınma mevcut ekonomik yapının bir adım ötesini hedefleyerek bu yapının geliştirilmesi olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca kalkınma büyümeden farklı olarak yapısında;

- Kendi kendini besleyen sürdürülebilir büyümeyi
- Alışıl gelmiş üretim ve tüketim kalıplarında yapısal değişimi
- Teknolojik gelişmeyi
- Beşeri koşullarda gelişmeyi
- Sosyal, politik ve kurumsal değişimi barındırmaktadır (Yılmaz, 2011:12).

Büyüme ve kalkınma birbirini tamamlayan ve etkileşim halinde olan kavramlar olmakla birlikte büyüme kantitatif bir kavram olup iktisat teorisi konusuna girerken kalkınma kalitatif bir değişme olup daha çok iktisat politikası konusunda yer almaktadır. Ayrıca kalkınma makro bir olay büyüme ise hem mikro hem makro bir değişme olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bundan dolayı kalkınma daha geniş kapsamlı olup büyümeyi de kapsamaktadır (Yılmaz, 2011:13).

1.4. KALKINMA KAVRAMININ ZAMANLA DEĞİŞEN YAPISI

İktisat bilimi bireyin fayda çoklaması yapması üzerine kurulmuştur. Bireyin daha fazla tüketim ile daha yüksek mutluluğa erişebileceğini kabul edebiliriz. Fakat sosyal ve karmaşık bir varlık olan insan güzellik, güven, çevresindeki bireylerin mutluluğu gibi sayısız faktörden etkilenmektedir. Dolayısıyla bireyin daha fazla mutlu olması sadece daha fazla tüketime bağlı olmayacaktır. Kalkınma kavramı da bu doğrultuda zamanla gelişmiştir.

Literatürde ilk eser olarak kabul edilen Milletlerin Zenginliği adlı kitabında Adam Smith'in açıkça ifade ettiği ve diğer klasik iktisatçıların da aynı düşüncede olduğu büyüme eksenli kalkınma teorisine göre; ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın aynı kavramlar olduğu ve bu kavramlar arasında farklılık olduğu düşüncesini vurgulamanın anlamsız olduğu görüşüdür (Karalı, 2005:4). Zira klasik iktisatçılar kalkınmayı büyümenin içinde ve herhangi bir müdahale olmadan kendiliğinden gelişen bir süreç olarak kabul etmişlerdir (İlkin, 1988,59).İktisadi gelişme ve iktisadi büyüme kavramlarını eşanlamlı kavramlar olarak değerlendirip anlamlandıran geleneksel kalkınma anlayışı 1950-1960'lı yıllara kadar bu alt disiplinin temelini oluşturmuştur (Erden ve Koyuncu, 2014:10).

Geleneksel kalkınma teorileri, ülkelerin kalkınma politikalarında sahip oldukları kaynakları ekonominin farklı alanlarına dağıtırken rasyonel bir tercih gerçekleştirebilmek için ne tür tercihler (seçimler) yapılması gerektiği sorunu üzerinde yoğunlaşmış ve iktisadi kalkınmanın temel dinamiği olarak hızlı sermaye

birikimi üzerinde durmuşlardır. Ayrıca geleneksel kalkınma teorileri kısıt olan kaynakların yönlendirildiği alanlar ve yönlendirilme biçimlerinin farklılıklarına göre şekillenmiştir (Altunç, 2002:16). Hızlı sermaye birikimini ise ithal ikamesine dayalı sanayileşme yoluyla sağlamaya çalışıp bunun sonucu olarak daha yüksek milli hâsıla artışının sağlanması gerektiğini öne sürmüşler ve bu doğrultuda çeşitli politikalar ortaya koymuşlardır (Özsoy, 2007:6).

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan genişleme dönemi kapitalizmin yeniden krize girmesiyle birlikte son bulurken krizin yükü özellikle az gelişmiş ülkelere yansımıştır. Bunun sonucu olarak kalkınmaya ilişkin oluşmuş olan iyimser yaklaşımlar yerini karamsarlığa ve yeni arayışlara bırakmıştır. Ayrıca bu olumsuz süreç ilerledikçe yüksek GSMH artışlarının dahi kalkınmayla özdeş olmadığı tecrübe edilmeye başlanmıştır (Başkaya, 1997:171). Genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen ekonomik büyüme sonucunda ülke insanların refahının artmaması üzerine büyüme merkezli kalkınma teorileri yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır (Lakeç, 2006:6). Bir kısım iktisatçılar tarafından kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan GSYİH'nin, iktisadi faydanın dağılımı, yoksulluk, yetersiz beslenme, düşük okuryazarlık gibi iktisadi ve sosyal hastalıkların derinliğini ve özünü tam olarak yansıtamaması bakımından yetersiz olduğunu savunmuşlardır (Tüylüoğlu ve Karalı, 2006:55).

1970'li yılların başlarında kalkınma iktisadi yoksulluk ve eşitsizlik konularına odaklanmıştır. GSMH'nin artmasının ülke refahını arttıracacağı anlamına gelmediği, az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki farkın giderek arttığı, dünyada halen birçok insanın yoksulluk içinde yaşadığı göz önünde bulundurularak geleneksel kalkınma anlayışına yoğun eleştiriler olmuştur. 1974 yılında Dünya Bankası (WB) kaynakların yeniden dağılımını öngören, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise beslenme, barınma, sağlık eğitim gibi temel göstergelerin geliştirilmesini amaçlayan temel ihtiyaçlar yaklaşımı üzerinde yoğunlaşmışlardır (Özsoy, 2007:7).

Dünya Bankası çevrelerinin değerlendirdiği biçimiyle temel ihtiyaçlar yaklaşımı temelde iki unsuru içermektedir. Bunlardan ilki, bireyin fizyolojik yeniden üretilmesine imkân tanıyan beslenme, barınma, giyim ve konut gibi temel gereksinimlerin minimum düzeyde karşılanabilmesi ikinci önemli unsur ise; eğitim, sağlık, içme suyu, ulaşım gibi temel hizmetlerin karşılanabilmesidir (Başkaya, 1997:174). Temel ihtiyaçlar yaklaşımı kapsamında Ghai (1977) üç grup temel ihtiyaçtan söz etmektedir. Bunlar;

- Kişisel fizyolojik ihtiyaçlar; Beslenme, barınma, giyinme
- Toplumsal ihtiyaçlar; Eğitim, kültür, ulaşım, eğitim ve sağlık hizmetleri
- Manevi ihtiyaçlar; Özgürlük, kişisel haklar, insan hakları, kültürel ve kişinin kendi gelişim ihtiyacı olarak sınıflandırmıştır (Özsoy, 2007:8).

1986 yılında Paul Romer'in "Increasing Returns and Long Run Growth isimli çalışmasında uzun dönem büyüme dinamiklerini incelenmesiyle ilk defa ortaya atılan endojen (içsel) büyüme teorisi temel ihtiyaçlar yaklaşımının yerini almıştır (Altunç, 2002:47). İnsan sermayesini büyümenin içsel bir girdisi olarak değerlendiren bu kalkınma teorisi geleneksel kalkınma yaklaşımlarının en büyük başarısızlığını gelişme sürecinin ülkenin kendi iç kaynaklarına, kendi gücüne ve güvenine dayanarak yapılacağını göz ardı etmesinde arar. İçsel büyüme teorisi her ülkenin kendi öz kaynaklarına dayalı bir kalkınma yolu bulması gerektiğini ve bu süreçte sermayenin değil istihdamın öncelikli olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca kar oranını yükseltme kaygısı yerine yaşam kalitesinin iyileştirilmesinin gerekliliğini savunmaktadır (Özsoy, 2007:8).

Ekonomik büyüme merkezli yaklaşımlara ve temel ihtiyaçlar yaklaşımına yapılan eleştiriler sonucunda ise kalkınmanın ekonomik büyümeden daha çok insan odaklı gelişime yönelik olması gerektiği ortaya konulmuştur. Toplumun üretiminin ve kişi başına düşen gelirin artmasına ek olarak iktisadi, sosyal, kültürel, politik ve çevresel göstergelerinde meydana gelen gelişme insan odaklı kalkınma teorilerinin temellerini oluşturmaktadır (Günsoy, 2005:7). Bu bağlamda doğal çevrenin göz önünde bulundurulduğu kaynakların bilinçli bir şekilde kullanımı, bölüşümü ve dağıtımını gerektiği fikrini öne süren sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmıştır (Özsoy, 2007:9).

Sürdürülebilir kalkınma bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşağın kendi ihtiyaçlarını karşılama yetisinden mahrum etmeksizin temin etme olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanım mevcut şartlarla devam edildiği zaman gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun bırakılacağı ve bu durumun yaşanmaması için gelecek kuşakların ihtiyaçları ile bugünün ihtiyaçları arasında bir denge oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır (Başkaya, 1997:191). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında "Ortak Geleceğimiz Raporu" yayımlanmış ve bu raporda temel ihtiyaçların doğal kaynakları ve çevreyi tehdit

etmeyecek boyutlarda karşılanması ve kaynağı tekrar yerine koyabilme hızından daha hızlı kaynak tüketimini önlemeyi amaçladığı açıkça ifade edilmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 1994 yılında yayımlanmış olduğu insani kalkınma raporunda bu yeni kalkınma stratejisinin adını sürdürülebilir insani kalkınma olarak ifade etmiştir. Yeni olan bu yaklaşım doğal kaynaklara ve çevreye dayanan sürdürülebilir kalkınma ile temel ihtiyaçlar yaklaşımını içeren sentez bir kalkınma anlayışı olan sürdürülebilir insani kalkınma yaklaşımı olarak tanımlanmıştır. Son yıllarda kalkınma insani kalkınma bağlamında değerlendirilmekte olup ölçümünde iktisadi büyümeden çok insani kalkınma alanında kaydedilen ilerlemeler belirleyici olmakta ve insani kalkınma göstergeleri kullanılmaktadır (Özsoy, 2007:10).

Bir refah göstergesi sayılan GSMH artışı çoğu zaman ağır çevre maliyeti pahasına yaşanmaktadır. Yaşanılan ağır çevre tahribatı gelecek nesillerin refah kaybına yol açabilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı bu doğrultuda geçerli büyümenin sürdürülemezliği ayrıca hem bugünün hem de gelecek neslin çevre ve refah kaybını önlemeyi amaçlamaktadır (Başkaya, 1997:194).

1.5. EĞİTİM SAĞLIK ve BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

1.5.1. Beşeri Sermaye

Sermaye kavramı düşünüldüğünde genel olarak banka hesabı, demir çelik fabrikaları, üretim bantları gibi maddi ve fiziksel bir çağrışım yapmaktadır. Oysa eğitim ve sağlık gibi faktörler de kişilere uzun vadeli gelir sağladıkları için insan sermayesi diğer bir deyişle beşeri sermaye olarak değerlendirilmektedir (Baş, 1997:136). İktisadi kalkınmanın temel dinamiklerinden biri olarak görülen sermaye birikimi ise özellikle az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmesi açısından çok önemlidir. Sermaye birikimi kavramından kasıt sadece fiziki sermaye olmayıp aynı zamanda beşeri sermaye de vurgulanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki sermaye birikiminin düşük olması; “fakirliğin kısır döngüsü” adı verilen bir sürecin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu ülkelerdeki gelir seviyesinin düşüklüğü ülkedeki tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların düşük olmasına yol açmaktadır. Yatırımların düşük bir seviyede kalması ise sermaye birikimine olan katkının azalacağı ve dolayısıyla düşük gelir elde edilmesiyle son bulacaktır (Kar ve Taban, 2005:10).

Beşeri sermaye kavramı, insanların sahip oldukları bilgi, becerileri, yetenekleri aynı zamanda eğitimleri boyunca elde ettikleri kazanımları içermekle

birlikte bireylerin sağlık, beslenme gibi insani fonksiyonlarına bağlı olarak elde ettikleri güç ve canlılığı da kapsamaktadır. İnsanın üretken olarak ortaya koyabileceği tüm nitelikleri içermekte olup ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak bireylerde oluşan bilgi, beceri ve diğer nitelikleri kapsamaktadır (Özyakışır, 2011:52).

Eğitimin beşeri sermaye perspektifinde değerlendirilip gerekli önemin verilmesi konusu iktisat literatüründe McCullach ile gerçekleşmiştir. McCullach ulusal sermayenin değerlendirilmesinde, toplumun bilgi, kültür ve tecrübelerinin de hesaba katılması gerektiğini vurgulamıştır (Türker, 2000:26). 1960 yılında S. Becker tarafından sunulan bir tebliğ ile ilk defa beşeri sermayenin ekonomik yönünün analizi yapılmış olup daha sonra 1962 yılında Schultz'un yayınlamış olduğu eseri beşeri sermaye literatürünün klasiği haline gelmiştir. Bu eserde (Schultz, 1961:17), gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal kalkınmanın önündeki en büyük engelin fiziki sermayenin yetersizliği konusu olmadığı, insan gücünün nitelik bakımından yetersiz olduğu belirtilmiştir. Nitekim insan gücünün nitelik bakımından yetersiz olması ülkeleri beşeri sermaye yatırımları yapmaya zorlamaktadır. Beşeri sermaye kavramı temelde eğitim alanına vurgu yapmakla birlikte sağlık da beşeri sermayenin önemli bir yönüdür (Özyakışır, 2011:58).

Bugün sanayileşmiş olarak değerlendirilen az sayıdaki ülkenin kalkınma anlamında kat etmiş oldukları çok büyük mesafelerin geçmişi son elli yıla dayanmaktadır. Ülkeler bu kalkınma başarısını, üretim faktörlerini belirli bir plan dahilinde bir araya getirerek, gerekli olan insan gücünü optimal seviyede tutarak ve devamlı olarak bilgi birikimi ile destekleyerek elde etmişlerdir (Peran, 2005:1).

Kar ve Ağır (2006), 1926-1994 dönemi verilerini kullanarak beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı, (eğer varsa) nedenselliğin yönünün ne olduğunu incelenmiştir. Ayrıca beşeri sermaye değişkenleri olan eğitim ve sağlık faktörleri ile hasıla arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme analizi ile araştırılmıştır. Eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye neden olduğu ve ekonomik büyümenin de sağlık harcamalarına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık harcamalarına ayrılan bütçenin küçüklüğü de sağlık harcamaları ile büyüme arasında uzun dönemde görülen ilişkinin kısa dönemde büyümeden harcamaya doğru olmasına etki eden faktörlerden birisi olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca beşeri sermaye ile büyüme arasında uzun dönemli ve birbirini etkileyen bir yapının varlığı desteklenmiştir.

Arısoy vd. (2010), Türkiye ekonomisinde 1960–2005 dönemlerinde sosyal harcamalar düzeyinin ve bu harcamaların bileşenlerinin iktisadi büyüme ile olan dinamik etkileşimlerini test etmektedir. Kişi başına düşen sosyal harcamalar ve alt kalemleri olan eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamaları serileri ile kişi başına düşen GSYİH serileri arasında uzun dönemli bir dengenin olduğu ve bu seriler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre; sosyal harcamalar ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü, eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarından iktisadi büyümeye doğru ters yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna varılmıştır. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre toplam sosyal harcamalar ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin; eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarından iktisadi büyümeye doğru işleyen tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmektedir. Etki–tepki analizi sonuçlarına göre ise toplam sosyal ve alt kalemlerinden eğitim harcamalarında meydana gelecek dışsal bir şokun iktisadi büyüme eğiliminde bir artışa yol açtığı, öte yandan, sağlık harcamalarındaki bir şokun iktisadi büyümenin artış eğilimini az da olsa arttırdığı, sosyal koruma harcamalarındaki dışsal bir şokun ise büyüme üzerinde nispeten durağan bir artış eğilimine neden olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisinde ilgili dönemde gerek sosyal harcamaların gerekse de bu harcamaların alt bileşeni olan eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki olumlu etkisini vurgulamaktadır.

1.5.2. Ekonomik Büyüme ve Eğitim İlişkisi: Kuram ve Bulgular

Eğitim bireyin davranış ve düşünce yapısında kendiliğinden veya etkilenme süreci sonucu olarak meydana gelen değişme ve gelişim olmakla birlikte yeni kuşakları yaşama hazırlarken ihtiyaç duydukları ve duyacakları bilgi, beceri ve sağlıklı bir kişilik elde edebilmesine yardım eden bir etkinlik olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca eğitimin bireysel faydalarının yanı sıra ülkelerin ekonomik, siyasi, politik ve kültürel alanda yaşanan gelişim ve değişim sürecine olan pozitif etkilerinden dolayı toplumun beklentilerini karşılama görevi de vardır (Afşar, 2009:86). İktisadi büyümeyi sağlama, yoksulluğu azaltma, duyarlı bireyler yetiştirme gibi etkileri olan eğitimin bireylere sağlamış olduğu faydalarının yanı sıra iktisadi sosyal ve siyasal gelişmeleri de tetiklediği göz önünde bulundurulursa toplumsal açıdan pozitif dışsallıklar sağlamakta ve ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır (Pamuk ve Bektaş, 2014:78).

Eğitim toplumun verim gúcünü, refah düzeyini arttıran ekonomik kazanç sağlayan bir girdi olarak değerlendirilebilir. Eğitim kişilerin kendilerini ve dış dúnayayı anlama kapasitelerini geliştirir, yaşam kalitesini geliştirir, bireylere ve toplumlara doğrudan fayda sağlar. Ayrıca eğitimin verimliliği, girişimciliği ve teknolojik gelişmeleri arttırıcı bir yönü de vardır. Dalton'un da belirttiği gibi eğitimin;

- Çalışma kapasitesi ve emeğin verimliliğini doğrudan etkileme
 - Teknolojik gelişme imkanı sağlayıp dolaylı olarak sermayenin verimliliğini arttırma
 - Alınan iyi bir eğitimle iş imkanlarında çeşitlilik ve istikrar sağlama
 - İş hayatında adaptasyon ve saygınlık sağlama fonksiyonları vardır.
- (Türker, 2000:26).

Büyüme ve gelişmeye doğrudan etki eden ve kalkınma carisi olarak nitelendirilen eğitim ve sağlık harcamalarının yıllar itibarıyla bütçe içindeki payının arttığı görölmektedir. Bu artışın nedeni ise eğitim faaliyetlerinin diğer alanların temel belirleyicisi ve iktisadi büyüme ile kalkınmanın belirleyici unsuru olmasıdır. Ayrıca eğitimin insanlara ekonomik ve teknolojik gelişmelere ve bunların yol aıtığı değişimlere göre sürekli kendini yenileyebilme bilinci oluşturacağı düşünülürse işsizlik sorunu gibi bir çok iktisadi problemin çözümü için de eğitim büyük bir önem arz etmektedir (Akçacı, 2013:67).

Geleneksel üretim fonksiyonunda emek ve sermaye değişimlerinin açıklayamadığı üretim artışları ancak 1960'lı yıllarda açıklanabilmiştir. Bu artışın çalışanların eğitim düzeyinden kaynaklandığı ortaya konulmuştur. Denison'un 1930 ile 1960 yılları arasını kapsayan çalışmasında; ABD ekonomisinde gerçekteşen çıktı artışının yüzde 23'ünün çalışanların eğitim düzeylerinde meydana gelen değişimden kaynakladığı sonucuna varmıştır (Baş, 1997:139). Eğitimin, işgücünün üretkenlik ve beceri kapasitesinde pozitif etki meydana getirdiği ve bu yolla da milli gelirde artışa yol aıtığı Denison tarafından yapılan araştırmada belirtilmiştir. Benzer şekilde Schultz yapmış olduğu çalışmada Denison'un görüşlerine paralel olarak ABD'deki büyüme oranının önemli bir kısmının eğitime olan yatırımlar ile açıklamıştır (Kar ve Ağır, 2006: 57).

Ekonomik büyüme ve eğitim arasındaki ilişki hakkında literatürde pek çok çalışma mevcuttur. Tilak'ın "Education and Its Relation to Economic Growth

Poverty, and Income Distribution: Past Evidence and Further Analysis” (1989) adlı çalışmasında bu çalışmaların bir özeti verilmiştir. Genel görüş; eğitimin işgücünün verimliliğini arttırarak ekonomik büyümeye yol açtığı ve bu verimlilik artışının olumlu etkilerinin kuşaklar boyu sürdüğüdür. Eğitimli anne ve babaların daha sağlıklı ve daha iyi beslenmiş çocuklar yetiştirip onlara gerekli eğitimi verdikleri için daha bilinçli nesiller yetişecektir. Ayrıca eğitim alan çocuklar hayatları boyunca daha verimli olacaklardır. Böylece eğitimin gelişme üzerinde hem dolaylı hem de dolaysız etkisinin varlığı öne sürülmüştür (İnanç vd, 2006:62).

Robert Barro (1992) ve bir çok araştırmacının farklı ülkelerin büyüme hızlarını karşılaştıran ampirik çalışmaları literatürde mevcuttur. Araştırmalarda yoksul ülkelerin zengin ülkeleri yakalayamama durumları yoksul ülkelerin fiziki sermaye yetersizliğinden kaynaklanmamakta olup bu ülkelerdeki insan sermayesine yapılan yatırımların azlığı sonucuna vurgu yapılmıştır. Barro, ülkeler arasındaki bu farklılığı insan sermayesi olarak bilinen eğitim düzeyi ile verimlilik artışı arasında güçlü bir bağın olduğunu gösteren kanıtlara dayandırmaktadır. Ayrıca ABD’de 1929-1982 yıllarını kapsayan ampirik bir çalışmaya göre ABD’de kişi başına düşen milli gelirin %25’inin okuma yılı süresindeki artıştan meydana geldiği sonucuna varılmıştır (Karataş ve Çankaya, 2010:38).

Selim vd. (2014), 2000-2011 yılları arasında G20 ülkelerindeki eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki panel eş-bütünleşme ve hata düzeltme modelleri kapsamında analiz edilmiştir. Çalışmada uzun dönemli ilişki Pedroni panel eşbütünleşme testi, kısa dönemli ilişki ise Havuzlanmış Ortalama Grup Regresyonu ile sınanmış ve elde edilen sonuçlar eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemli ilişkinin pozitif ve anlamlı olduğu şeklindedir.

Akçacı (2013), eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1998Q1-2012Q3 dönemi için Toda-Yamamoto nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular iktisat yazınında yer alan büyüme ve kalkınma arasındaki farklılığı teyit eder niteliktedir. Nedensellik analizi sonucu; eğitim harcamalarından ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Hawkes ve Uğur (2012), yapmış oldukları çalışmada eğitim, beceri ve iktisadi büyüme ilişkisi ile ilgili çalışmaları incelemişler ve genel olarak az gelişmiş

ülkelerde eğitim ve beceri düzeyindeki gelişmelerin iktisadi büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Pamuk ve Bektaş (2014), 1998:01 - 2013:02 döneminde Türkiye'deki eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki rolü incelenmiştir. Bu amaçla, geleneksel birim kök testleri, gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda, söz konusu iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Uygulanan Granger nedensellik testi sonucuna göre incelenen değişkenler arasında GSYİH'den eğitim harcamalarındaki büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Türkiye ekonomisi için sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve küresel rekabet gücünün artırılması amacıyla eğitime yapılan yatırımların büyük önem arz ettiği fakat GSYİH içinden eğitime ayrılan kaynakların yetersizliği nedeniyle eğitimin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışkan vd. (2013), 1923-2011 dönemi için Türkiye ekonomisinde eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Eğitim değişkenleri olarak, eğitim seviyelerindeki öğrenci sayılarının kullanıldığı ekonometrik analizde modelin sonuçlarına göre (literatüre paralel olarak); lise ve yükseköğretim düzeyindeki öğrenci sayılarının artması, büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkilere neden olmaktadır. Ayrıca Türkiye'de lise seviyesindeki öğrenci sayısındaki her %1'lik artışın GSYH'yi yaklaşık %0,2, yükseköğretim seviyesindeki %1'lik artışın ise GSYH'yi yaklaşık %6 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ilköğretim düzeyindeki öğrenci sayısı ve meslek liselerindeki öğrenci sayısındaki artışların, GSYH üzerinde anlamlı bir değişikliğe neden olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle Türkiye'de eğitime, özellikle de yükseköğretime daha fazla kaynak tahsis edilmesinin ekonomik gelişme sürecin de önemli katkılar sağlayacağı ortaya konmuştur.

Koç (2013), beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yatay-kesit analiz yöntemi ile 27 AB ülkesi için 2012 verilerini kullanarak test etmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olan ekonomik büyüme ile bağımsız değişkenler olan doğumda yaşam beklentisi, beklenen okullaşma yılı ve ortalama okullaşma yılı değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ulaşılan ampirik sonuçlara göre beşeri sermayenin, ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

1.5.3. Ekonomik Büyüme ve Sağlık İlişkisi: Kuram ve Bulgular

Sağlık, sadece insanların hastalık durumlarının olmaması değil, bireylerin yaşamları boyunca kendilerini geliştirmelerine neden olacak olan faktör olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu bakımdan sağlık, insanların sahip olduğu ve olabileceği en önemli değer ve refah seviyelerini yükseltmelerine yardımcı olabilecek temel varlık olarak görülmektedir. Sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdüren bireyler ve toplumlar, üretimde daha etkin bir rol oynamak adına doğal kaynaklarını en etkin şekilde kullanırlar bunun yanı sıra doğal çalışma süreleri ve iş güvenliği konusunda gereken önlemlerin alınmasında daha dikkatli davranırlar. Sonuç olarak toplumsal refahın yükselmesine önemli katkı sağlarlar. Ayrıca gelişmiş ve belirli bir refah seviyesine ulaşmış ülkeler sağlık harcamaları konusunda her yıl daha fazla yatırımlarda bulunmaktadırlar (Tıraşoğlu ve Yıldırım, 2012:112).

Ekonomik büyümeye katkısı olabilecek bir diğer beşeri sermaye faktörü ise sağlıkta. Sağlık göstergelerine bütçeden ayrılacak pay, kişi başına düşen sağlık harcamaları, hastane, sağlık ocağı, sağlık personeli miktarı gibi göstergelerin iyileşmesi ülkelerin ekonomik kalkınmalarında katkıda bulunmaktadır. Çünkü toplumdaki bireylerin sağlık göstergelerinin iyi olması demek bilgili, tecrübeli, yetenekli bireylerin sağlıklı olmasına yol açıp işgücü kapasitesinin artması anlamına gelmekte ve bu bireylerin sağlıklı oldukları ölçüde katma değer yaratma potansiyellerinde artışlar meydana gelmektedir (Karataş ve Çankaya, 2010:41).

Bir toplumun sağlık düzeyinin yüksek olması için; bebek ve çocuk ölüm oranları, ortalama hayat süreleri, ölüm sebepleri, hastalık türleri ve sağlık sistemine ilişkin göstergelerin üzerinde durulması gerekmektedir. Taban ve Kar (2004) bu faktörleri;

- Bebek ve Çocuk Ölüm Oranları:** Doğum esnasında ve doğumu takip eden bir yıl içerisinde yaşanan ölümleri bebek ölümleri, bir yıl ile 5 yıl arası gerçekleşen ölümleri ise çocuk ölümleri olarak değerlendirilmekte ve bu oranlar toplumların sağlık düzeyini gösteren iyi bir göstergedir.
- Ortalama Hayat Süresi:** Sağlık hizmetlerinin kalitesi ve halkın bu hizmetlerden yararlanma imkânlarıyla ilişkilidir. Sağlık düzeyinin belirlenmesi açısından önemli bir göstergedir.
- Sağlık Sistemine İlişkin Göstergeler:** Milli gelir içerisinde sağlığa ayrılan payın nispi büyüklüğü, doktor sayısı, kişi başına düşen doktor,

hastane, yatak ve sağlık personeli miktarı gibi göstergelerde sağlık düzeyinin belirlenmesi açısından önemli göstergelerdir.

•**Ölüm Sebepleri ve Hastalık Türleri:** Toplumlarda sıkça görülen hastalık ve hastalık türlerinin tedavisi için gerekli çalışmaların yapılması ve bu hastalıklardan ölen kişilerin sayının gün geçtikçe azaltılması olarak değerlendirilebilmektedir (Yumuşak ve Yıldırım, 2009:59-59).

Ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek ölkelerde sağlık için ayrılan kaynakların arttığı ve kişilerin sağlık bilincinin de yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Sağlık düzeyinin yükselmesi verimliliği arttırmakta ve ölkede kalkınmasına olumlu etki ederek ekonomik gelişmeyi hızlandırmaktadır. Öyle ki beslenme koşullarının iyileşmesi, tıp teknolojilerinde yaşanan gelişme ve kamu sağlık altyapısındaki olumlu gelişmeler neticesinde, 1950 yılında gelişmekte olan ölkelerde ortalama yaşam beklentisi 40 yıl iken 1990'lı yılların başlarında ortalama yaşam beklentisi 63 yıla yükselmiştir. Yaşanan olumlu gelişmelerde şüphesiz ölkelerin kalkınmışlık düzeylerinin yadsınamaz bir katkısı olmuştur (Taban, 2006:33).

Sağlığın işçinin çalışma ömrü, niteliği ve verimliliği, işgücüne katılım oranı, tasarruf ve yatırım kararları ve oranlarında, toplumun refah ve geliri gibi birçok demografik faktör üzerinde doğrudan etkisi bulunmakta ve bu etkiler ölkede kalkınmasına doğrudan ve dolaylı yollardan etki etmektedir. Ayrıca sağlıklı bireylerin toplumda tüketici ve üretici olarak daha sağlıklı kararlar verdikleri ve etkin davrandıkları tespit edilmiştir (Akn, 2007:15).

Acemoğlu ve Johnson (2007), Doğumda beklenen yaşam süresini sağlık değişkeni olarak kullandıkları çalışmalarında insan ömrünün uzamasının iktisadi büyümeye neden olduğuna dair destekleyici sonuca ulaşamamışlardır. Bunun olası sebebi ise insan ömrü uzadıkça nüfusun artıyor olması ve buna bağlı olarak üretkenliğin yeterince artmadığı için kişi başı gelirin azalıyor olması olarak gösterilmiştir.

Ekonomik büyümenin en temel unsurlarından biri olan emek faktörü, verimliliğini sağlıklı olmasına borçludur. Eğer emeğin sağlıksızlığı söz konusu ise emek verimliliği de bir o kadar düşük olacaktır. Grip olan bir çalışanın verimli bir şekilde çalışması düşünülemez. Bu durumu genelleyecek olursak toplumdaki ortalama sağlık düşünce toplam ve bireysel emek verimliliği de düşük olacaktır. Örneğin Güney Afrika'da HIV virüsü ortalama her beş erişkinden birinde

görülmektedir ki bu durum her hane halkından en az birisinin bu virüsü taşıdığı ve yakın zamanda AIDS'ten öleceği anlamına gelmektedir. Böylesi bir durumda emeğin verimli çalışabileceğini düşünmek güç olacaktır. Sağlık faktörü verimliliğe direkt etki etmekte olup ekonomik büyüme üzerinde bir önkoşul olarak görülebilir (Yetkiner, 2006:83).

Gyimah-Brempong ve Wilson (2004), Sahra altı Afrika ve OECD ülkelerinde sağlığa yapılan yatırım ve sağlık sermayesi stokunun ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşıyor.

Yumuşak ve Yıldırım (2009), Türkiye'de sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1980-2005 yılları arasındaki sağlık harcamaları, doğuştan yaşam beklentisi ve GSMH serileri kullanılarak ampirik analizlerle incelenmiştir. Türkiye'de sağlık harcamalarından hasılaya doğru bir nedensellik ilişkisine ulaşılmış fakat bu ilişki çok küçük ve negatif çıkmıştır. Ayrıca doğuştan yaşam beklentisinden hasılaya doğru bir nedenselliğin olduğu sonucuna varılmıştır.

Jochen Hartwig (2010), çalışmasında sağlığın beşeri sermayenin bir unsuru olduğunu ifade etmekte ancak sağlık ve ekonomik büyüme arasında kesin bir ilişkiye varılamamaktadır. OECD ülkeleri için yaptığı çalışmada panel Granger nedensellik analizinde sağlık harcamalarının GSYH'nın neden olmadığı reddedilmemekte, fakat diğer yönlü nedensellik desteklenmektedir. Yani gelirdeki artış sağlık harcamalarının artmasını sağlarken, sağlık harcamalarındaki artışın ise ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucu elde edilmiştir.

Çetin ve Ecevit (2010), 15 OECD ülkesi için sağlık değişkeninin (işgücü verimliliği, istihdam ve kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı) ekonomik büyüme üzerine etkisi 1990-2006 yıllık dönemleri için incelenmiştir. Yaptıkları Havuzlanmış Regresyon Modeli çerçevesinde panel OLS tahmininde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiki ilişki bulamamışlardır.

Sağlık harcamalarında meydana gelebilecek artışlar, sağlık kalitesinin artması gibi etkenler bireylerin uzun yaşayabilme beklentilerini arttırmaktadır ve bu beklentiler özel sermaye birikim kararlarını pozitif etkileyerek ekonomik büyümeye olumlu şekilde yansıyabilmektedir (Kar ve Ağır, 2006: 57).

1.5.4. Sağlık ve Eğitim İlişkisi: Kuram ve Bulgular

Bir ülkenin kalkınmasında eğitime yapılan yatırımların boyutu ne kadar fazla ise sağlık alanında yapılan yatırımların aynı ölçüde olması gerekmektedir. Çünkü sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanabilen bireylerin alabileceği eğitim süresi daha fazla olacaktır. Eğitim süresi fazla olan bireylerin almış oldukları eğitim daha sağlıklı bir hayat sürmelerine katkı sağlayacaktır. Bu nedenle iktisadi kalkınma açısından eğitim ve fiziksel sermaye yatırımları kadar sağlık yatırımları da önemli bir yer tutmaktadır (Kar ve Taban, 2005:25).

Bir toplumun ekonomik kalkınma düzeyi beşeri sermayesi olan eğitim ve sağlık düzeyi ile yakın ilişki içerisindedir. Sağlıklı bir toplumun beşeri sermaye düzeyi kısmen de olsa daha kolay arttırılabilir. Çünkü beden ve ruh sağlığı yerinde olan insanların fiziksel ve zihinsel eğitimleri daha kolay olabilmektedir. Bu nedenden dolayı beşeri sermaye düzeyini arttırmak için bir ön şart olarak toplumun sağlık düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir (Filiz, 2010:86).

Eğitim, sağlığa zararlı madde kullanımını azaltmakta, bulaşıcı hastalıklara karşı kişileri bilinçlendirmekte, fiziksel sağlığın korunmasına yardımcı olmakta, akıl ve ruh sağlığının korunmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca düzenli spor yapma alışkanlığını kazandırarak ölüm oranlarının azaltılmasına böylece doğuştan beklenen yaşam süresinin artmasına doğrudan katkı sağlamaktadır. Eğitim ekonomik faktörlerde iyileşme yaratarak dolaylı olarak sağlık üzerinde de pozitif dışsallıklar sağlamaktadır. Bununla beraber sağlıklı bireylerin eğitim alma şansları arttığından sağlık da eğitim üzerinde benzer etkiler meydana getirmektedir (Yardımcıoğlu, 2013:51). Karşılıklı gerçekleşen bu pozitif ilişki sonuçta ekonomik kalkınma ve gelişme sürecini hızlandırmakta ve kalkınmış bir ekonomide eğitim ve sağlık konularına verilen önem artmaktadır.

Sağlık alanında yaşanan iyileşmeler yaşam süresinin uzamasına etki ederek bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirmek maksadıyla gerçekleştirecekleri yatırım harcamalarının boyutunu arttıracaktır. Bireylerin yaşam sürelerinin uzamasını takip eden süreçte eğitimlerine yapacakları harcamaların artması eğitim sürelerinin uzamasına yol açabilmektedir. Bu durum çalışma hayatlarına geç atılmalarına ve gelir kayıpları yaşamalarına neden olabilecektir fakat yaşam beklentisinin uzamasından ötürü bireylerin uzayan eğitim süreleri sonunda kariyerleri sayesinde elde edecekleri kazançların getirisi yüksek olacağı için bu durum daha rasyonel bir tercih olacaktır (Bozkurt, 2010:8).

Ay vd. (2009), Türkiye’de sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1968-2006 dönemi yıllık verileri kullanılarak eşbütünleşme yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada sağlık göstergeleri olarak yataklı ve yataksız sağlık kurumu sayısı ile sağlık personeli başına düşen kişi sayısı kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak Türkiye’de sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında - sağlık memuru başına düşen kişi sayısı değişkeni hariç - pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Keskin (2011), beşeri sermaye ile ekonomik kalkınma ilişkisi, Türkiye perspektifinde diğer ülkelerle karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca 177 Birleşmiş Milletler üyesi ülke verileri kullanılarak incelenen ilişki çoklu doğrusal regresyon modeli kullanılarak bir kesit çalışması ile test edilmiştir. Ekonometrik analiz sonuçlarına göre ekonomik kalkınmada; okuma-yazma oranı, eğitim düzeyi ve kamu harcamaları içerisinde sağlık harcamaları oranının önemli bir payının bulunduğu belirtilmiştir. Devletin eğitim süresi ve kalitesini arttırmak yoluyla okur-yazar oranını arttırarak eğitime gereken önemi vermesi vurgulanmış ve sağlık alanında ise sağlık harcamalarının arttırılması, sürekli, kaliteli ve toplumun tümünü kapsayacak şekilde sağlık hizmetlerinin sunulması ile ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bozkurt (2010), Türkiye’de ortalama yaşam süresi ile büyüme arasındaki ilişki ve iktisadi büyümeye etki eden birçok eğitim faktörü analiz edilmiştir. 1980-2005 yıllarını kapsayan çalışma İki Aşamalı Engle-Granger, Johansen Kointegrasyon ve Stock Watson yöntemleri ile test edilmiştir. Eğitime ilişkin değişkenler, bireysel olarak değerlendirildiğinde kişi başına gelir üzerinde uzun dönemli etkiye sahipken, yaşam beklentisi ile değerlendirildiğinde istatistiksel olarak anlamlılığını kaybetmektedir bu durumda yaşam beklentisinin büyüme üzerinde dominant faktör olduğunu söyleyebiliriz. Yaşam beklentisinin insanların tüm hayatlarını etkilediğini fakat okullaşma oranlarının sadece belirli bir dönemi kapsadığı (Arora (2001)’de vurgulandığı gibi) bu yüzden temel faktörün yaşam süresi ve yaşam kalitesinin arttırılması olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yaşam beklentisinin artması durumunda öğrenme sürecinin artacağı, eğitime verilen önemin artacağı ve iş tecrübelerinin artmasının söz konusu olabileceği belirtilmektedir.

Yardımcıoğlu (2013), 1975-2008 dönemi arasında 25 OECD ülkesindeki eğitim harcamaları ve sağlık (yaşam beklentisi düzeyi) verilerinin kullanıldığı çalışmada veriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı sınıanmıştır. Bu amaçla

Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri, Canning; Pedroni ve Panel VECM panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri eğitim harcamaları ve sağlık verileri arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca yapılan Canning ve Pedroni (2008) nedensellik analizinde Lamda-Pearson istatistiğine göre sağlıktan eğitim harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Hata Düzeltme Modeli (VECM) sonuçlarına göre ise uzun dönemde eğitim harcamaları ve sağlık verileri arasında çift yönlü uzun dönemli nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI KAPSAMINDA İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

2.1. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

Geleneksel kalkınma teorilerinin 1980'li yıllarda gözden düşmesi üzerine alternatif teoriler geliştirilmiştir ve bu bağlamda insan odaklı kalkınma anlayışı gündeme gelmiştir. 1990'lı yıllarda kalkınma literatüründe çok sık kullanılmaya başlayan insani gelişme kavramını ilk olarak kullanan UNDP olmuştur (Günsoy, 2005;7). İnsani kalkınma endeksi, bir ülkenin kalkınma düzeyinin belirlenmesinde değerlendirilmesi gereken tek ölçütün ekonomik büyüme olmadığını, esas ölçütün kişiler ve onların kapasiteleri olduğunu vurgulamak amacıyla geliştirilmiştir. İnsani gelişme endeksi gelir düzeyleri aynı olan iki ülkenin neden farklı insani gelişme sonuçlarına sahip olduğunu, gelir düzeyi diğer ülkeye kıyasla yüksek olan bir ülkenin neden insani gelişme endeksi daha düşüktür gibi birçok sorunun cevabını vermektedir. Ayrıca eğitim, sağlık ve gelir boyutlarını dikkate alarak kalkınmayı üç ana alanda ölçmeye çalışan karma bir endekstir. İnsani kalkınma endeksi aynı zamanda seçilen ulusal politikaların sorgulanmasında ve hükümetlerin öncelik verdiği politikalar hakkında bizlere bilgi vermektedir (UNDP).

Oluşturulan insan odaklı kalkınma anlayışında gelirin yanı sıra bazı sosyal göstergelere de yer verilmiştir. İGE'nin geleneksel kalkınma anlayışından sonra gündeme gelmesiyle birlikte, kişi başına düşen gelir anlayışından vazgeçilmesinin nedenlerinden biri de sadece gelir odaklı düşünmenin büyük eşitsizlikleri gizlediğidir. Çünkü bu anlayış erkek ve kadın, zengin ve yoksul, kırsalda ve kentte yaşayan bireyler arasındaki büyük zıtlıkları gizleyebilmektedir (Alpdemir ve Özpınar, 2004:51). İnsanlar bir ulusun gerçek zenginliğidir düşüncesinden hareketle insanlara uzun rahat ve sağlıklı bir hayat sağlamayı temel amaç haline getirmiş olan kalkınma, genellikle ulusal gelirin büyüklüğü ile ölçülmeye çalışılmıştır. Ancak ekonomik açıdan kalkınmış birçok ülkede dahi sosyal göstergelerde aksaklıklar olabilmektedir.

Gelir kalkınmanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır fakat kalkınmayı sadece gelir boyutuna indirgeyip değerlendirmek doğru değildir (UNDP, 1990:9).

Bir bütün olarak düşünülürse toplumsal gelişme, toplumda yaşayan bütün bireylerin yaşam kalitelerinde iyileşme olarak algılanmalıdır. Ülkenin elde ettiği gelirler toplumsal alanlarda dengeli dağılmıyorsa bu durum toplumun geneline yansımayıp çoğulcu bir katkı sağlamayarak bir kesimin aşırı zenginleşmesine sebep olarak toplumsal düzenin bozulmasına yol açabilmektedir. Eğer dengeli bir dağılım söz konusu olursa ki bu salt gelir anlamında bireylerin cebine girmese de bireye yansıyan faydaları da kapsadığından bireyin sağlık, eğitim gibi hizmetlerden daha fazla yararlanması anlamına gelebilmektedir (Nartgün vd, 2013:80).

Ülkelerin kalkınma düzeylerini belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam, temiz su ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlar, toplumsal ve siyasi etkinliklere katılma hakkı, bilgiye erişebilme düzeyi, güvenilir bir hayat, kadın erkek eşitliği gibi birçok faktör örnek gösterilebilir (Nartgün vd, 2013:81).

İyi bir yaşamın ölçülebilmesi için birçok insani kalkınma göstergesi ve birçok endeks geliştirilerek yeni araştırmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan ölçümlerden en çok bilinen ve öncü sayılabilecek üç çalışma;

- 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişmekte olan birçok ülkeyi kapsayacak şekilde dokuzu sosyal yedisi iktisadi olan toplam 16 gösterge kullanılarak Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırma Enstitüsü (United Nations Research Institute on Social Development) tarafından bileşik bir endeks formülü oluşturulmuş ve bir dizi çalışma yapılmıştır.
- 1967 yılında Adelman ve Morris tarafından 74 ülke ve 41 değişken kullanılarak bir çalışma yapılmıştır.
- 1970 ile 1980 yıllarını kapsayacak şekilde Washington'da Denizaşırı Kalkınma Konseyi (Overseas Development Council) tarafından Fiziksel Yaşam Kalite Endeksi oluşturulmuş. Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeleri kapsayan bu çalışmada bebek ölüm oranı, yaşam beklentisi ve yetişkin okuryazarlık oranından oluşan üç temel gösterge karşılaştırmalı ve zaman serisi analizleri ile yapılmıştır (Tüylüoğlu ve Karalı, 2006; 56).

Temelleri Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımına dayanan insani kalkınma endeksi ise eğitim sağlık ve gelir gibi sosyal göstergelerden oluşan bir endeks olup

günümüzde de kullanılmaktadır. Oluşturulan bu endeksin ilki 1990 yılında Pakistanlı iktisatçı ve maliye bakanı Mahbub ul Haq ve ekibi tarafından hazırlanmış olup Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı(UNDP) tarafından yayınlanmıştır (Gürses, 2009:341).

UNDP insani gelişmeyi, insanların tercihlerini genişletme süreci olarak tanımlamaktadır (UNDP, 1990;10). İnsani gelişmenin zayıf olması yoksunluk olarak tanımlanabilmekte ve yoksunluk, yoksulluğun parasal olmayan boyutu olarak değerlendirilmektedir. Adam Smith yoksul olmamayı, “ utanç duymadan insan içine çıkma imkanı” olarak tanımlamakta ve bu tanımlama toplumun gerektirdiği asgari düzeydeki gereksinimleri gerçekleştirme durumu olarak değerlendirilebilmektedir (Çınar, 2012:3). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiş İnsani Gelişme Endeksi insani gelişmeyi sayısal olarak değerlendirmektedir. Geleneksel gelir odaklı ölçümden farklı olarak ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini belirlerken gelir düzeyinin yanı sıra yaşam süresi, eğitim düzeyi gibi değişkenleri de dikkate almaktadır (Gürses, 2009:343).

UNDP tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Raporları ülkelerin gelişme düzeylerini sosyo-ekonomik göstergeler kullanarak değerlendirmektedir. Bu göstergeler:

- Refah Standardı: Satın alma Gücü Paritesi'ne göre değerlendirilmekte, kişi başına düşen milli gelirin yerel geçim maliyetlerine uyarlanmasıyla elde edilmektedir.
- Eğitim Standardı: Yetişkin okuma yazma oranı ve ülkedeki ortalama eğitim süresi değişkenlerinin dikkate alınmasıyla oluşturulan ülkenin eğitim düzeyidir.
- Sağlık Standardı: Doğumda beklenen ortalama yaşam süresi dikkate alınarak oluşturulmaktadır.

Gelişmişlik düzeyi endeksi olarak değerlendirilen İGE' nin oluşturulmasında ekonomik kriteri refah standardı sosyal kriterleri ise eğitim ve sağlık standardı oluşturmaktadır. Refah standardı tatminkar bir yaşam sürmeyi ve bireyleri hayatlarının devamlarını sağlayacak kaynaklara ulaşabilme becerisini, eğitim standardı bilgiye erişebilme düzeyini, sağlık düzeyi ise bireylerin uzun ve sağlıklı bir yaşam düzeyini ifade etmektedir (Karabulut vd, 2009:4).

Bireylerin refah düzeylerini ölçmeyi amaçlayan bu endeks, insani kalkınma kavramının ölçüsünü ifade etmektedir. Ayrıca kullanmış olduğu göstergeleri ile ilgili

temel yaklaşımı, insani yaşam kalitesinin buna bağlı olarak da kalkınmanın yalnızca ekonomik girdilerle sağlanamayacağıdır. Asgari bir gelir düzeyi, bireyin uzun ve sağlıklı bir yaşam elde edebilmesi ve yaşadığı ülkede toplumsal alanda varlığını sürdürebilmesi yeterli değildir. Gelir, insani gelişmişlik için gerekli ama yeterli olmayan bir faktördür. Gelirin yanında bireyin sağlıklı ve bilgiye erişebilir durumda olması da gereklidir. Bu noktada en önemli kriter, ulusal zenginliğin, bireyler için gelişme olanakları yaratma kapasitesidir (Öngel vd, 2011:435). Bireylerin sağlıklı bir yaşam hakları, eğitim ve gelir imkânlarının olup olmamasının ölçümü yöntemiyle geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi, küresel anlamda ülkeler arası farklılıkları ortaya koymaya çalışırken, ulusal düzeyde de bölgeler arası farklılıkları görünür kılmaktadır. Ayrıca UNDP insani gelişme kavramı ile ulusal gelir ve ekonomik büyüme ile toplumsal refah arasındaki ters orantıya dikkat çekmeye çalışmakta ve kalkınmakta olan ülkeleri hızlı büyümenin içinde barındırabileceği toplumsal eşitsizliklere karşı da uyarmıştır (Çabuk, 2003:45).

Kullanılan ulusal kalkınma programlarının 1960 ve 1970’li yıllarda gelir dağılımı, bölüşüm ve insani kalkınma gibi konularda göstermiş olduğu başarısızlıklardan hareketle oluşturulan insani gelişme yaklaşımı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşması ve Gelişme Hakkı ve Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Anlaşması gibi belgelere dayanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca;

- İnsanların onurlu, güvenilir ve özgür bir şekilde hayatlarına devam etmeleri ve bunun sürekliliğinin sağlanması
- İnsanların temel gereksinimler olan iş, gıda, konut, sağlık eğitim ve kültürel faaliyetlerde bulunabilmesi

gibi temel gereksinimlerin sağlanmasını insani gelişmenin birinci koşulu olarak görmektedir (Çabuk, 2003:46).

UNDP’nin her yıl yayımladığı insani gelişme raporlarında 0-1 arasında yer alan endeks değerleri, ülkelerin refah düzeylerini belirlemede kullanılır ve bu değerlere göre ülkeler dört kategoride toplanır bunlar;

- Çok yüksek insani gelişme gösteren grup
- Yüksek insani gelişme gösteren grup
- Orta insani gelişme gösteren grup
- Düşük insani gelişme gösteren grup

Bu kategoriler için alt ve üst sınırlar değişkenlik göstermektedir. Kategorilerin sınıf aralığı tanımlanırken standart bir sınır bulunmamaktadır (Çınar, 2012:7)

1990 yılında yayımlanmaya başlayan insani gelişme raporları yayımlandığı dönemlerde meydana gelen değişimlerden etkilenmiş ve 1990 yılında İnsani Gelişme Kavramı ve Ölçümü adı altında yayımlanmışken meydana gelen değişimler doğrultusunda daha sonraki yıllarda raporların isim ve içerikleri şekillenmiştir.

1990-2014 yılları arasında yayımlanan insani gelişme raporları;

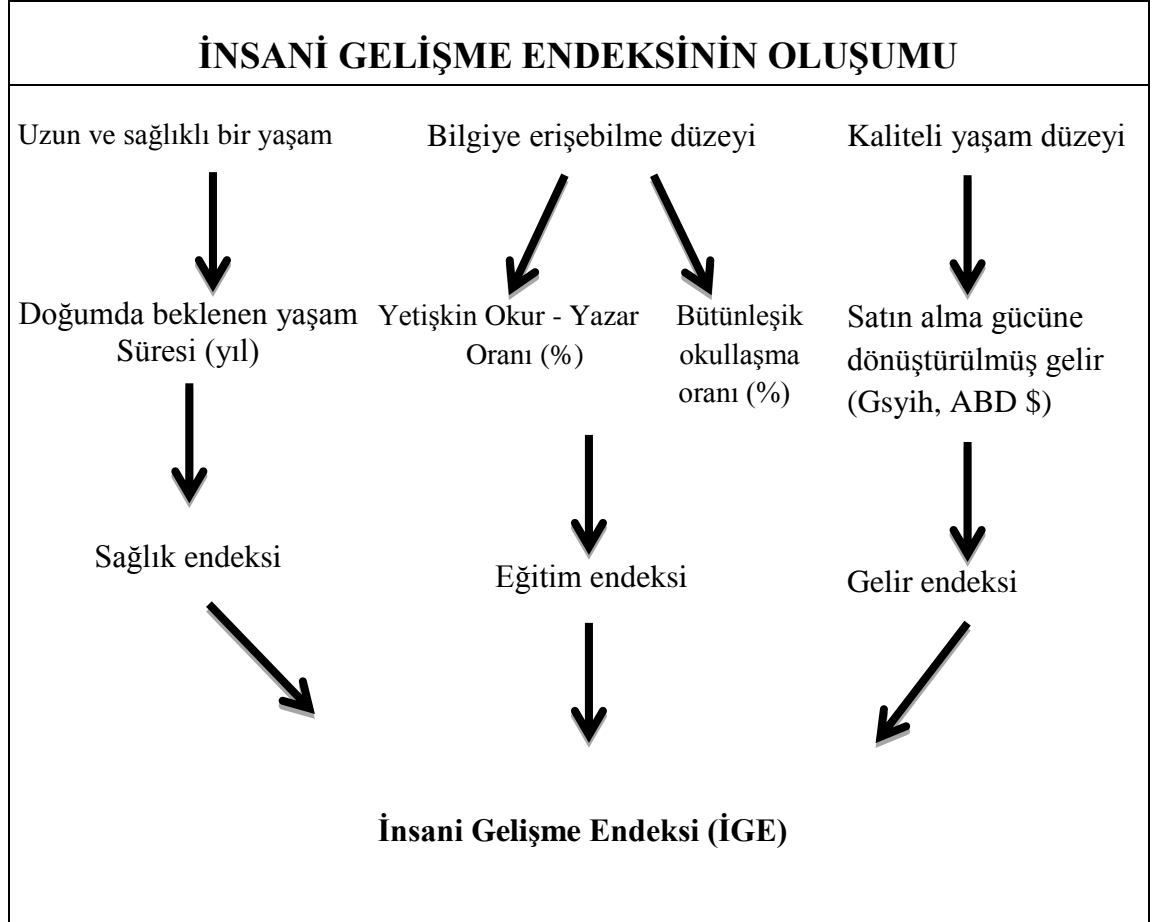
- 1990 İnsani Gelişme Kavramı ve Ölçümü
- 1991 İnsani Gelişmenin Finansmanı
- 1992 İnsani Gelişmenin Küresel Boyutları
- 1993 Halk Katılımı
- 1994 İnsani Güvenliğin Yeni Boyutları
- 1995 Toplumsal Cinsiyet ve İnsani Gelişme
- 1996 Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme
- 1997 Yoksulluğu Ortadan Kaldırmak İçin İnsani Gelişme
- 1998 İnsani Gelişme İçin Tüketim
- 1999 İnsani Yüzü Olan Bir Küreselleşme
- 2000 İnsan Hakları ve İnsani Gelişme
- 2001 Yeni Teknolojileri İnsani Gelişmenin Hizmetine Sunmak
- 2002 Parçalanmış Bir Dünyada Demokrasiyi Derinleştirmek
- 2003 Binyıl Kalkınma Hedefleri: İnsani Yoksulluğa Son Vermek İçin Uluslararası Bir Uzlaş
- 2004 Günümüzün Çeşitlilik Arz Eden Dünyasında Kültürel Özgürlük
- 2005 Uluslararası İşbirliği Yol Ayrımında: Eşitliksiz Bir Dünyada Yardım, Ticaret ve Güvenlik
- 2006 Kıtlığın Ötesinde: İktidar, Yoksulluk ve Küresel Su Krizi
- 2007/2008 İklim Değişikliğiyle Mücadele: Bölünmüş Bir Dünyada İnsani Dayanışma
- 2009 Engelleri Aşmak: Göç ve İnsani Gelişme
- 2010 Ulusların Gerçek Zenginliği: İnsani Gelişmenin Yolları
- 2011 Sürdürülebilirlik ve Eşitlik: Herkes İçin Daha İyi Bir Gelecek
- 2013 Güney'in Yükselişi: Farklılıklar Dünyasında İnsani Gelişme

•2014 İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlıkları Azaltmak ve Dayanıklılık Oluşturmak

başlıkları ile yayımlanmıştır.

Raporlarda her ülke için İGE'yi oluşturan eğitim, sağlık ve gelir alt endekslerinin değeri yayımlanmaktadır. Ancak yayımlanan veriler genel olarak yayımlandığı yılın verilerini içermemektedir. Bunun sebebi ise verilere ulaşmada yaşanan zorluklar gösterilebilir.

İGE farklı göstergelerin bileşiminden oluşup ülkelerin kalkınma düzeylerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Fakat İGE'si yüksek olan bazı ülkeler toplumun geneli için eşit gelişme seviyesi sunmamaktadır. Bununla birlikte eğitim, sağlık ve kişi başına düşen gelir seviyeleri yüksek olmasına karşın bazı ülkelerde kadınların aynı gelişmişlik düzeyinden faydalanamadıkları ve aynı gelişmişlik düzeyini yakalayamadıkları görülmektedir. Birleşmiş Milletler çatısı altında Kalkınma Programı ofisi tarafında yayımlanan raporlar ve oluşturulan endeksler eğitim, sağlık ve kişi başına düşen gelir kavramlarını ele alırken gelir adaletsizliği gibi konuları kapsamadığından çok yönlü ve bütüncül bir değerlendirmeden uzaktır (Deniz ve Hobikoğlu, 2012:123). Bununla birlikte İGE kalkınmayı açıklamada diğer teori, endeks ve göstergelere kıyasla daha belirleyici ve açıklayıcı bir değişkendir.

Şekil 2.1: İnsani Gelişim Endeksinin Oluşumu (1995-2009)

Kaynak: UNDP, Human Development Report (1995-2009)

İnsani gelişim endeksi sağlık, eğitim ve gelir alt endekslerinden oluşmaktadır. Sağlık alt endeksini oluşturan gösterge uzun ve sağlıklı bir yaşamı vurgulamak amacıyla doğumda beklenen yaşam süresidir. Eğitim alt endeksini belirleyen gösterge bazı yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerin eğitim endeks değerlerinin çok yüksek olması ve bir ayırım yaratmamasından dolayı değişiklik göstermiştir. Fakat çalışmamızda kullanılan 1995-2009 yılları arasında eğitim endeksinde herhangi bir değişiklik olmamış ve eğitim endeksini oluşturan göstergeler bilgiye erişme düzeyini temsilen yetişkin okuryazar oranı ile birlikte ilk, orta ve lise düzeyi eğitime katılma oranı olan bütünleşik okullaşma oranıdır. Gelir alt endeksini oluşturan gösterge ise kaliteli yaşam düzeyini temsilen satın alma gücüne dönüştürülmüş gelirdir (GSYİH, ABD \$).

Tablo 2.1: Seçilmiş Ülkelerde İnsani Gelişim Endeksi Bileşenleri (2014)

Ülkeler	Gelir	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Ortalama Okullaşma Yılı	Beklenen Okullaşma Yılı
Düşük Gelir Yüksek İnsani Kalkınma				
Uruguay	18,108	77,2	8,5	15,5
Türkiye	18,391	75,3	7,6	14,4
Yüksek Gelir Düşük İnsani Kalkınma				
Şili	20,804	80,0	9,8	15,1
G. Kore	30,345	81,5	11,8	17,0
Katar	119,029	78,4	9,1	13,8

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 2014.

Düşük gelirli bazı ülkelerde daha yüksek gelirli ülkelere kıyasla daha yüksek insani gelişme değerlerine rastlamak mümkündür. Kişi başına düşen geliri 18,108 olan Uruguay'da doğuştan yaşam beklentisi 77,2 ortalama okullaşma yılı 8,5 ve beklenen okullaşma yılı 15,5 iken kişi başına düşen geliri daha yüksek olan Türkiye'de belirtilen değerler daha düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. Yüksek bir gelir düzeyine sahip olan Katar, Şili ve G. Kore ile karşılaştırıldığında gelir düzeyi olarak diğer ülkelere kıyasla en az 3 kat fazla iken insani gelişme göstergeleri açısından ise bu ülkelere kıyasla daha düşük bir seviyede olduğu görülmektedir. Bu durumda göstermektedir ki insani gelişme endeksi, kalkınmayı salt gelirle ölçmemekte eğitim sağlık gibi göstergeleri de kalkınma kavramı kapsamında değerlendirmektedir.

Tablo 2.2: 2014 Yılı Verileri İle Seçilmiş Ülkelerde İGE ve Kişi Başına Düşen GSYİH Değerleri

ÜLKELER	İGE DEĞERLERİ	KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH
POLONYA	0,834	21,487
ŞİLİ	0,822	20804
MACARİSTAN	0,818	21,329
KUVEYT	0,814	85,220
URUGUAY	0,790	18,108
ENDONEZYA	0,684	8,970
FİLİPİNLER	0,660	6,381
G.AFRİKA	0,658	11,781

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 2014.

Kişi başına düşen geliri daha yüksek olan bazı ülkeler insani gelişme endeksi açısından, kişi başına düşen geliri düşük olan ülkelere göre daha düşük değere sahip olabilmektedir. Kişi başına düşen geliri 85,220 olan Kuveyt'in insani gelişme endeksi değeri 0,814 iken kişi başına düşen geliri daha düşük olan Polonya, Şili, Macaristan'da ise insani gelişme endeksi değeri daha yüksektir. G. Afrika'da aynı durumdan söz etmek mümkündür. İnsani gelişme endeksi değeri daha yüksek olan Endonezya ve Filipinler kişi başına düşen gelir olarak bu ülkeden daha düşük bir seviyede yer almaktadırlar. Bu durum geleneksel gelir odaklı kalkınma anlayışıyla açıklanamamakta ve insani gelişme endeksini oluşturan değişkenlerin safi gelirden oluşmadığını ortaya koymaktadır.

2.2. TÜRKİYE'DE İNSANİ GELİŞME

İnsani gelişme endeksi hesaplama yönteminin bazı yıllarda değişkenlik göstermesinden ötürü Türkiye'nin insani gelişme değerlendirmesi 1990-1994, 1995-2009 ve 2010-2014 dönemlerini kapsayacak şekilde üç ayrı dönem halinde incelenmiştir. Tablo 2.3'de Türkiye'nin 1990 ile 1994 yılları arasındaki insani gelişme endeksi ve bu endeksi oluşturan alt endeksin gösterge değerleri yer almaktadır.

Tablo 2.3: 1990 - 1994 Türkiye İnsani Gelişim Endeksi ve Değişkenleri

YILLAR / TÜRKİYE	Doğumda Beklenen Ortalama ömür (yıl)	Yetişkin Okur Yazarlık Oranı (%15yaş üzeri)	Bütünleşik okullaşma oranı (%)	Kişi başına GSYİH	İGE
1990	65	74	-	3.781	0.751
1991	65.1	76	2.8	3.900	0.694
1992	65.1	80.7	3.5	4.002	0.671
1993	65.1	80.7	3.5	4.652	0.717
1994	66.7	81.9	3.6	4.840	0.739

Kaynak: UNDP, Human Development Report, (1990-1994).

1990 yılında ilk rapor yayınlandığında 0,751 olan İGE endeksi 1991 yılında 0,694 olarak hesaplanmıştır. İGE değerinde meydana gelen bu düşüş 1991 yılında gelir alt göstergesinin hesaplanmasında meydana gelen değişiklikten, kişi başına düşen GSYİH hesaplamasında belirlenen yoksulluk sınırının değişiminden ve eğitim endeksine bütünleşik okullaşma oranının da dâhil edilmesinden kaynaklandığı söylenilebilir. 1990-1994 yılları arasında doğumda beklenen yaşam süresi yaklaşık %3 artmıştır. Yine bu dönemde yetişkin okuryazarlık oranı yaklaşık %11 artmıştır. 1991-1994 yılları arasında bütünleşik okullaşma oranı ise yaklaşık %29 artış göstermiştir. 1990-1994 yılları arasında kişi başına düşen gelir ise yaklaşık %28 artış göstermiştir. Doğumda beklenen yaşam süresi, yetişkin okuryazarlık oranı ve kişi başına düşen gelir düzeyi 1990-1994 yılları arasında sürekli artış göstermekte fakat insani gelişme endeksi 1992-1994 yılları arasında artış göstermektedir.

1995-2009 yılları arasında Türkiye'nin insani gelişme endeksini oluşturan alt endekslerin gösterge değerleri Tablo 2.4'de görülmektedir.

Tablo 2.4: 1995 - 2009 Türkiye İnsani Gelişim Endeksi ve Değişkenleri

TÜRKİYE	Doğumda beklenen ortalama ömür (yıl)	Eğitim Endeksi	Kişi başına GSYH (SGP, ABD doları)	İGE
1995	66.5	0.740	5.230	0.792
1996	66.7	0.750	4.210	0.711
1997	68.2	0.750	5.193	0.772
1998	68.5	0.750	5.516	0.782
1999	69.0	0.760	6.350	0.728
2000	69.3	0.760	6.422	0.732
2001	69.5	0.770	6.380	0.735
2002	69.8	0.770	6.974	0.742
2003	70.1	0.770	5.890	0.734
2004	70.4	0.800	6.390	0.751
2005	68.7	0.820	6.772	0.75
2006	68.9	0.810	7.753	0.757
2007	71.4	0.812	8.407	0.775
2008	71.4	0.812	8.407	0.775
2009	71.7	0.828	12.955	0.806

Kaynak: UNDP, Human Development Report, (1995-2009)

1995-2009 yılı verileri incelendiğinde Türkiye’de sağlık endeksini oluşturan doğumda beklenen yaşam süresinde yaklaşık %8 bir artış görülmektedir. Eğitim endeksi söz konusu yıllarda yaklaşık %19 kişi başına düşen gelir ise yaklaşık 2,5 kat artmıştır. Türkiye’nin söz konusu yıllarda İGE değişkeninde ise yaklaşık %2 bir artış meydana gelmiştir. Sağlık, eğitim ve gelir değişkenlerinde meydana gelen artışlar bu yıllar arasında insani gelişme endeksine aynı oranda artış olarak yansımamıştır. Bunun nedeni olarak insani gelişme endeksi hesaplamasında 1999 yılında meydana gelen gelir endeksi hesaplama yöntemi değişikliğidir. Bu değişimle bütün ülkelerin kişi başına düşen gelir değerlerinin logaritması alınmıştır. Bu değişim gelir alt endeksi göstergesinin, gelir endeksine ve dolayısıyla insani gelişmeye olan etkisini azaltmıştır ve düşük gelirli ülkeler lehine bir değişim olmuştur.

2010-2014 yılları arasında Türkiye’nin insani gelişme endeksini oluşturan alt endekslerin gösterge değerleri tablo 2.5’de görülmektedir.

Tablo 2.5: 2010 - 2014 Türkiye İnsani Gelişim Endeksi Değişkenleri

TÜRKİYE	İGE	Doğumda beklenen ortalama ömür(yıl)	Ortalama eğitim süresi(yıl)	Beklenen okullaşma yılı	Kişi başına GSYH (SGP, ABD doları)
2010	0.679	72.2	6,5	11,8	13359,0
2011	0.699	74,0	6,5	11,8	12246,0
2013	0.722	74.2	6,5	12,9	13710,0
2014	0.759	75.3	7,6	14,4	18391,0

Kaynak: UNDP, Human Development Report, (2010-2014).

2010-2014 yılları arasında Türkiye'nin insani gelişme endeksi yaklaşık %12 doğumda beklenen yaşam düzeyi % 4, ortalama eğitim süresi % 17, beklenen okullaşma yılı %22, kişi başına düşen gelir düzeyi ise % 38 artmıştır.

Tablo 2.6: 1990 - 2014 Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi ve Gelir Sıralaması

TÜRKİYE'NİN İGE DEĞERİ, İGE SIRALAMASI ve GDP SIRALAMASI				
YILLAR	İGE DEĞERİ	İGE SIRALAMASI	ÜLKE SAYISI	GDP SIRALAMASI
1990	0,751	59	130	60
1991	0,694	70	160	76
1992	0,671	71	160	75
1993	0,717	73	173	83
1994	0,739	68	173	78
1995	0,792	66	174	65
1996	0,711	84	174	72
1997	0,772	74	175	70
1998	0,782	69	174	67
1999	0,728	86	174	64
2000	0,732	85	174	61
2001	0,735	82	162	61
2002	0,742	85	173	67
2003	0,734	96	175	80
2004	0,751	88	177	76
2005	0,750	94	177	76
2006	0,757	92	177	70
2007/2008	0,775	84	177	66
2009	0,806	79	182	63
2010	0,679	83	169	57
2011	0,699	92	187	67
2012	--	--	--	--
2013	0,722	90	186	58
2014	0,759	69	187	58

Kaynak: UNDP, Human Development Report, (1990-2014)

Türkiye'nin yıllara göre insani gelişme endeks değeri ve sıralamasının yer aldığı tablo 2.6 'da görüldüğü gibi 1990 yılındaki İGE değeri 0,751 iken 2014 yılındaki değeri ise 0,759 olarak hesaplanmıştır. Bu yıllar arasında İGE değerinde ve

sıralamasında pek fazla bir değişim yaşanmamıştır. Ancak 1990 ve 2000 yılları arasındaki verilerde metodolojik değişikliklerin yaşandığı ve 2010 yılı sonrası verilerde meydana gelen değişiklikler belirtilen yıllardaki değerlerin karşılaştırılmasını güçleştirmiştir. 1994 yılına kadar sıralamaya birçok yeni ülkelerin eklenmesiyle birlikte Türkiye'nin sıralaması sürekli gerilemektedir. Ayrıca 2010 yılında bir önceki yıla göre Türkiye'nin İGE değerinde aşırı bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu durumun 2010 yılında İGE'nin hesaplanma yönteminin ve ele alınan verilerin değişmesinden kaynaklı olduğu söylenilebilir. 2000 ve 2009 yılları arasında ve 2010-2014 yılları arasında İGE değerlerinin hesaplanmasında herhangi bir yöntem değişikliği bulunmamaktadır. 2000 ve 2009 yıllarını karşılaştırdığımızda 2000 yılında 0,732 olan İGE değeri 2009 yılında 0,806'ya yükselmiştir. Ancak endeksteeki gelişmeye oranla sıralama daha az değişkenlik göstermiştir bunun nedeni olarak ülke sayısındaki artış ve diğer ülkelerin göstermiş olduğu performans iyileşmeleri gösterilebilir. Yine aynı şekilde 2010 yılında 0,679 olan İGE değeri 0,759'a yükselmiş fakat sıralamadaki gelişme endeksteeki gelişme kadar olmamıştır. 1990-2014 yılları arasında Türkiye'nin İGE değerleri incelendiğinde söz konusu yıllarda İGE'yi oluşturan unsurların arttığı gözlemlenmektedir. 1990 yılında 65 yıl olan doğumda yaşam beklentisi 2014 yılında 75,3 olarak belirlenmiştir. Eğitim endeksi de aynı şekilde artmıştır. Yine değişim yaşanan bir başka gösterge ise kişi başına düşen gelirdir. Söz konusu dönemlerde kişi başına düşen gelir yaklaşık 4,9 kat artmıştır.

Türkiye'nin 1995 yılına kadar insani gelişme endeks sıralaması kişi başına düşen gelir sıralamasından düşük 1995'ten itibaren ise sürekli olarak yüksek gerçekleşmiştir. 1995 yılından itibaren ise insani gelişme endeksi sıralaması kişi başına düşen gelir sıralamasından yüksek olarak gerçekleşmiştir. İnsani gelişme endeksi sıralamasının kişi başına düşen gelir sıralamasından daha yüksek olması eğitim, sağlık alt endekslerinin tümünde ilerleme kaydedilmesine rağmen ekonomideki ilerlemenin daha hızlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ilerlemeyi eğitim ve sağlık alanları aynı şekilde takip edememiştir şeklinde yorumlamak mümkündür.

Kalkınma kavramı ve anlayışı zaman içerisinde değişmiştir. UNDP'de bu değişime bağlı olarak zaman zaman İGE'nin hesaplama yönteminde değişikliklere gitmiştir. İGE ilk olarak 1990 yılında hesaplanmış ardından özellikle 1995, 2010 yıllarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Fikir vermesi açısından Tablo 2.7'de

görüldüğü gibi 1995 ve 2010 yıllarındaki İGE değerlerinde önemli bir farklılık vardır.

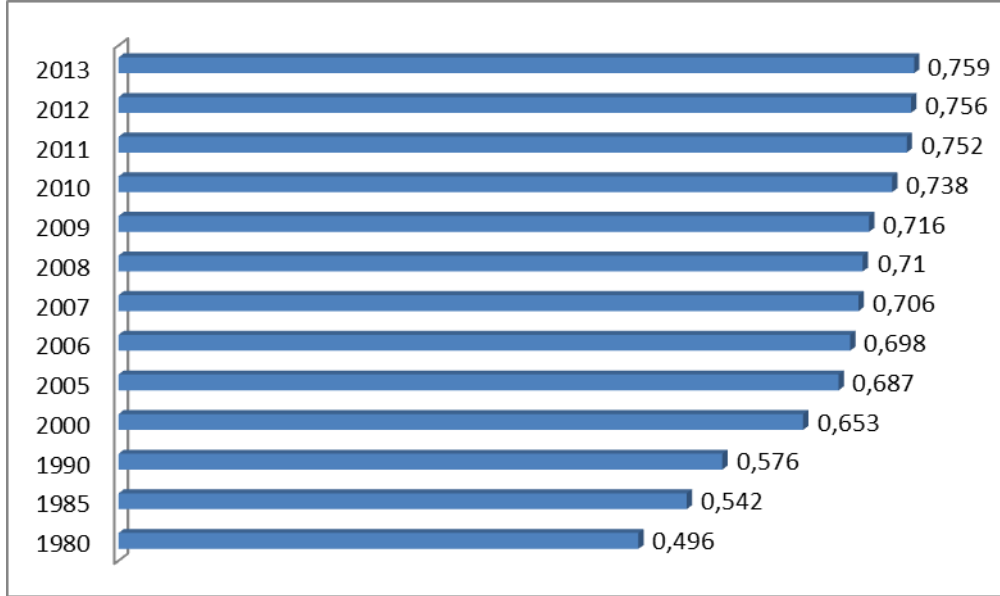
Tablo 2.7: 1990 - 2014 Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi

TÜRKİYE \ YILLAR	1990-1994	1995-2009	2010-2014
1990	0,751	----	----
1991	0,694	----	----
1992	0,671	----	----
1993	0,717	----	----
1994	0,739	----	----
1995	----	0,792	----
1996	----	0,711	----
1997	----	0,772	----
1998	----	0,782	----
1999	----	0,728	----
2000	----	0,732	----
2001	----	0,735	----
2002	----	0,742	----
2003	----	0,734	----
2004	----	0,751	----
2005	----	0,750	----
2006	----	0,757	----
2007/2008	----	0,775	----
2009	----	0,806	----
2010	----	----	0,679
2011	----	----	0,699
2012	----	----	--
2013	----	----	0,722
2014	----	----	0,759

Kaynak: UNDP, Human Development Report, (1990-2014)

Türkiye'nin yıllara göre İGE değişimi şekil 2.2'de verilmiştir. Grafikte yer alan veriler 2014 yılı insani gelişme raporundan alınmıştır. Fakat grafikteki veriler daha önceki yıllarda yayımlanan verilerden farklılık göstermektedir. Bunun nedeni ise 2014 yılı hesaplama yöntemi ile geçmiş yıllardaki endekslerin yeniden hesaplanmasıdır.

Söz konusu İGE değerleri 2014 yılı raporunda 1980 yılından itibaren yeniden hesaplanarak sunulmuştur. Grafik incelendiğinde Türkiye'nin insani gelişme endeks değerinin sürekli arttığı görülmektedir.

Şekil 2.2: 1980 - 2014 Yılları Türkiye İnsani Gelişme Endeksi (UNDP, Human Development Report, 2014)

2.3. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN ALT ENDEKSLERİ, GÖSTERGELERİ VE HESAPLAMA YÖNTEMİ

1990 yılı insani gelişme endeksinde;

- Sağlık alt endeksini oluşturan gösterge doğumda beklenen yaşam süresi
- Eğitim alt endeksini oluşturan gösterge yetişkin okur-yazarlık oranı
- Gelir alt endeksini oluşturan gösterge ise kişi başına düşen GSYİH'dır.

Göstergelerin alt ve üst limitleri, tüm ülkeler için sabit kabul edilmiş ve değerler şu şekildedir;

Tablo 2.8: 1990 Yılı Alt Endeks Gösterge Limitleri

GÖSTERGELER	ALT LİMİT	ÜST LİMİT
Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	41.8	78.4
Yetişkin okur-yazarlık oranı (%)	12.3	100
Satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir (GSYİH, ABD \$) (log)	2.34	3.68

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1990.

Gelir endeksi, eğitim ve sağlık endeksine göre farklılıklar içermektedir. Gelir endeksinin hesaplanmasında ülkelerin kişi başına düşen geliri belirlenen yoksulluk

sınırının üzerinde ise o yıllarda belirlenen yoksulluk sınırının logaritması alınmaktadır. Oluşan bu yeni değere düzeltilmiş kişi başına düşen gelir denilmektedir. Bunun temel sebebi geliri yüksek olan ülkelerin insani gelişme endeks değerleri hesaplanırken gelirin etkisini azaltabilmektir. Çünkü bu ülkelerin insani gelişme endeks değerleri sadece gelir bileşeni nedeniyle yüksek çıkmaktadır.

Düzeltilmiş kişi başına düşen GSYİH f , yoksulluk sınırı f^* ise;

$$= \log(f), f < f^* \text{ için}$$

$$= \log(f^*), f > f^*$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Gelir düzeyi yoksulluk sınırının üzerinde olan ülkelerde yoksulluk sınırının logaritması alınmaktadır.

Alt endekslerin hesaplama yöntemi ise şu şekildedir;

Alt endeks(x)

Maximum değer (max)

Minimum değer (min)

Gerçek değer (ger) olmak üzere;

$$x = \frac{\text{max} - \text{ger}}{\text{max} - \text{min}}$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

İnsani gelişme endeksi;

$$\dot{IGE} = 1 - \frac{\text{Alt Endeksler Toplamı}}{3}$$

1991 yılı insani gelişme endeksinde;

- Sağlık alt endeksini oluşturan gösterge doğumda beklenen yaşam süresi
- Eğitim alt endeksini oluşturan gösterge yetişkin okur-yazarlık oranı ve bireylerin okula devam süreleri(ortalama okullaşma)
- Gelir alt endeksini oluşturan gösterge ise kişi başı GSYH*'dır.

Göstergelerin alt ve üst limitleri; tüm ülkeler için sabit kabul edilmiştir.

Tablo 2.9: 1991 Yılı Alt Gösterge Limitleri

GÖSTERGELER	ALT LİMİT	ÜST LİMİT
Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	42	78.6
Yetişkin okur-yazarlık oranı (%)	Maksimum eğitim düzeyi 70.1 Minimum eğitim düzeyi 9.1	
Ortalama okullaşma (yıl)		
Satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir (GSYİH, ABD \$)	350	5070

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1991.

Alt endekslerin hesaplama yöntemi ise şu şekildedir;

Alt endeks(x)

Maximum değer (max)

Minimum değer (min)

Gerçek değer (ger) olmak üzere;

$$x = \frac{\max - \text{ger}}{\max - \min}$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Fakat 1991 yılında yapılan değişiklikle eğitim alt endeksi hesaplanırken yetişkin okur-yazarlık oranı ile birlikte ortalama okullaşma oranı da eğitim alt endeksine dahil olmuştur ve eğitim alt endeksi hesaplamasındaki gösterge ağırlık oranları;

Eğitim alt endeksi= 2/3*(yetişkin okur-yazarlık oranı) + 1/3*(ortalama okullaşma yılı) şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca gelir değişkeni hesaplanırken değişikliğe gidilmiştir. Bu değişim geliri hesaplanan ülkenin kişi başına düşen geliri yoksulluk sınırının kaç katı ise raporlarda belirtilen formüllerden uygun olanı ile hesaplanmaktadır. Raporda belirtilen formüller düzeltilmiş kişi başına düşen GSYİH f, yoksulluk sınırı f* ise;

$$f, 0 < f < f^*$$

$$f^* + 2\sqrt{f - f^*}, f^* < f < 2f^*$$

$$f^* + 2\sqrt{f - f^*} + \dots + n\sqrt{f - (n-1)f^*}, (n-1)f^* < f < nf^*$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

İnsani gelişme endeksi;

$$\dot{IGE} = 1 - \frac{\text{Alt Endeksler Toplamı}}{3}$$

1994 yılı insani gelişme endeksinde;

- Sağlık alt endeksini oluşturan gösterge doğumda beklenen yaşam süresi
- Eğitim alt endeksini oluşturan gösterge yetişkin okur-yazarlık oranı ve bireylerin okula devam süreleri(ortalama okullaşma)
- Gelir alt endeksini oluşturan gösterge ise kişi başı GSYH*'dır.

Göstergelerin alt ve üst limitleri daha önceki yıllarda her bir yıl için farklılık göstermektedir. 1994 yılından itibaren bu değerleri tablo 10 da gösterildiği gibi sabitlenmiştir.

Tablo 2.10: 1994 Yılı Alt Gösterge Limitleri

GÖSTERGELER	ALT LİMİT	ÜST LİMİT
Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	25	85
Yetişkin okur-yazarlık oranı (%)	0	100
Ortalama okullaşma (yıl)	0	15
Satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir (GSYİH, ABD \$)	200	40000

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1994.

Alt endekslerin hesaplama yöntemi ise şu şekildedir;

Alt endeks(x)

Maximum değer (max)

Minimum değer (min)

Gerçek değer (ger) olmak üzere;

$$x = \frac{\text{ger} - \text{min}}{\text{max} - \text{min}}$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Eğitim alt endeksi= 2/3*(yetişkin okur-yazarlık oranı) + 1/3*(ortalama okullaşma yılı) şeklinde belirlenmiştir. İnsani gelişme endeksi;

$$\dot{IGE} = \frac{\text{Alt Endeksler Toplamı}}{3}$$

1995 yılı insani gelişme endeksinde

- Sağlık alt endeksini oluşturan gösterge doğumda beklenen yaşam süresi
- Eğitim alt endeksini oluşturan gösterge yetişkin okur-yazarlık oranı ve bütünlük okullaşma oranı
- Gelir alt endeksini oluşturan gösterge ise kişi başı GSYİH*'dır.

Göstergelerin alt ve üst limitleri;

Tablo 2.11: 1995 Yılı Alt Gösterge Limitleri

GÖSTERGELER	ALT LİMİT	ÜST LİMİT
Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	25	85
Yetişkin okur-yazarlık oranı (%)	0	100
Bütünlük okullaşma oranı (%)	0	100
Satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir (GSYİH, ABD \$)	100	40000

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1995.

Alt endekslerin hesaplama yöntemi ise şu şekildedir;

Alt endeks(x)

Maximum değer (max)

Minimum değer (min)

Gerçek değer (ger) olmak üzere;

$$x = \frac{\text{ger} - \text{min}}{\text{max} - \text{min}}$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Eğitim alt endeksi= 2/3*(yetişkin okur-yazarlık oranı) + 1/3*(bütünlük okullaşma oranı) şeklinde belirlenmiştir. İnsani gelişme endeksi;

$$\text{İGE} = \frac{\text{Alt Endeksler Toplamı}}{3}$$

1999 yılı insani gelişme endeksinde;

- Sağlık alt endeksini oluşturan gösterge doğumda beklenen yaşam süresi
- Eğitim alt endeksini oluşturan gösterge yetişkin okur-yazarlık oranı ve bütünlük okullaşma oranı
- Gelir alt endeksini oluşturan gösterge ise kişi başı GSYH*'dır.

Göstergelerin alt ve üst limitleri;

Tablo 2.12: 1999 Yılı Alt Gösterge Limitleri

GÖSTERGELER	ALT LİMİT	ÜST LİMİT
Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	25	85
Yetişkin okur-yazarlık oranı (%)	0	100
Bütünleşik okullaşma oranı (%)	0	100
Satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir (GSYİH, ABD \$)	100	40000

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1999.

Alt endekslerin hesaplama yöntemi ise şu şekildedir;

Alt endeks(x)

Maximum değer (max)

Minimum değer (min)

Gerçek değer (ger) olmak üzere;

$$x = \frac{\text{ger} - \text{min}}{\text{max} - \text{min}}$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Gelir alt endeksi hesaplanırken daha önceki yıllarda kişi başına düşen gelir düzeltilip hesaplanırken yapılan bir değişiklik ile tüm ülkeler için kişi başına düşen GSYİH değerlerinin logaritması alınmaya başlanmıştır. Bu değişim özellikle düşük gelirli ülkelerde kişi başına düşen gelirin İnsani gelişme endeksine olan katkısını azaltmıştır. Gelir alt endeksi hesaplaması bu değişimle birlikte;

$$= [\log(f) - \log(f_{\min})] / [\log(f_{\max}) - \log(f_{\min})]$$

şeklinde belirlenmiştir.

Eğitim alt endeksi= 2/3*(yetişkin okur-yazarlık oranı) + 1/3*(bütünleşik okullaşma oranı) şeklinde belirlenmiştir. İnsani gelişme endeksi;

$$\dot{IGE} = \frac{\text{Alt Endeksler Toplamı}}{3}$$

2010 yılı insani gelişme endeksinde;

- Sağlık alt endeksini oluşturan gösterge doğumda beklenen yaşam süresi
- Eğitim alt endeksini oluşturan gösterge beklenen okullaşma yılı ve ortalama okullaşma yılı
- Gelir alt endeksini oluşturan gösterge ise kişi başına düşen Gayri Safi Milli Gelir (GSMG)'dir.

2010 yılından önceki yıllarda belirlenen eğitim, sağlık ve gelir göstergelerinin alt ve üst limitleri genel olarak sabit iken bu yılda insani gelişme endeksi için maksimum değerler 1980-2010 yıllarında gözlemlenen değerlerin ortalamasından elde edilmiştir. 2010 yılında eğitim endeksinin alt göstergelerinin tamamıyla değişmesinin sebebi özellikle insani gelişme endeks değeri yüksek ülkelerin okullaşma oranı ve okuryazarlık oranının çok yüksek olmasından dolayı ayırım yaratma gücünün kaybolması olarak gösterilebilir. Daha önceki yıllarda gelir endeksinin oluşturan gösterge satın alma gücü paritesine göre uyarlanmış kişi başına düşen GSYİH (ABD Doları) iken bu yılda satın alma gücü paritesine uyarlanmış kişi başına düşen GSMG (ABD Doları) olarak değiştirilmiştir. Bu değişimin sebebi ise gelir kalemlerinden yurtdışına çıkan bölümü endeks hesaplamasına dahil etmemektir.

Göstergelerin alt ve üst limitleri;

Tablo 2.13: 2010 Yılı Alt Gösterge Limitleri

GÖSTERGELER	ALT LİMİT	ÜST LİMİT
Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	20	83,2
Beklenen okullaşma yılı	0	20,6
Ortalama okullaşma yılı	0	13,2
Satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir (GSMG, ABD \$)	163	108,211

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 2010.

Alt endekslerin hesaplama yöntemi ise şu şekildedir;

Alt endeks(x)

Maximum değer (max)

Minimum değer (min)

Gerçek değer (ger) olmak üzere;

$$x = \frac{\text{ger} - \text{min}}{\text{max} - \text{min}}$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Eğitim alt endeksi = $\sqrt{\text{beklenenokullaşmayılı} \times \text{ortalamaokullaşmayılı}}$

İnsani gelişme endeksi(İGE);

Sağlık endeksi(sag)

Eğitim endeksi(egt)

Gelir endeksi(gdp) olmak üzere;

$$\text{İGE} = \sqrt[3]{\text{sag} \times \text{egt} \times \text{gdp}}$$

2014 yılı insani gelişme endeksinde;

- Sağlık alt endeksini oluşturan gösterge doğumda beklenen yaşam süresi
- Eğitim alt endeksini oluşturan gösterge beklenen okullaşma yılı ve ortalama okullaşma yılı
- Gelir alt endeksini oluşturan gösterge ise kişi başı GSMG'dir.

Göstergelerin alt ve üst limitleri;

Tablo 2.14: 2014 Yılı Alt Gösterge Limitleri

GÖSTERGELER	ALT LİMİT	ÜST LİMİT
Doğumda beklenen yaşam süresi (yıl)	20	85
Beklenen okullaşma yılı	0	18
Ortalama okullaşma yılı	0	15
Satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir (GSMG, ABD \$)	100	75.000

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 2014.

Alt endekslerin hesaplama yöntemi ise şu şekildedir;

Alt endeks(x)

Maximum değer (max)

Minimum değer (min)

Gerçek değer (ger) olmak üzere;

$$x = \frac{\text{ger} - \text{min}}{\text{max} - \text{min}}$$

şeklinde hesaplanmaktadır. İnsani gelişme endeksi(İGE);

Sağlık endeksi(sag)

Eğitim endeksi(egt)

Gelir endeksi(gdp) olmak üzere;

$$\dot{I}GE = \sqrt[3]{\text{sag} \times \text{egt} \times \text{gdp}}$$

2.4. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN KULLANILDIĞI BAZI ÇALIŞMALAR

Doğan ve Tatlı (2014), insani gelişme ve yoksulluk çerçevesinde Türkiye'nin dünyadaki konumu uluslararası bir karşılaştırma boyutunda analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada İnsani gelişme raporlarında açıklanan İnsani gelişme endeksi, çok boyutlu yoksulluk endeksi, eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişim endeksi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksleri açısından Türkiye'nin konumu ve yıllar içindeki durumu analiz edilmiştir. Türkiye'nin istikrarlı bir insani kalkınma süreci sergilediği ve hızlı gelişmekte olan 8 ülke arasında olduğu ancak çok yüksek insani gelişme kategorisine ulaşabilmesi için çok çaba sarf etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çok yüksek insani gelişme seviyesine ulaşmanın bir hedef haline getirilmesi ve bu doğrultuda eğitim alanına ve eğitim yatırımlarına bütçeden daha fazla kaynak ayrılması gerektiği savunulmuştur. Ayrıca kişi başı GSMH değerinin artırılması ile uzun ve sağlıklı bir yaşam sunabilecek politikaların uygulanması gerekliliği belirtilmiştir.

Nartgün vd. (2013), Avrupa Birliğine üye ülkeler ve Türkiye dahil olmak üzere üye olmaya aday olan ülkelerin İnsani Gelişim Endeks değerleri arasında karşılaştırmalar yaparak söz konusu ülkelerdeki kalkınma düzeyleri doküman incelenmesi şeklinde karşılaştırılabilir bir düzeyde araştırılmıştır. Bu amaçla Avrupa birliği ülkeleri, AB'ye aday ülkeler ve AB'ye aday aday ülkeler arasında fark var mıdır? sorusunun cevabı araştırılmıştır. Bu kapsamda UNDP'nin 2011 yılı İnsani gelişme raporu ve OECD raporları incelenmiş ve yöntem olarak betimsel bir analiz uygulanmıştır. İnsani gelişim endeksi değerleri incelendiğinde Türkiye'nin insani gelişme endeks değerinin AB'ye aday olan ve aday adayı olan ülkelere göre düşük olduğu ve eğitim endeksi değeri açısından Türkiye'nin diğerlerinden de düşük

olduğu belirtilmiş. Türkiye'nin insani gelişme endeksi sıralamasında daha yüksek bir seviyede olabilmesi ise eğitime vereceği öneme ve yapacağı katkılara bağlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Günsoy (2005), insani gelişme yaklaşımı ile insani sorunların incelendiği çalışmada insani gelişme ve sağlık ilişkisi ve sağlığın artan önemi üzerinde durulmuştur. Sağlıkla ilgili göstergeleri sebebiyle Türkiye'nin insani gelişme açısından benzeri ülkelere kıyasla dezavantajlı durumda olduğu ve sağlık politikalarının gözden geçirilmesi gerekliliği sonucuna varmıştır. Sağlık sektörüne ayrılan kaynakların ve sağlık harcamalarının akılcı ve rasyonel yöntemlerle arttırılması Türkiye'nin insani gelişme endeksi sıralamasında üst basamaklara taşıyabilme potansiyeline sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Gürses (2009), İnsani gelişmeyi düşünsel ve felsefi temeli olan yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde açıklamaya çalışmış ayrıca Türkiye'nin insani gelişme açısından uluslararası konumu ve yıllar içindeki performansı incelenmiştir. İnsani gelişme endeks raporları Türkiye'nin düzenli ancak dengesiz bir gelişme eğilimi içinde olduğunu Türkiye'nin orta gelişme kategorisinde olduğunu aynı seviyede veya daha alt gelir düzeyindeki ülkelerle kıyaslandığında eğitim ve okullaşma endeks değerlerinin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'nin insani gelişmişlik alanında gelir bakımından güçlü ancak bilgi bakımından zayıf olduğu sonucuna varılmıştır. Hızlı gelişen ülkeler arasında yer almasına rağmen yüksek insani gelişme kategorisindeki ülkeler arasına girememiştir. Okur-yazarlık ve okullaşma oranlarında yüksek endeks değerlerine sahip olabilmek için öncelikli olarak eğitim alanındaki yatırımlara öncelik verilmesi gerektiği ve böylece Türkiye'nin yüksek insani gelişme kategorisinde bulunan ülkeler arasındaki yerini alabileceği savunulmuştur.

Karabulut vd. (2009), 2006 yılı insani gelişme endeks değerlerine göre OECD ülkelerinin insani gelişmişlik açısından değerlendirildiği çalışmada yapılan hesaplamalar sonucu oluşturulan endeks değerleri UNDP tarafından yayımlanan değerlerle örtüşmekte ve oluşturulan endeks değerlerine göre Türkiye haricinde bütün OECD ülkelerinin yüksek insani gelişme kategorisinde yer aldığı gözlemlenmiş olup Türkiye eğitim endeksi dışındaki diğer endekslere göre orta insani gelişmişlik düzeyinde olan ülkeler kategorisinde yer almıştır. Türkiye OECD ülkeleri arasında insani gelişmişlik düzeyi açısından en son sırada yer almıştır fakat eğitim endeksi açısından yüksek insani gelişmişlik kategorisinde yer alması ileriki

yıllarda okullaşma oranının artmasına ve sonuç olarak ekonomiye pozitif etki yaratıp GSYİH arttırarak refah seviyesini yükselteceği sonucuna varılmıştır.

Kazar ve Kazar (2013), UNDP tarafından geliştirilen yeni ölçüm yöntemi olan insani gelişme endeksi ve eşitsizliklerin de dikkate alındığı çalışmada eşitsizlikle uyumlandırılmış insani gelişme endeksi(EUGE) ve bu endekslerin alt gösterge değerlerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıp Türkiye'nin performansı ortaya konmaya çalışılmıştır. 1980-2011 yılları değerlerinin kullanıldığı çalışmada Türkiye'nin endeks değerlerini geliştirip dünya ortalamasını yakaladığı fakat göstermiş olduğu performansın gelişmiş ülkeleri yakalamada yetersiz olduğu savunulmuştur. Ayrıca EUGE değerleri incelendiğinde Türkiye'nin eğitim ve gelir eşitsizliğinden dolayı potansiyel endeks değeri ile göstermiş olduğu performans arasında büyük bir kaybın olduğu ve Türkiye'nin potansiyelini yakalayabilmesi için özellikle eğitim, sağlık hizmetleri ile gelir dağılımdaki eşitsizlikleri gidermesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Ünal (2008), Türkiye'nin bölgeleri arasındaki insani gelişme farklarını UNDP' nin oluşturduğu insani gelişim endeksini referans alarak ortaya koymaya çalışmıştır. Kişi başına düşen ortalama gelir, ortalama yaşam ve eğitim değişkenleri kullanılarak oluşturulan çalışmada Türkiye'de bölgeler arasında önemli farkların olduğu ortaya çıkmıştır. En yüksek insani gelişme endeks değerlerine sahip olan bölgeler, Doğu Marmara, Ege, Batı Marmara olarak bulunurken Güneydoğu, Ortadoğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi en düşük insani gelişme endeks değerlerine sahip olan bölgelerdir. Ortalama yaşam süresi dikkate alındığı zaman en düşük insani gelişme endeks değerlerine sahip olan bölgelerde ortalama yaşam süresinin en yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Ayrıca İstanbul, Batı Marmara ve Orta Anadolu eğitim endeksinin en yüksek bölgeler olduğu görülmüştür. Bölgeler arasındaki farklılığın giderilmesini sağlamak, Türkiye'yi yüksek bir insan gelişme seviyesine çıkartabilmek için gelişme politikalarının oluşturulması ve BM'nin bu amaçlar doğrultusunda hazırladığı projeleri desteklemenin ve benimsemenin gerektiği öne sürülmüştür.

Bu çalışmaların gösterdiği gibi Türkiye'nin insani gelişme durumu bakımından iyi durumda olmadığı görülmektedir. Kalkınmanın daha sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için sağlık, eğitim ve üretimle ilgili gelişmelerin birbirlerini nasıl etkilediğini daha iyi anlamak faydalı olacaktır. Örneğin eğer üretimdeki gelişmeler doğal olarak sağlık ve eğitimi de olumlu yönde etkiliyorsa bu durumda

iktisat politikası daha da önemli hale gelmektedir. Aksi durum söz konusu ise yani eğitim ve sağlıktaki gelişmeler daha hızlı büyümeyi sağlıyorsa, bu iki politikanın öne çıkartılması daha uygun olacaktır. Bu bakımdan bu 3 değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERİ, MODEL VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde 20 farklı ülke için insani gelişme endeksini oluşturan eğitim, sağlık, gelir değişkenleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla seçilen ülkelerle ilgili betimsel istatistikler, korelasyon ve nedensellik testi sonuçlarına yer verilmiştir. Analiz için oluşturulan model, analizde kullanılan yöntemler ve verilerin sağlandığı kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir. İnsani gelişme endeksini oluşturan faktörlerin birbirleriyle olan ilişkileri ayrı ayrı her ülke için analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.1. VERİ

İnsani gelişme endeksi ve bu endeksi oluşturan değişkenlerin ilişkilerini analiz etmek amacıyla yapılan bu çalışmada tüm veriler UNDP (United Nations Development Programme) veri tabanından elde edilmiştir. İnsani gelişim endeksi verileri 0 ile 1 arasında değerler almakta ve endeks değerinin 1'e yaklaşması ülkenin daha gelişmiş olduğunu göstermektedir. Sağlık endeksi için doğumda beklenen yaşam süresi verileri kullanılırken, gelir endeksi için satın alma gücü paritesine dayalı olarak dolar bazında kişi başına düşen milli gelir verileri kullanılmıştır. Eğitim endeksi için ise yine bu veri tabanındaki eğitim endeks değerlerinden faydalanılmıştır. Analizlerde Türkiye'nin de aralarında olduğu genellikle gelişmekte olan ülkeler grubundaki 20 ülkenin verileri kullanılmıştır. Bu ülkeler Bangladeş, Brezilya, Çin, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Güney Afrika, Hindistan, Katar, Kenya, Kuveyt, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Rusya, Şili, Tayland, Türkiye ve Uruguay'dır. Çalışmada genellikle gelişmekte olan ülke grubundaki ülkelerin seçilmesinin nedeni; gelişmiş ülke veri değerlerinin çok yüksek olduğu özellikle eğitim endeksinde bu ülkelerde yıllara göre pek bir değişim olmadığı, az

gelişmiş ülkelerde ise söz konusu verilerdeki değişimin çok düşük düzeylerde kalmasıdır. Analizde dâhil edilen yıllar ise 1995-2009 yıllarını kapsamaktadır. Bunun nedeni ise insani gelişme endeksi verilerine ulaşımında 1995 yılı öncesindeki verilerin daha sonraki dönemler için uyumsuz olmasıdır. Ayrıca 2009 yılı sonrasında insani gelişme endeksini oluşturan verilerde değişikliğe gidilmesi veriler arasında farklılık oluşturduğu gözetilerek bu yıllar analize dâhil edilmemiştir. Çalışmada Eviews 8 paket programından faydalanılmıştır.

3.2. YÖNTEM

3.2.1. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi değişkenler arasında ilişkinin varlığını, yönünü ve gücünü belirlemektedir. Ayrıca korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik genel bilgi sahibi olunabilmesi için korelasyon katsayılarının hesaplanması gerekmektedir. Korelasyon katsayıları (r) değişkenler arasındaki ilişkinin ölçüsünü ifade etmekte ve -1 ile +1 aralığında değerler almaktadır. Korelasyon katsayısı (r) şu şekilde hesaplanmaktadır;

$$r = \frac{\sum(X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum(X_i - \bar{X})^2 \sum(Y_i - \bar{Y})^2}}$$

Hesaplanan r korelasyon katsayısının istatistiki anlamlılığı ise t istatistiğine göre belirlenmektedir. t istatistiği ise;

$$t_n = \frac{r}{\sqrt{\frac{1-r^2}{n-2}}}$$

formülü ile hesaplanmaktadır (Gujarati ve Porter, 2012). Korelasyon katsayısının gücü ile ilgili olarak genellikle kabul edilen ilişkiler şu şekildedir;

0.00-0.25 çok zayıf ilişkiyi

0.26-0.49 zayıf ilişkiyi

0.50-0.69 orta ilişkiyi

0.70-0.89 yüksek ilişkiyi

0.90-1.00 çok yüksek ilişkiyi ifade etmektedir.

Korelasyon katsayısı örneklem büyüklüğünün değişmesiyle birlikte farklılaşmaktadır. Genellikle büyük örneklemelerden elde edilen korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak daha tutarlı olduğu kabul edilmektedir (Köse, 2012;1).

Bu çalışmada korelasyon analizleri yapılırken değişkenlerin t dönemindeki değerleri arasındaki ilişkiyi incelemek statik bir analiz olacağından dolayı değişkenlerin t-n ardıl değerleri ve t+n öncül değerleri arasındaki ilişki de incelenerek dinamik analiz yöntemi de kullanılmaya çalışılmıştır. Nitekim değişkenlerin belirli bir t döneminde ilişkiye sahip olmaması bu değişkenlerin birbirlerinin ardıl ve öncül değerlerinden etkilenmediği anlamına gelmemektedir.

3.2.2. Granger Nedensellik Analizi

İnsani gelişme endeksini oluşturan unsurların (eğitim, sağlık ve kişi başına GSYH) birbirleri ile olan nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla bu çalışmada Granger (1969), tarafından geliştirilen Granger nedensellik yönteminden faydalanılmıştır. Granger nedensellik yöntemi değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını sınamak, eğer ilişki varsa bu ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Granger nedensellik yönteminin başlıca avantajları kolaylıkla uygulanabilir olması ve sonuçlarının diğer nedensellik testlerine bazı üstünlüklerinin bulunmasıdır (Yaylalı ve Lebe, 2011; Gökçe ve Uyar, 2014). Bu çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği modeller ve hipotezler;

$$\ln GDP_t = a_0 + \sum_{j=i}^k a_{1j} \ln GDP_{t-j} + \sum_{j=i}^k a_{2j} \ln SAG_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

$$H_0: a_{2j} = 0 \text{ SAG değişkeninden GPD değişkenine doğru nedensellik yoktur.} \quad (1)$$

$$H_1: a_{2j} \neq 0$$

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \sum_{j=i}^k \beta_{1j} \ln GDP_{t-j} + \sum_{j=i}^k \beta_{2j} \ln EGT_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$H_0: \beta_{2j} = 0 \text{ EGT değişkeninden GDP değişkenine doğru nedensellik yoktur.}$$

$$H_1: \beta_{2j} \neq 0$$

$$\ln EGT_t = c_0 + \sum_{j=i}^k c_{1j} \ln EGT_{t-j} + \sum_{j=i}^k c_{2j} \ln GDP_{t-j} + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

$$H_0: c_{2j} = 0 \text{ GDP değişkeninden EGT değişkenine doğru nedensellik yoktur.}$$

$$H_1: c_{2j} \neq 0$$

$$\ln EGT_t = \gamma_0 + \sum_{j=i}^k \gamma_{1j} \ln EGT_{t-j} + \sum_{j=i}^k \gamma_{2j} \ln SAG_{t-j} + \varepsilon_{4t} \quad (4)$$

$$H_0: \gamma_{2j} = 0 \text{ SAG değişkeninden EGT değişkenine doğru nedensellik yoktur.}$$

$$H_1: \gamma_{2j} \neq 0$$

$$\ln SAG_t = \delta_0 + \sum_{j=i}^k \delta_{1j} \ln SAG_{t-j} + \sum_{j=i}^k \delta_{2j} \ln GDP_{t-j} + \varepsilon_{5t} \quad (5)$$

$H_0: \delta_{2j} = 0$ GDP değişkeninden SAG değişkenine doğru nedensellik yoktur.

$H_1: \delta_{2j} \neq 0$

$$\ln SAG_t = \theta_0 + \sum_{j=i}^k \theta_{1j} \ln SAG_{t-j} + \sum_{j=i}^k \theta_{2j} \ln EGT_{t-j} + \varepsilon_{6t} \quad (6)$$

$H_0: \theta_{2j} = 0$ EGT değişkeninden SAG değişkenine doğru nedensellik yoktur.

$H_1: \theta_{2j} \neq 0$

Granger nedensellik testi uygulamak için kurulan modellerde ;

lnGDP: Kişi başına düşen milli gelirin doğal logaritmasını

lnSAG: Doğumda beklenen yaşam süresinin doğal logaritmasını

lnEGT: Eğitim endeksinin doğal logaritmasını ifade etmektedir.

Denklemlerde bulunan $\alpha_{1j}, \beta_{1j}, c_{1j}, \gamma_{1j}, \delta_{1j}, \theta_{1j}$ katsayıları tüm denklemlerde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarını ifade etmektedir. Bu hipotezler altında bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarının sıfıra eşit olması durumunda bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru bir nedensellik ilişkisi yok iken; sıfıra eşit olmaması durumunda bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM AMPİRİK BULGULAR

4.1. BETİMSSEL ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde 20 farklı ülke için eğitim, sağlık, gelir değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla seçilen ülkelerle ilgili betimsel istatistiklere, yer verilmiştir.

Eğitim verileri en düşük ve en yüksek olan 3 ülkenin, 1995 ve 2009 yılları değerleri Tablo 4.1’de verilmiştir. Ayrıca tabloda bu ülkelerde söz konusu yıllarda meydana gelen eğitim endeks değişimleri yüzde (%) olarak yer almaktadır.

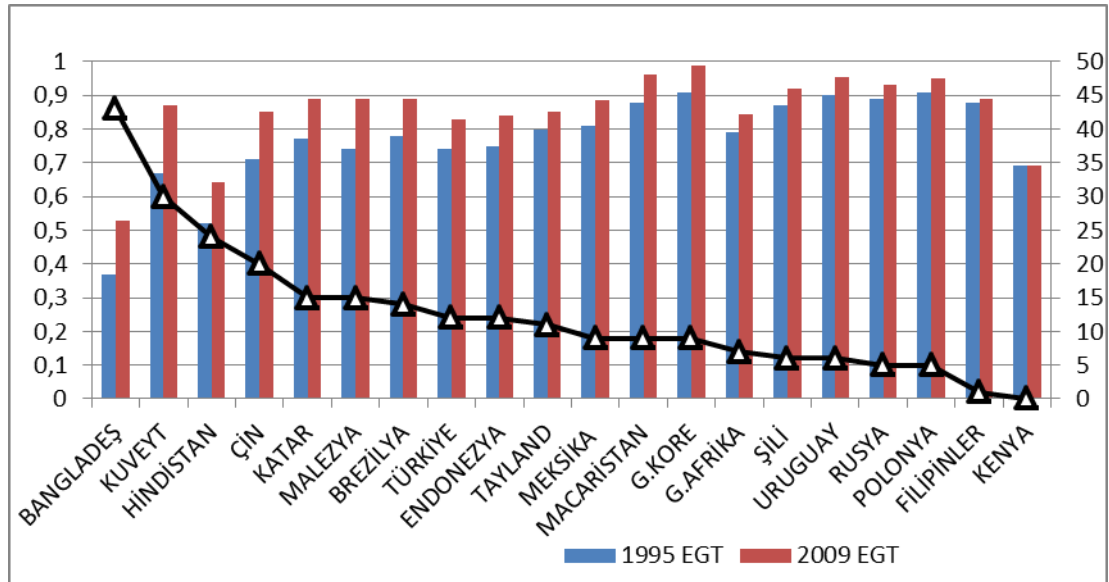
Tablo 4.1: 1995 ve 2009 Yılları Seçilmiş Ülkelerde Eğitim Endeksi

Eğitim Endeksi Düşük Olan Ülkeler					
Ülkeler	1995	Ülkeler	2009	Ülkeler	Değişim (%)
Bangladeş	0,37	Bangladeş	0,53	Bangladeş	43
Hindistan	0,52	Hindistan	0,643	Kuveyt	30
Kuveyt	0,67	Kenya	0,69	Hindistan	24
Eğitim Endeksi Yüksek Olan Ülkeler					
Ülkeler	1995	Ülkeler	2009	Ülkeler	Değişim (%)
Polonya	0,910	G. Kore	0,988	G. Kore	9
G. Kore	0,910	Uruguay	0,955	Uruguay	6
Uruguay	0,900	Polonya	0,952	Polonya	5

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1995 - 2009.

Tablo 4.1 incelendiğinde eğitim endeks değeri açısından en düşük üç ülke 1995 yılı için Bangladeş, Hindistan ve Kuveyt, 2009 yılı için ise Bangladeş, Hindistan ve Kenya olduğu görülmektedir. Eğitim endeks değerleri en düşük olan ülkelerde 1995-2009 yılları endeks değişimleri incelendiğinde ise en fazla artışın % 43 ile Bangladeş’te %30 ile Kuveyt’te ve ardından %24 ile Hindistan’da olduğu

görülmektedir. Eğitim endeksi yüksek olan ülkeler incelendiğinde 1995 yılı için en yüksek olan üç ülke (eşit endeks değerine sahip olan) Polonya ve G. Kore ardından ise Uruguay gelmektedir. 2009 yılı için ise endeks değeri açısından en yüksek olan ülke G. Kore, Uruguay ve Polonya olarak görülmektedir. 1995-2009 yıllarında eğitim endeks değeri en yüksek olan ülkelerde belirtilen yıllar arasındaki değişim incelendiğinde ise endeks değeri en fazla artış gösteren ülke %9 ile G. Kore olmuştur. Ardından Uruguay'da %6 ve Polonya'da ise bu değişim %5 olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizin eğitim verileri incelendiğinde eğitim endeksi 1995 yılı için 0.740, 2009 yılı için ise 0.828 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1995 ile 2009 yılları arasındaki eğitim değişkenini değerlendirecek olursak yaklaşık %12 bir artış gözlemlenmektedir. Eğitim veri ve değişimleri 20 ülke için incelendiğinde;

Şekil 4.1: 1995 - 2009 Yılları Eğitim Endeksi Değişkeni (UNDP, Human Development Report)

1995 ve 2009 yılları eğitim endeksi verileri kullanılarak oluşturulan şekil 4.1'de sol eksen eğitim endeks değerini göstermekte sağ eksen ise bu yıllarda eğitim endeksinde meydana gelen değişimin yüzde değerini ifade etmektedir. Şekilde görüldüğü gibi en yüksek değişim yaklaşık % 43 artışla Bangladeş'te görülmektedir. Kuveyt yaklaşık % 30 artışla Bangladeş'in ardından eğitim alanında gelişme gösteren diğer bir ülke olmuştur. Yüksek nüfusa sahip olan Hindistan'da bu değişim yaklaşık %24, Çin'de ise % 20 civarında olmuştur. Filipinler'de ise eğitim alanındaki gelişme yaklaşık % 1 gibi düşük bir düzeyde olmuştur. Türkiye'nin 1995 ile 2009 yılları arasındaki eğitim değişkenini değerlendirecek olursak yaklaşık % 12 bir artış gözlemlenmektedir. Kenya'da ise 1995 ile 2009 yılındaki eğitim verileri aynı

kalmıştır ve bu ülke haricinde analize dahil edilen bütün ülkelerde eğitim belirtilen yıllarda artmıştır. Belirtilen yıllar arasında eğitim verileri ülkemizde yaklaşık % 12 bir artış göstermiştir.

Sağlık verileri en düşük ve en yüksek olan 3 ülkenin, 1995 ve 2009 yılları değerleri Tablo 4.2’de verilmiştir. Ayrıca tabloda bu ülkelerde söz konusu yıllarda meydana gelen eğitim endeks değişimleri yüzde (%) olarak yer almaktadır.

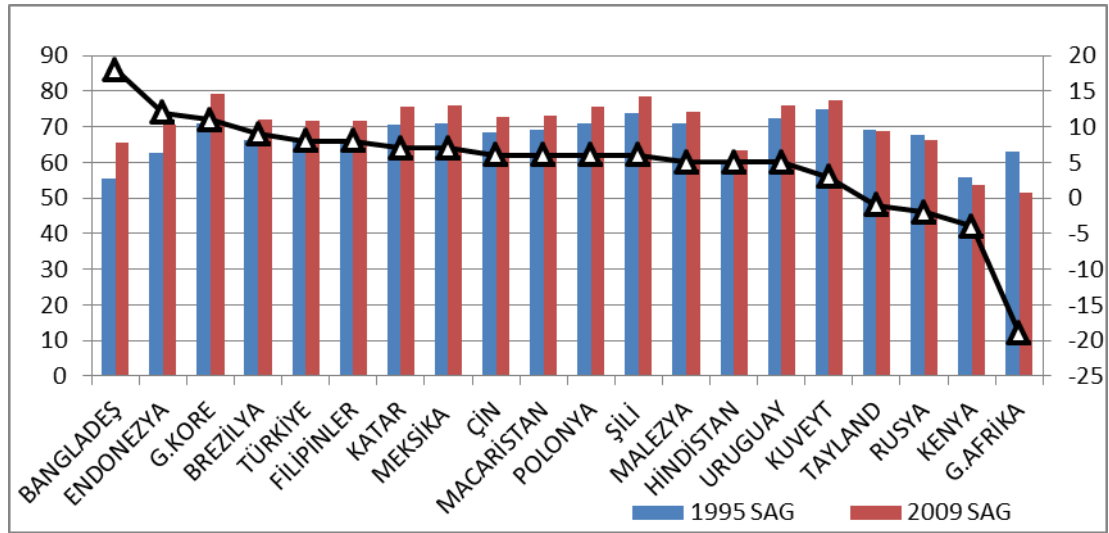
Tablo 4.2: 1995 ve 2009 Yılları Seçilmiş Ülkelerde Sağlık Endeksi

Sağlık Endeksi (Doğumda Beklenen Yaşam Süresi) Düşük Olan Ülkeler					
Ülkeler	1995	Ülkeler	2009	Ülkeler	Değişim (%)
Bangladeş	55.6	G. Afrika	51.5	Bangladeş	18
Kenya	55.7	Kenya	53.6	Kenya	-4
Hindistan	60.4	Hindistan	63.4	Hindistan	5
Sağlık Endeksi (Doğumda Beklenen Yaşam Süresi) Yüksek Olan Ülkeler					
Ülkeler	1995	Ülkeler	2009	Ülkeler	Değişim (%)
Kuveyt	74.9	G. Kore	79.2	Kuveyt	3
Şili	73.8	Şili	78.5	Şili	6
Uruguay	72.5	Kuveyt	77.5	Uruguay	5

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1995-2009.

Tablo 4.2 incelendiğinde sağlık göstergesi olan doğumda beklenen yaşam süresi değeri açısından en düşük üç ülke 1995 yılı için sırasıyla Bangladeş, Kenya ve Hindistan, 2009 yılı verileri ile en düşük üç ülke ise G. Afrika, Kenya ve Hindistan olduğu görülmektedir. Doğumda beklenen yaşam süresi değerleri en düşük olan ülkelerde 1995-2009 yılları endeks değişimleri incelendiğinde Bangladeş’te % 18, Hindistan’da % 5 artış görülürken Kenya’da bu değişim - % 4 olarak gerçekleşmiştir. Doğumda beklenen yaşam süresi verileri en yüksek üç ülke 1995 yılı için Kuveyt, Şili ve Uruguay iken 2009 yılı verileri ile ise G. Kore, Şili ve Kuveyt olduğu görülmektedir. 1995-2009 yılları arasında doğumda beklenen yaşam süresi verileri

en yüksek olan ülkelerde meydana gelen değişim incelendiğinde Kuveyt'te % 3, Şili'de % 6 ve Uruguay'da % 5 artış şeklinde meydana gelmiştir. Türkiye'nin doğumda beklenen yaşam süresi incelendiğinde 1995 yılında 66.5 iken 2009 yılında bu değer 71.7'ye yükselmiştir. Söz konusu yıllarda doğumda beklenen yaşam süresi verisinde meydana gelen değişim ülkemizde yaklaşık % 8 artmıştır.

Şekil 4.2: 1995 - 2009 Yılları Sağlık Endeksi Değişkeni (UNDP, Human Development Report)

1995-2009 sağlık verilerinin yer aldığı şekil 4.2'de sol eksen sağlık alt endeksi göstergesi olan doğumda beklenen yaşam süresini göstermekte sağ eksen ise bu yıllarda sağlık göstergesinde meydana gelen değişimin yüzde değerini ifade etmektedir. Şekil 4.2 incelendiğinde en yüksek değişim yaklaşık % 18 civarında bir artışla Bangladeş'te görülmektedir. Bangladeş'in ardından en fazla artış yaklaşık % 12 ile Endonezya'da ve % 11 civarında G. Kore'de görülmektedir. Türkiye'de belirtilen yıllardaki değişim ise % 8 civarında bir artış göstermiştir. Pozitif artış görülen diğer ülkelerde bu değişim genel olarak % 5 civarında olmuştur. Tayland, Rusya, G. Afrika ve Kenya'da ise bu değişim negatif yönlü olmuştur. G. Afrika'da yaklaşık % 19 civarında negatif bir değişim yaşanmıştır.

Gelir verileri en düşük ve en yüksek olan 3 ülkenin, 1995 ve 2009 yılları değerleri Tablo 4.3'de verilmiştir. Ayrıca tabloda bu ülkelerde söz konusu yıllarda meydana gelen eğitim endeks değişimleri yüzde (%) olarak yer almaktadır.

Tablo 4.3: 1995 ve 2009 Yılları Seçilmiş Ülkelerde Gelir Endeksi

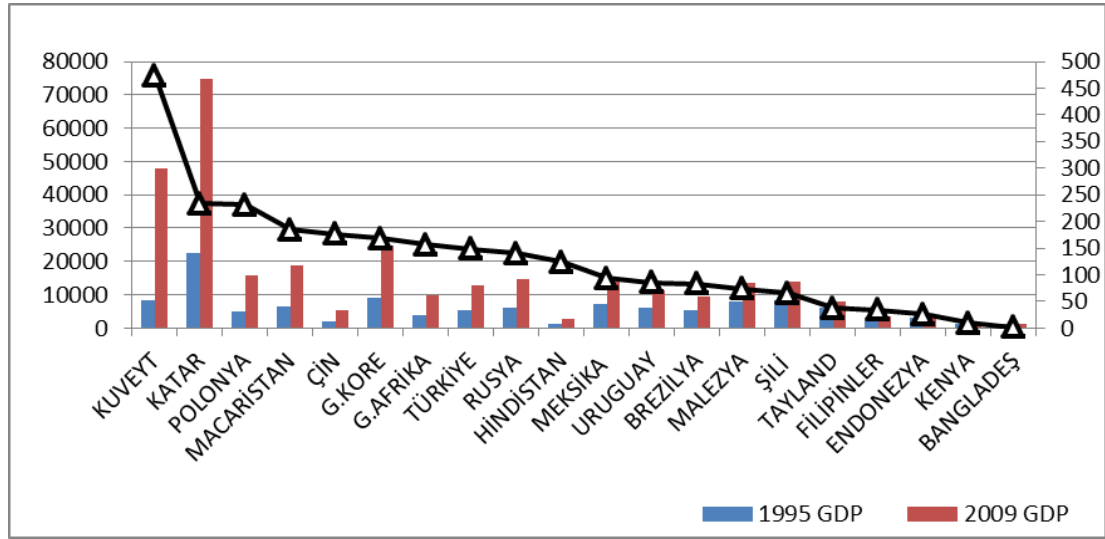
Gelir Endeksi Düşük Olan Ülkeler					
Ülkeler	1995	Ülkeler	2009	Ülkeler	Değişim (%)
Bangladeş	1230	Bangladeş	1241	Bangladeş	1
Hindistan	1230	Kenya	1542	Kenya	10
Kenya	1400	Hindistan	2753	Hindistan	124
Gelir Endeksi Yüksek Olan Ülkeler					
Ülkeler	1995	Ülkeler	2009	Ülkeler	Değişim (%)
Katar	22380	Katar	74882	Katar	234
G. Kore	9250	Kuveyt	47812	Kuveyt	474
Şili	8410	G. Kore	24801	G. Kore	168

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1995-2009.

Tablo 4.3 incelendiğinde gelir göstergesi olan kişi başına düşen gelir (SGP, ABD \$) değeri açısından en düşük gelire sahip üç ülkenin 1995 yılı verileri ile sırasıyla Bangladeş, Hindistan ve Kenya, benzer şekilde 2009 yılı verileri ile de Bangladeş, Kenya ve Hindistan'ın olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen gelir değerleri en düşük olan 3 ülkede 1995-2009 yılları verilerindeki değişim incelendiğinde Bangladeş'te % 1, Kenya'da % 10 ve Hindistan'da ise % 124 bir artışın olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen gelir değerleri yüksek olan ülkeler incelendiğinde 1995 yılı için en yüksek değere sahip olan 3 ülke sırasıyla Katar, G. Kore ve Şili, 2009 yılı verileri ile en yüksek değere sahip olan 3 ülke ise Katar, Kuveyt ve G. Kore'dir. 1995-2009 yıllarında gelir değişkeni değeri en yüksek olan ülkelerde belirtilen yıllar arasındaki değişim incelendiğinde ise gelir değişkeni değeri en fazla artış gösteren ülke % 474 ile Kuveyt olmuştur. Kuveyt'in ardından sırasıyla Katar'da % 234 ve G. Kore'de ise bu değişim % 168 olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizin gelir değişkeni verileri incelendiğinde 1995 yılı kişi başına düşen gelir değeri 5.230 dolar, 2009 yılı kişi başına düşen gelir değeri ise 12.955 dolar olarak

gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1995 ile 2009 yılları arasındaki kişi başına düşen gelir verilerini değerlendirecek olursak yaklaşık % 148 bir artış gözlemlenmektedir.

Kişi başına düşen gelir verileri 20 ülke için incelendiğinde;

Şekil 4.3: 1995 - 2009 Yılları Kişi Başına Düşen Milli Gelir Değerleri ve Değişimleri (UNDP, Human Development Report)

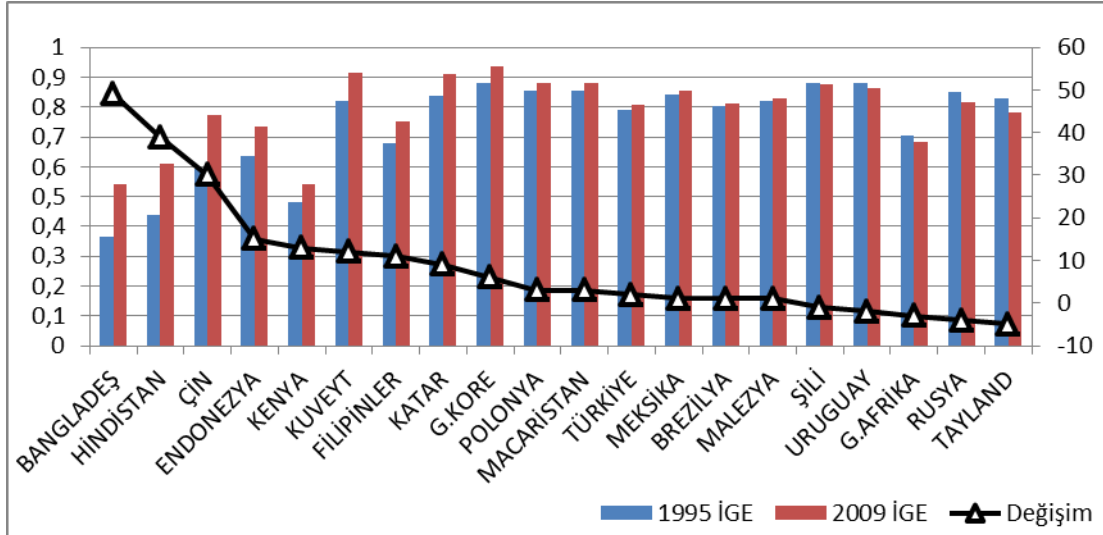
1995 ve 2009 yılları arasındaki gelir verilerinin yer aldığı şekil 4.3'de sol eksen gelir alt endeksi göstergesi olan kişi başına düşen milli gelir verilerini göstermekte sağ eksen ise bu yıllarda gelir alt endeks göstergesinde meydana gelen değişimin yüzde değerini ifade etmektedir. Grafik incelendiğinde görüldüğü gibi Kuveyt'in 1995 yılından 2009 yılına kadar kişi başına düşen milli geliri yaklaşık 5,7 kat artmıştır. Kuveyt'in belirtilen yıllarda gelirini 5,7 katına çıkarabilmesinin muhtemel sebebi doğal kaynakları petrol rezervinin yüksek olmasından kaynaklı olabilmektedir. Kuveyt'in ardından en fazla değişimin yaşandığı diğer ülkeler ise 3,4 kat artış ile Katar ve Polonya olmuştur. Polonya'nın AB'ye girmiş olması bu durumun gerçekleşmesinde etkili olmuş olabilir. Katar ise artan petrol fiyatları ve sahip olduğu doğalgaz rezervleri sayesinde dünyada kişi başına düşen gelir oranlarına göre en zengin ülkedir. İnsani gelişme endeksi ve sağlık verilerindeki değişimleri negatif olan G. Afrika ve Rusya ise kişi başına düşen milli gelirini belirtilen yıllar arasında yaklaşık 2,5 katına çıkarmıştır. Türkiye'de belirtilen yıllarda gerçekleşen kişi başına düşen milli gelir yaklaşık 2,5 kat artmıştır. Analize dahil edilen ülkelerin hiçbirinde kişi başına düşen milli gelir değişimi negatif gerçekleşmemiş fakat Bangladeş'te görülen değişim yaklaşık % 1 gibi düşük bir düzeyde kalmıştır.

Tablo 4.4: 1995 ve 2009 Yılları Seçilmiş Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi

İGE Endeksi Düşük Olan Ülkeler					
Ülkeler	1995	Ülkeler	2009	Ülkeler	Değişim (%)
Bangladeş	0.364	Kenya	0.541	Bangladeş	49
Hindistan	0.439	Bangladeş	0.543	Hindistan	39
Kenya	0.481	Hindistan	0.612	Kenya	13
İGE Endeksi Yüksek Olan Ülkeler					
Ülkeler	1995	Ülkeler	2009	Ülkeler	Değişim (%)
G. Kore	0.882	G. Kore	0.937	G. Kore	6
Uruguay	0.881	Kuveyt	0,916	Uruguay	-2
Şili	0.880	Katar	0.910	Şili	-1

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1995-2009.

Tablo 4.4 incelendiğinde insani gelişme endeks değeri açısından en düşük üç ülkenin 1995 yılı ve 2009 yılı için Bangladeş, Hindistan ve Kenya'nın olduğu görülmektedir. İnsani gelişme endeks değerleri en düşük olan ülkelerde 1995-2009 yılları endeks değişimleri incelendiğinde ise en fazla artışın % 49 ile Bangladeş'te % 39 ile Hindistan'da ve ardından % 13 ile Kenya'da olduğu görülmektedir. İnsani gelişme endeksi yüksek olan ülkeler incelendiğinde 1995 yılı için en yüksek olan üç ülkenin sırasıyla G. Kore, Uruguay ve Şili olduğu, 2009 yılı verileri ile en yüksek olan ülkelerin G. Kore, Uruguay ve Şili olduğu görülmektedir. 1995-2009 yıllarında insani gelişme endeks değeri yüksek olan ülkelerde belirtilen yıllar arasındaki değişim incelendiğinde ise endeks değeri en fazla artış gösteren ülke % 6 ile G. Kore olmuştur. Şili'de bu değişim -% 1 Uruguay'da ise - % 2 olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizin insani gelişme endeks verileri incelendiğinde 1995 yılında 0.792 olarak gerçekleşen insani gelişme endeksi 2009 yılında 0.806 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1995 ile 2009 yılları arasındaki insani gelişme endeks değişimini değerlendirecek olursak yaklaşık % 2 bir artış gözlemlenmektedir. İnsani gelişme endeks verileri 20 ülke için incelendiğinde;

Şekil 4.4: 1995 - 2009 Yılları İnsani Gelişme Endeks Değerleri ve Değişimleri (UNDP, Human Development Report)

1995 ve 2009 yıllarındaki insani gelişme endeks değerlerinin yer aldığı şekil 4.4'de sol eksen insani gelişme endeks değerlerini göstermekte, sağ eksen ise bu endekste meydana gelen yüzde değişimi göstermektedir. Şekil 4.4 incelendiğinde en fazla değişim yaklaşık % 49 ile Bangladeş'te görülmektedir. Hindistan ise % 39 civarında bir artış ile değişimin büyük ölçüde görüldüğü diğer bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Yine Hindistan gibi yüksek bir nüfusa sahip olan Çin'de ise insani gelişme endeksi %30'luk bir artış görülmektedir. Türkiye'nin insani gelişme endeksinde ise belirtilen yıllar arasında yaklaşık % 2 civarında bir artış olmuştur. Uruguay, Şili, Rusya, Tayland ve G. Afrika'da ise bu değişim ters yönlü olmuştur. Bu ülkelerin 1995 yılındaki insani gelişme endeks değerleri 2009 yılındaki İGE değerlerinden yüksektir.

Tablo 4.5: İnsani Gelişme Endeksi ve Endeksi Oluşturan Değişkenlerin Yıllara Göre Değişimi

ÜLKELER	GDP (%)	EGT (%)	SAG (%)	İGE (%)
Bangladeş	1	43	18	49
Brezilya	83	14	9	1
Çin	176	20	6	30
Endonezya	26	12	12	15
Filipinler	34	1	8	11
G. Afrika	157	7	-19	-3
G. Kore	168	9	11	6
Hindistan	124	24	5	39
Katar	234	15	7	9
Kenya	10	0	-4	13
Kuveyt	474	30	3	12
Macaristan	185	9	6	3
Malezya	74	15	5	1
Meksika	93	9	7	1
Polonya	231	5	6	3
Rusya	140	5	-2	-4
Şili	65	6	6	-1
Tayland	37	11	-1	-5
Türkiye	148	12	8	2
Uruguay	85	6	5	-2

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1995-2009.

İnsani gelişme endeksi ve endeksi oluşturan değişkenlerin yıllara göre değişimi Tablo 4.5’de gösterilmektedir. İnsani gelişme endeks değişimi değerlendirilecek olursa;

Bangladeş eğitim, sağlık, gelir ve insani gelişme endeksi değerleri açısından 1995 ve 2009 yılları verileri ile en düşük değerlerin görüldüğü ülke olmuştur. Fakat eğitim, sağlık ve insani gelişme endeks değerinde görülen değişim değerlendirilecek olursa en yüksek değişim 20 ülke içerisinde Bangladeş’te görülmektedir. Bu ülkede belirtilen yıllar arasında eğitim verilerinde % 43, sağlık verilerinde % 18 bir artış görülürken; GDP değişimi ise % 1 düzeyinde kalmıştır. Hindistan ise % 39 civarında

bir artış ile insani gelişme endeksi değişiminin büyük ölçüde görüldüğü ikinci ülke olarak dikkat çekmektedir. Bu ülkede eğitim değişimi belirtilen yıllarda yaklaşık % 24, sağlık değişimi yaklaşık yüzde % 4, GDP değişimi ise % 124 artmıştır. Hindistan'ın ardından 1995-2009 yılları arasında insani gelişme endeksi değişimi %30 olan Çin üçüncü sırada yer almaktadır. Çin belirtilen yıllarda eğitim değişkenini %20, sağlık değişkenini %6 gelir değişkenini ise %176 arttırmıştır.

Kişi başına düşen gelir değişimi değerlendirilecek olursa; kişi başına düşen gelir değerini 1995-2009 yılları arasında yaklaşık % 474 arttıran Kuveyt'te gelir endeksi değişiminin en yüksek görüldüğü ülke olmuştur. Kuveyt'te belirtilen yıllarda insani gelişme endeks değişimi % 12, eğitim endeks değişimi % 30, sağlık endeks değişimi ise yaklaşık % 3 civarında bir artış göstermiştir. Kişi başına düşen gelir değerini 1995-2009 yılları arasında yaklaşık % 234 arttıran Katar, Kuveyt'in ardından gelir değişimi açısından en yüksek değişime sahip olan ikinci ülke olmuştur. Katar'ın belirtilen yıllarda insani gelişme endeks değişimi % 9, eğitim endeks değişimi % 15, sağlık endeks değişimi ise % 7 civarında bir artış göstermiştir. Kişi başına düşen gelir değerini 1995-2009 yılları arasında yaklaşık % 231 arttıran Polonya, Katar'ın ardından gelir değişimi açısından en yüksek değişime sahip olan üçüncü ülke olmuştur. Polonya'nın belirtilen yıllarda insani gelişme endeks değişimi % 3, eğitim endeks değişimi % 5, sağlık endeks değişimi ise % 6 civarında bir artış göstermiştir.

Eğitim endeks değişkeni değişimi değerlendirilecek olursa; Bangladeş'in eğitim endeks değişimi sıralamasında ilk sırada yer aldığı görülürken; Bangladeş'in ardından eğitim endeks değişimi açısından en yüksek değişimi gösteren ikinci ülke % 30 artışla Kuveyt olmuştur. Kuveyt'in ardından ise % 24 artışla Hindistan değişimin en yüksek yaşandığı üçüncü ülke olmuştur. Sağlık değişkeni değişimi değerlendirilecek olursa; Bangladeş'in sağlık değişkeninde meydana gelen değişim sıralamasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bangladeş'in ardından sağlık değişkeninde görülen değişimi en yüksek olan ikinci ülke % 12 artışla Endonezya olmuştur. Endonezya'nın belirtilen yıllarda insani gelişme endeks değişimi %15 gelir değişkeni değişimi % 26, eğitim endeksinde görülen değişim ise % 12 düzeyinde bir artış göstermektedir. Endonezya'nın ardından sağlık değişkeninde meydana gelen değişim açısından en yüksek değişimin yaşandığı üçüncü ülke % 11 artışla G. Kore olmuştur. Türkiye'nin 1995 ile 2009 yılındaki insani gelişme endeksi ve endeksi oluşturan değişkenlerde meydana gelen değişmeyi değerlendirecek olursak yaklaşık

insani gelişme endeksi % 2, eğitim endeksi % 12, sağlık değişkeni % 8, gelir değişkeni % 148 bir artış göstermiştir. Bazı ülkelerde 2009 yılındaki endeks değerleri 1995 yılındaki endeks değerlerinden düşük gerçekleşmiştir. Bu ülkelerde söz konusu endeks değerlerinde negatif bir değişim yaşanmıştır. Örneğin Uruguay, Şili, Rusya, Tayland ve G. Afrika'da insani gelişme endeks değişimleri negatif olmuştur. Ayrıca Tayland, Rusya, Kenya ve G. Afrika'da sağlık değişkenlerinin değişimi de negatif gerçekleşmiştir. Bu ülkelerin 1995 yılındaki endeks değerleri 2009 yılındaki endeks değerlerinden yüksektir.

1995 ve 2009 yılları İGE, eğitim, sağlık ve GDP değerlerinde genellikle en düşük değere sahip olan ülkelerin Bangladeş, Hindistan ve Kenya gibi ülkeler olduğu; en yüksek değere sahip olan ülkelerin ise genellikle G. Kore, Uruguay ve Şili gibi ülkeler olduğu görülmektedir. Bu durum genellikle İGE bileşenlerinden herhangi birinde düşük (yüksek) değere sahip olan ülkelerin diğer İGE bileşenlerinde düşük (yüksek) değere sahip olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu üç bileşenin aslında birbiri ile yüksek derecede ilişkili olduğu yorumu yapılabilmektedir. Nitekim eğitim düzeyi daha düşük olan ülkelerin sağlık düzeylerinin de düşük seviyede olması beklenen bir durumdur.

İGE değeri ve bileşenlerin değerlerindeki değişimler incelendiğinde ise başlangıçta daha düşük değere sahip Bangladeş ve Kenya gibi ülkelerin endeks değerlerinde daha fazla artış göstermiş olmaları da beklenen bir durumdur. Burada istisna olarak gösterilebilecek tek durum Bangladeş'in eğitim ve sağlık endekslerindeki yüksek artışa rağmen GDP değerinde çok az bir artış göstermiş olmasıdır.

4.2. Korelasyon Analizi

Tablo 4.6: Korelasyon Analizi

ÜLKE	GDP-EGT	GDP-SAG	EGT-SAG
Bangladeş	-0.073 [0.802]	-0.744*** [0.002]	0.083 [0.776]
Brezilya	-0.281 [0.328]	-0.091 [0.757]	-0.052 [0.859]
Çin	0.099 [0.734]	-0.026 [0.929]	0.185 [0.526]
Endonezya	-0.315 [0.271]	-0.045 [0.878]	-0.154 [0.596]
Filipinler	-0.028 [0.922]	0.098 [0.738]	0.033 [0.908]
G. Afrika	0.178 [0.542]	-0.634** [0.014]	-0.318 [0.267]
G. Kore	0.163 [0.575]	0.370 [0.192]	-0.164 [0.573]
Hindistan	-0.419 [0.135]	0.364 [0.200]	-0.279 [0.332]
Katar	0.419 [0.135]	0.268 [0.353]	0.222 [0.443]
Kenya	-0.016 [0.955]	0.480* [0.081]	-0.355 [0.212]
Kuveyt	-0.130 [0.655]	0.108 [0.712]	-0.003 [0.990]
Macaristan	-0.036 [0.901]	0.041 [0.889]	0.605** [0.021]
Malezya	-0.506* [0.064]	-0.205 [0.481]	0.539** [0.046]
Meksika	0.157 [0.590]	-0.013 [0.963]	-0.102 [0.727]
Polonya	-0.084 [0.773]	0.560** [0.037]	-0.035 [0.904]
Rusya	-0.553** [0.040]	0.086 [0.769]	-0.279 [0.333]
Şili	0.036 [0.902]	-0.103 [0.725]	0.018 [0.951]
Tayland	-0.538** [0.046]	0.460 [0.097]	-0.684*** [0.006]
Türkiye	0.117 [0.689]	0.159 [0.586]	-0.336 [0.239]
Uruguay	0.189 [0.515]	0.580** [0.029]	0.369 [0.192]

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

GDP değişkeni ile EGT değişkeni arasındaki korelasyon ilişkisi incelenecek olursa; 12 tanesi eksi işaretli 8 tanesi artı işaretli ve sadece Malezya, Rusya ve Tayland lkelerinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu lkeler arasında ise Rusya ve Tayland'da görülen korelasyon ilişkisi Malezya'ya göre daha yüksek olup % 5 anlamlılık düzeyine sahiptirler. Ayrıca bu üç lkede var olan ilişkinin yönü negatiftir. Fakat kuramsal olarak gelir değişkeni ile eğitim değişkeni arasında aynı yönlü ilişki beklenmektedir.

Yapılan korelasyon testi analizi sonuçlarına göre; GDP ve SAG değişkeni değerlendirildiğinde 8 tanesi eksi işaretli 12 tanesi artı işaretli ilişki göstermiştir. Fakat sadece Bangladeş, G. Afrika, Kenya, Polonya ve Uruguay lkelerinde GDP değişkeni ile SAG değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bangladeş ve G. Afrika için bu ilişkinin yönü negatif iken diğer ülkelerde ise pozitiftir. G. Afrika, Polonya ve Uruguay % 5 anlamlılık düzeyine Kenya ise % 10 anlamlılık düzeyine sahiptir. Bangladeş ise % 1 gibi bir anlamlılık düzeyine sahiptir.

EGT ve SAG değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkisi değerlendirilecek olursa 12 tane eksi işaretli, 8 tanesi artı işaretli ilişki bulunmuştur. Macaristan ve Malezya'da ilişkinin yönü pozitif ve % 5 anlamlılık düzeyinde bir ilişki grlmştur. Tayland'da ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmakta fakat bu ilişkinin yönünün negatif olduğu görülmektedir.

Gelir, eğitim ve sağlık alanlarının birbirleri arasındaki ilişkide beklenen ilişki yönü pozitif olmakla birlikte değişkenler arasındaki korelasyon ilişkileri incelendiğinde bazı ülkelerde negatif yönlü ilişkiler görülmektedir.

Tablo 4.7: Sağlık Değişkeninin Gecikmeli ve Öncül Değerleri İle Gdp Arasındaki İlişki

	SAG-1--GDP GDP+1--SAG	SAG-2--GDP GDP+2--SAG	SAG+1--GDP GDP-1--SAG	SAG+2--GDP GDP-2--SAG
Bangladeş	0.325	0.343	-0.067	0.097
Brezilya	-0.091	-0.086	0.064	-0.474
Çin	0.208	-0.123	0.166	-0.174
Endonezya	-0.324	-0.103	0.166	0.171
Filipinler	0.389	0.242	-0.112	-0.038
G. Afrika	-0.039	0.022	-0.149	-0.249
G. Kore	0.092	-0.538	-0.174	-0.178
Hindistan	0.488	0.053	0.146	-0.193
Katar	-0.081	0.366	-0.024	-0.101
Kenya	0.104	0.426	0.223	-0.009
Kuveyt	-0.088	-0.223	-0.074	0.091
Macaristan	0.814	0.052	-0.086	-0.133
Malezya	-0.430	-0.019	0.167	0.252
Meksika	-0.229	0.345	-0.008	-0.210
Polonya	0.055	-0.089	0.200	-0.008
Rusya	0.379	0.194	-0.012	0.242
Şili	0.212	0.437	0.126	-0.101
Tayland	0.248	-0.092	-0.247	-0.589
Türkiye	-0.247	0.480	-0.111	0.261
Uruguay	-0.488	-0.070	-0.075	-0.149

Tablo 4.8: Eğitim Değişkeninin Gecikmeli ve Öncül Değerleri İle Gdp Arasındaki İlişki

	EGT-1--GDP GDP+1--EGT	EGT-2--GDP GDP+2--EGT	EGT+1--GDP GDP-1--EGT	EGT+2--GDP GDP-2--EGT
Bangladeş	0.144	-0.388	-0.036	0.161
Brezilya	0.045	-0.062	0.505	-0.169
Çin	0.123	0.301	-0.213	0.055
Endonezya	0.012	0.021	0.158	0.470
Filipinler	0.186	0.042	0.205	-0.083
G. Afrika	0.340	0.069	0.037	0.030
G. Kore	-0.145	0.380	-0.321	0.293
Hindistan	0.382	0.031	0.001	0.242
Katar	-0.256	0.085	-0.022	0.137
Kenya	-0.067	-0.147	-0.184	0.039
Kuveyt	0.159	-0.104	0.259	-0.155
Macaristan	0.604	0.026	0.263	-0.137
Malezya	0.043	-0.302	0.330	-0.087
Meksika	0.087	-0.138	0.185	0.000
Polonya	-0.078	0.174	-0.013	0.289
Rusya	-0.041	-0.074	-0.052	-0.035
Şili	-0.255	-0.271	0.173	0.162
Tayland	-0.161	0.246	-0.005	0.338
Türkiye	0.015	-0.013	-0.277	0.022
Uruguay	-0.210	-0.194	-0.450	0.167

Tablo 4.9: Eğitim Değişkeninin Gecikmeli ve Öncül Değerleri İle Sağlık Değişkeni Arasındaki İlişki

	EGT-1--SAG SAG+1--EGT	EGT-2--SAG SAG+2--EGT	EGT+1--SAG SAG-1--EGT	EGT+2--SAG SAG-2--EGT
Bangladeş	-0.345	0.661	-0.046	0.001
Brezilya	-0.420	0.830	-0.260	-0.014
Çin	0.571	-0.231	-0.322	-0.121
Endonezya	0.664	-0.074	-0.177	0.005
Filipinler	0.357	-0.163	0.539	-0.076
G. Afrika	-0.029	-0.154	0.158	0.353
G. Kore	-0.209	0.503	-0.165	0.022
Hindistan	-0.135	-0.032	0.087	0.004
Katar	-0.315	0.428	-0.030	0.165
Kenya	0.142	-0.611	0.173	0.425
Kuveyt	0.406	-0.212	0.102	0.121
Macaristan	0.092	-0.210	-0.227	0.245
Malezya	-0.063	-0.329	-0.121	-0.060
Meksika	-0.520	0.394	0.034	-0.048
Polonya	-0.282	0.405	-0.255	0.650
Rusya	-0.555	-0.123	0.227	-0.000
Şili	0.093	-0.520	0.007	0.199
Tayland	0.007	0.520	0.187	0.086
Türkiye	-0.642	0.352	0.068	0.300
Uruguay	-0.022	-0.119	-0.117	0.159

Değişkenler arasındaki ilişki aynı yıl içerisinde kendini göstermeyebilir. Olası gecikmeli ilişkiyi inceleyebilmek için SAG ve GDP değişkenlerinin öncül ve ardıl korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Tablo 4.7 birinci sütun SAG değişkeninin bir gecikmeli değeri ve GDP değişkeni arasındaki korelasyonu vermektedir. Bir sonraki sütun ise SAG değişkeninin iki gecikmeli değeri ve GDP arasındaki korelasyonu vermektedir. Macaristan'da SAG değişkeninin birinci ardıl değeri ile GDP değişkeni arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buradaki değerlerin pozitif ve anlamlı olması önce sağlıkta meydana gelecek bir iyileşmeyi

ekonomik alandaki iyileşmenin takip edeceği anlamına gelebilecektir. G. Kore için SAG değişkeninin ikinci ardıl değeri ile GDP değişkeni arasında bir ilişkinin olduğu fakat bu ilişkinin negatif işaretli olduğu görülmektedir. Tayland'da ise SAG değişkeninin ikinci öncül değeri ile GDP değişkeni arasında negatif bir ilişki olduğu söylenebilir.

Tablo 4.8'de Macaristan'da EGT değişkeninin birinci ardıl değeri ile GDP değişkeni arasında pozitif bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmektedir. Değerlerin pozitif ve anlamlı olması önce eğitimde meydana gelecek bir iyileşmeyi ekonomik alandaki iyileşmenin takip edeceği anlamına gelebilecektir.

Tablo 4.9'da EGT değişkeninin bir gecikmeli değeri ile SAG değişkeni arasında Çin, Endonezya, Meksika, Rusya ve Türkiye'de bir ilişki olduğu görülmektedir. Fakat bu ilişkinin yönü Çin ve Endonezya için pozitif olmakta Meksika, Rusya ve Türkiye'de ise negatif olmaktadır. EGT değişkeninin iki gecikmeli değeri ve SAG değişkeni arasındaki ilişki değerlendirilecek olursa; Bangladeş, Brezilya, G. Kore ve Tayland'da bu ilişki pozitif çıkmakta iken Kenya ve Şili'de ise bu ilişki negatif yönlü olarak gerçekleşmektedir. Buradaki değerlerin pozitif ve anlamlı olması önce eğitim alanında meydana gelecek bir iyileşmeyi sağlık alandaki iyileşmenin takip edeceği anlamına gelebilecektir. SAG değişkeninin bir gecikmeli değeri ile EGT değişkeni arasındaki ilişki sadece Filipinlerde görülmektedir. SAG değişkeninin iki gecikmeli değeri ile EGT değişkeni arasında ilişki Polonya'da görülmektedir. Buradaki değerlerin pozitif ve anlamlı olması önce sağlıkta meydana gelecek bir iyileşmeyi eğitim alandaki iyileşmenin takip edeceği anlamına gelebilecektir. SAG ve GDP, EGT ve GDP, EGT ve SAG değişkenlerinin ardıl ve öncül değerleri arasındaki ilişki değerlendirildiğinde EGT ve SAG değişkenlerinin ardıl ve öncül değerleri arasında diğer değişkenler arasındaki ilişkiye kıyasla ilişkinin bulunduğu daha fazla kanıtın elde edildiği söylenebilir.

4.3. Granger Nedensellik Analizi

Tablo 4.10: Granger Nedensellik Analizi

ÜLKE	GDP→SAG	SAG→GDP	GDP→EGT	EGT→GDP	EGT→SAG	SAG→EGT
Bangladeş	0.113 [0.894]	2.806 [0.127]	0.354 [0.713]	0.722 [0.518]	5.931** [0.031]	0.162 [0.853]
Brezilya	1.813 [0.231]	0.286 [0.759]	1.826 [0.229]	0.094 [0.910]	20.592*** [0.001]	1.853 [0.226]
Çin	1.069 [0.393]	0.603 [0.573]	1.283 [0.335]	0.997 [0.415]	4.041* [0.068]	0.488 [0.632]
Endonezya	0.240 [0.792]	0.339 [0.722]	0.976 [0.422]	0.107 [0.899]	3.719* [0.079]	0.311 [0.741]
Filipinler	0.905 [0.447]	8.057** [0.015]	1.431 [0.301]	0.712 [0.522]	1.020 [0.408]	2.136 [0.188]
G. Afrika	0.871 [0.459]	0.529 [0.611]	0.107 [0.899]	0.744 [0.509]	0.234 [0.796]	1.849 [0.226]
G .Kore	0.388 [0.692]	1.389 [0.310]	0.470 [0.643]	0.830 [0.474]	1.419 [0.303]	0.786 [0.491]
Hindistan	0.427 [0.667]	1.445 [0.298]	0.798 [0.487]	1.536 [0.279]	0.095 [0.910]	0.001 [0.999]
Katar	0.030 [0.970]	0.051 [0.949]	0.791 [0.490]	0.981 [0.421]	2.863 [0.123]	0.100 [0.906]
Kenya	0.388 [0.692]	1.099 [0.384]	0.286 [0.759]	0.127 [0.882]	2.677 [0.136]	1.276 [0.336]
Kuveyt	0.160 [0.854]	0.662 [0.545]	0.332 [0.728]	0.194 [0.827]	0.930 [0.438]	0.155 [0.858]
Macaristan	0.801 [0.486]	22.414*** [0.000]	0.633 [0.558]	5.341** [0.039]	0.009 [0.991]	0.387 [0.692]
Malezya	0.511 [0.620]	3.646* [0.082]	0.023 [0.976]	0.920 [0.441]	0.244 [0.789]	0.298 [0.750]
Meksika	0.486 [0.634]	0.909 [0.445]	0.600 [0.574]	0.039 [0.961]	4.527* [0.054]	3.819* [0.075]
Polonya	2.117 [0.191]	0.001 [0.998]	0.521 [0.615]	0.170 [0.847]	1.232 [0.347]	4.217* [0.062]
Rusya	0.900 [0.448]	2.714 [0.134]	0.141 [0.870]	0.121 [0.887]	0.680 [0.536]	0.352 [0.714]
Şili	0.081 [0.922]	2.651 [0.138]	0.275 [0.766]	0.777 [0.495]	2.477 [0.153]	0.163 [0.852]
Tayland	1.498 [0.287]	0.002 [0.997]	0.882 [0.455]	0.073 [0.929]	1.045 [0.400]	0.004 [0.996]
Türkiye	1.760 [0.240]	1.952 [0.211]	3.855* [0.074]	0.009 [0.991]	18.166*** [0.001]	0.861 [0.462]
Uruguay	0.158 [0.856]	1.306 [0.329]	1.019 [0.408]	0.964 [0.426]	0.004 [0.995]	0.219 [0.808]

*, **, *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Köşeli

parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Yapılan Granger Nedensellik Testi sonuçları Tablo 4.10'da verilmiştir. Bu sonuçlara göre Filipinler, Macaristan ve Malezya ülkelerinde SAG değişkeninden GDP değişkenine doğru bir nedensellik söz konusudur. Gözlemlenen bu ilişki Macaristan için % 1, Filipinler için % 5 ve Malezya için % 1 anlamlılık düzeyine sahiptir. Bu durum sağlık değişkenini kapsayan ölçütlerde yapılacak iyileşme ve yatırımların milli gelir değişkenini içeren ölçütlerde değişime yol açacağını göstermektedir. Sağlık göstergelerinde meydana gelebilecek bu iyileşme bebek ve çocuk ölümlerini azaltmanın yanı sıra ortalama hayat süresini arttırmaktadır. Hastalıkların erken teşhisi ve hastalık türlerinin azalması anlamına da gelebilecek olan iyileşme durumu sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanabilen sağlıklı bireylerin işgücü anlamında daha verimli olacakları ve milli gelire katkıda bulunabilecekleri yönündeki hipotezi desteklemektedir. Sağlıklı bir şekilde hayatlarını sürdüren bireyler üretimde daha etkin olmak adına doğal kaynakları mümkün olduğunca verimli kullanmaya çalışırlar ve toplumsal refahın yükselmesinde etkin bir rol oynarlar. GDP değişkeninden SAG değişkenine doğru ise herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

GDP değişkeninden EGT değişkenine doğru bir ilişki; analizde yer alan ülkelerden sadece Türkiye'de görülmekte ve bu ilişkinin % 10 anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. GDP değişkeninde meydana gelen pozitif değişim ülkenin ekonomik yönden büyümesi anlamına gelmektedir. Ekonomik yönden bir ülkenin büyümesi; bireylerin refahlarında meydana gelen artış olarak değerlendirilebilmekte ve bu artış bireylerin eğitim ve sağlık gibi alanlara daha fazla önem vermesine neden olabilmektedir. Giyinme, barınma ve beslenme gibi temel gereksinimlerini rahatlıkla sağlayan bireyler geri kalan bütçelerini daha fazla gelir elde edebilmek adına mesleki ve kişisel gelişimlerini sağlamak için eğitim alanına yönlendirebilmektedirler. Bireylerin refahlarının artması kişisel ve toplumsal eğitimlerine daha fazla yatırım yapmalarına neden olmaktadır. Geliri artan bir bireyin dünya görüşü artmakta ve eğitimlerine daha fazla önem vermektedir.

EGT değişkeninden GDP değişkenine doğru bir ilişki ise sadece Macaristan'da ve % 5 anlamlılık düzeyinde görülmektedir. EGT değişkeninden GDP değişkenine doğru bir ilişkinin varlığı kişilerin kendilerini ve dış dünyayı anlama kapasitelerini geliştirir, yaşam kalitesini geliştirir, bireylere ve toplumlara doğrudan fayda sağlamakla birlikte eğitimin verimliliğini, girişimciliği ve teknolojik gelişmeleri arttırıcı bir yönünün de olduğu söylenebilir. Ayrıca eğitimin insanlara;

ekonomik ve teknolojik gelişmelere ve bunların yol açtığı diğer değişimlere adaptasyon sağlama, üretkenlik ve beceri sağlama gibi etkileri olmakta, işsizlik gibi birçok sosyal problemin çözümüne yardımcı olma yoluyla gelire doğrudan ve dolaylı etkileri olmaktadır.

EGT değişkeninden SAG değişkine doğru olan ilişki değerlendirilecek olursa Brezilya ve Türkiye için % 1, Bangladeş için %5, Çin, Endonezya ve Meksika için ise %10 anlamlılık düzeyinde ilişkinin olmadığı reddedilmiştir. Çin, Endonezya gibi yüksek nüfusa sahip olan ülkelerde sağlık alanında yaşanacak olumlu gelişmelerin bu ülkelerdeki eğitim düzeyine bağlı olduğu yorumuna yol açabilmektedir. Bu sonuçlar birçok bakımdan korelasyon testini destekler niteliktedir. EGT değişkeninden SAG değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin olması ise bir ülkede yaşayan bireylerin eğitim seviyesindeki artışın sağlıklarına verecekleri önemi arttıracığı yönündeki hipotezi desteklemektedir. SAG değişkeninden EGT değişkenine doğru ilişki incelendiği zaman ise Meksika ve Polonya'da % 10 anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. Eğitimli bireyler sağlığa zararlı madde kullanımı, bulaşıcı hastalıklara karşı daha bilinçli olma, akıl ve ruh sağlığının önemi konusunda daha bilinçlidirler. Ayrıca bu bireyler almış oldukları eğitim sayesinde kazanmış oldukları spor yapmak gibi sağlığa faydalı birçok alışkanlığa sahip olmaktadır ve daha sağlıklı bir hayat sürdürme eğilimde olmaktadır. Sağlık alanında yaşanan gelişmeler de yaşam süresinin uzamasını sağlayacak ve böylelikle bireylerin eğitime daha fazla önem vermelerine neden olabilecektir ve bireylerin eğitim aldıkları süreler artabilecektir. Bu durum ilk etapta bireylerin iş hayatına geç atılacak olmaları olumsuz gibi görünse de uzayan eğitim süresi sonunda bireylerin kariyerleri dolayısıyla elde edecekleri kazanç ve yaşam seviyeleri rasyonel bir tutum olacaktır.

Yaptığımız çalışmada değişkenler arasında önemli (istikrarlı) bir ilişki bulunamamıştır. Bunun önemli bir sebebinin insani gelişme endeksini oluşturan alt göstergelerin ve hesaplama yöntemlerinin yıllara göre farklılık göstermesinden kaynaklanabileceğini söylemek mümkündür. Çalışmada kullanılan veriler 1995-2009 yılları arasını kapsamaktadır. Bunun sebebi ise kullanılan değişkenlerin 1990-1994 yılları arasında ve 2009 yılından sonraki yıllarda farklılık göstermesidir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular karşılaştırmalı yorumlara olanak sağlayabilmesi amacıyla Tablo 4.11'de özet şeklinde sunulmuştur.

Tablo 4.11: Seçilmiş Ülkelerde Endeks Değişimleri ve Analiz Sonuçları

ÜLKELER	GDP (%)	EGT (%)	SAG (%)	İGE (%)	NEDENSELLİK	KORELASYON
Bangladeş	1	43	18	49	Egt→Sag	Gdp--Sag (-)
Brezilya	83	14	9	1	Egt→Sag	---
Çin	176	20	6	30	Egt→Sag	---
Endonezya	26	12	12	15	Egt→Sag	---
Filipinler	34	1	8	11	Sag→Gdp	---
G. Afrika	157	7	-19	-3	---	Gdp--Sag (-)
G. Kore	168	9	11	6	---	---
Hindistan	124	24	5	39	---	---
Katar	234	15	7	9	---	---
Kenya	10	0	-4	13	---	Gdp--Sag
Kuveyt	474	30	3	12	---	---
Macaristan	185	9	6	3	Sag→Gdp Egt→Gdp	Egt--Sag
Malezya	74	15	5	1	Sag→Gdp	Egt--Sag Gdp--Egt (-)
Meksika	93	9	7	1	Egt→Sag Sag→Egt	--
Polonya	231	5	6	3	Sag→Egt	Gdp—Sag
Rusya	140	5	-2	-4	---	Gdp--Egt (-)
Şili	65	6	6	-1	---	---
Tayland	37	11	-1	-5	---	Gdp--Egt (-) Eg--Sag (-)
Türkiye	148	12	8	2	Gdp→Egt Egt→Sag	---
Uruguay	85	6	5	-2	---	Gdp—Sag

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkeler buldukları konum, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, iklimleri, bitki örtüleri, nüfus yapıları gibi birçok bakımdan farklılıklar göstermektedirler. Ülkelerin temel amacı, bu kadar farklı yapılarda olmalarına karşın ekonomik açıdan kalkınmış ve belirli bir refah düzeyine ulaşmaktır. Ülkeler bu doğrultuda ekonomik sistemler ve politikalar benimsemek durumundadırlar. İkinci dünya savaşı sonrası literatürde kendisine genişçe bir yer bulan kalkınma kavramı da ülkelerin bu temel amacını gerçekleştirme amacına hizmet etmektedir. Bu doğrultuda kalkınma kavramı 1970'li yıllara kadar büyüme kavramı ile özdeş olarak anılmıştır. Fakat zamanla yüksek büyüme oranları gösteren ülkelerde dahi eğitim, sağlık, özgürlük gibi sosyal göstergelerde bazı sorunlar meydana gelmiştir. Yaşanan büyümeye karşın sosyal göstergelerde meydana gelen sorunlar çerçevesinde kalkınma kavramının sadece gelir boyutuyla ölçülmesi anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. Zamanla kalkınma kavramının boyutları değişmiş geleneksel kalkınma anlayışından temel ihtiyaçlar yaklaşımına, endojen (içsel) kalkınma teorilerine ve son olarak sürdürülebilir kalkınma kavramı kapsamında birçok sosyal gösterge kalkınma kavramına dahil edilmiş ve kalkınmanın insani gelişme odaklı olması üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak kalkınma kavramı zamanla gelir odaklı kalkınma anlayışından insan odaklı kalkınma anlayışına doğru bir kavramsal genişleme yaşamıştır.

Bireylerin tercihlerinin genişletilmesi ve refahının artırılması insani gelişmenin temel amaçlarından biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda UNDP 1990 yılından itibaren her yıl insani gelişme endeksinin yer aldığı raporlar yayımlamaktadır. Bu raporlar ile ülkelerin insani gelişme performansları gelir ve sosyal göstergeler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu göstergeler genel olarak uzun ve sağlıklı bir yaşamı, bilgiye erişimi, insanca bir yaşam için gerekli olan kaynakları ifade etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı kapsamında değerlendirilen insani gelişme endeksi, içerisinde eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye unsurlarını barındırmaktadır. Beşeri sermaye kavramı, insanların sahip

oldukları bilgi, becerileri, yetenekleri aynı zamanda eğitimleri boyunca elde ettikleri kazanımları içermekle birlikte bireylerin sağlık, beslenme gibi insani fonksiyonlarına bağlı olarak elde ettikleri güç ve canlılığı da kapsamaktadır. Ayrıca insanın üretken olarak ortaya koyabileceği tüm nitelikleri içermekte olup ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak bireylerde oluşan bilgi, beceri ve diğer nitelikleri kapsamaktadır.

İnsani gelişme endeksi gelir ile birlikte beşeri sermaye faktörlerinden eğitim ve sağlık değişkenlerini de kapsamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada insani gelişme endeksi, endeksi oluşturan alt endeksler ve alt endekslerin göstergeleri 1995-2009 yılı verilerini kapsayacak şekilde 20 ülke için incelenmiştir ve veriler UNDP' nin yıllık raporlarından elde edilmiştir.

Eğitim endeks değeri açısından en düşük üç ülke 1995 yılı için Bangladeş, Hindistan ve Kuveyt, 2009 yılı için ise Bangladeş, Hindistan ve Kenya olduğu görülmektedir. Eğitim endeksi yüksek olan ülkeler incelendiğinde 1995 yılı için en yüksek olan üç ülke, (eşit endeks değerine sahip olan) Polonya ve G. Kore ardından ise Uruguay gelmektedir. 2009 yılı için ise endeks değeri açısından en yüksek olan ülke G. Kore, Uruguay ve Polonya olarak görülmektedir. Türkiye'nin 1995 ile 2009 yılları arasındaki eğitim değişkenini değerlendirecek olursak yaklaşık %12 bir artış gözlemlenmektedir. Eğitim veri değişimleri 20 ülke için incelendiğinde; Bangladeş, Kuveyt ve Hindistan değişimin en fazla yaşandığı ülkeler olmuştur. Kenya'da ise herhangi eğitim endeksinde belirtilen yıllar arasında herhangi bir değişim yaşanmamıştır.

Sağlık göstergesi olan doğumda beklenen yaşam süresi değeri açısından en düşük üç ülke 1995 yılı için sırasıyla Bangladeş, Kenya ve Hindistan, 2009 yılı verileri ile en düşük üç ülke ise G. Afrika, Kenya ve Hindistan olduğu görülmektedir. Doğumda beklenen yaşam süresi verileri en yüksek üç ülke 1995 yılı için Kuveyt, Şili ve Uruguay iken 2009 yılı verileri ile ise G. Kore, Şili ve Kuveyt olduğu görülmektedir. Türkiye'nin doğumda beklenen yaşam süresi incelendiğinde 1995 yılında 66.5 iken 2009 yılında bu değer 71.7'ye yükselmiştir. Söz konusu yıllarda doğumda beklenen yaşam süresi verisinde meydana gelen değişim ülkemizde yaklaşık % 8 artmıştır. Sağlık veri değişimleri 20 ülke için incelendiğinde; Bangladeş, Endonezya ve G. Kore değişimin en fazla görüldüğü ülkeler olmuştur. Ayrıca Tayland, Rusya, Kenya ve G. Afrika'da bu değişim negatif olmuştur.

Gelir değişkeni değerlendirildiğinde; gelir göstergesi olan kiři başına dūřen gelir (SGP, ABD \$) değeri açısından en dūřuk gelire sahip u ülkenin 1995 yılı verileri ile sırasıyla Bangladeř, Hindistan ve Kenya, benzer şekilde 2009 yılı verileri ile de Bangladeř, Kenya ve Hindistan'ın olduğu görülmektedir. Kiři başına dūřen gelir değerleri yüksek olan ülkeler incelendiğinde 1995 yılı için en yüksek değere sahip olan 3 ülke sırasıyla Katar, G. Kore ve řili, 2009 yılı verileri ile en yüksek değere sahip olan 3 ülke ise Katar, Kuveyt ve G. Kore'dir. Ülkemizin gelir değişkeni verileri incelendiğinde 1995 yılı kiři başına dūřen gelir değeri 5.230 dolar, 2009 yılı kiři başına dūřen gelir değeri ise 12.955 dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1995 ile 2009 yılları arasındaki kiři başına dūřen gelir verilerini değerlendirecek olursak yaklaşık % 148 bir artış gözlemlenmektedir. Gelir veri değişimleri 20 ülke için incelendiğinde; Kuveyt, Katar ve Polonya değişimin en fazla grldğ ülkeler olmuştur.

İnsani gelişme endeksi değerlendirildiğinde; endeks değeri en dūřuk u ülkenin 1995 yılı ve 2009 yılı için Bangladeř, Hindistan ve Kenya'nın olduğu görülmektedir. Endeks değeri en yüksek olan ülkeler incelendiğinde 1995 yılı için en yüksek olan u ülkenin sırasıyla G. Kore, Uruguay ve řili olduğu, 2009 yılı verileri ile en yüksek olan ülkelerin G. Kore, Uruguay ve řili olduğu görülmektedir. Ülkemizin insani gelişme endeks verileri incelendiğinde 1995 yılında 0.792 olarak gerçekleşen insani gelişme endeksi 2009 yılında 0.806 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1995 ile 2009 yılları arasındaki insani gelişme endeks değişimini değerlendirecek olursak yaklaşık % 2 bir artış gözlemlenmektedir. İnsani gelişme endeks verileri 20 ülke için incelendiğinde; Bangladeř, Hindistan ve Çin değişimin en fazla olduğu ülkeler olmuştur

Korelasyon testi sonuçlarına göre Malezya, şili ve Tayland'da GDP ile EGT arasında bir ilişkiye rastlamak mümkündür. Fakat bu ilişki beklenenin aksine negatif gerçekleşmiştir. Eğitim ve büyüme arasında ilişkinin olmaması ise iktisat kuramı ile çelişmektedir. Kurama göre eğitimin artması, kalifiye işgücünün, teknoloji kullanımının dolayısıyla yatırımların ve ekonomik büyümenin artması anlamına gelecektir. Fakat bulgular bunu desteklememektedir. GDP ile SAG değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkisinde Bangladeş ve G. Kore için negatif Kuveyt, Rusya ve Uruguay için pozitif bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. EGT ve SAG değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkisinde ise Macaristan ve Malezya için pozitif Tayland için negatif bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Değişkenlerin ncl ve

ardıl değerlerinin yer aldığı korelasyon ilişkisinde EGT ve SAG değişkenlerinin ardıl ve öncül değerlerinde diğer değişkenlere kıyasla ilişkisinin olduğuna dair daha fazla kanıtın olduğu söylenilebilir.

Yapılan Granger nedensellik analizine göre en fazla destek eğitimden sağlığa doğru bir ilişkinin olduğuna dair çıkmaktadır. Brezilya, Çin, Endonezya, Meksika ve Türkiye gibi nüfusu yüksek ülkelerde eğitimden sağlığa doğru nedensellik ilişkisi görülmektedir. Sağlık değişkeninden gelir değişkenine doğru ilişki Filipinler, Macaristan ve Malezya'da görülmektedir. Gelir değişkeninden eğitim değişkenine doğru bir ilişki ise sadece Türkiye'de görülmektedir. Eğitim değişkeninden gelir değişkenine doğru ilişki yalnız Macaristan'da görülmektedir. Sağlık değişkeninden eğitim değişkenine doğru nedensellik ilişkisi ise Meksika ve Polonya'da görülmektedir.

Türkiye ekonomi açısından üst sıralarda yer almasına rağmen insani gelişme endeks sıralamasında bu performansın çok gerisinde yer almaktadır. Bunun nedeni olarak temel insan hakları olan sağlık, eğitim açısından Türkiye'nin yıllardır gerekli olan gelişmeyi gösteremediği söylenilebilir. Yüksek bir genç nüfusa sahip olan bu ülkede insani gelişme endeks değerinin düşüklüğü eğitim ve sağlık alanına gereken önemin verilmediğini göstermektedir. Ülkemizde üniversite sayısı yıldan yıla artmakla birlikte eğitim kalitesi mesleki ve teknik eğitim olanakları sınırlı bir düzeyde artmakta ve Türkiye'nin performansının gerisinde kalmaktadır.

Ülkeler arasında oluşmuş olan refah düzeyi farklılıklarını gidermek amacıyla ülkelerin kalkınma süreçlerinde geri kalmalarına neden olan faktörlerin neler olduğu tespit edilmeli ve bu eksikliği giderecek olan sosyal ve politik önlemler alınmalıdır. Örneğin Bangladeş ve Hindistan gibi nüfusu yüksek fakat okuma yazma oranı, okullaşma yılı gibi eğitim göstergelerinin düşük olduğu ülkelerde eğitim alanına yapılacak genel yatırımlar, bu ülkelerin insani gelişme endeksi değerlerinde diğer ülkelere kıyasla daha yüksek bir artışa neden olabilecektir. Çünkü eğitim göstergeleri yüksek olan ülkeler bu alanda bir yatırım yapacakları zaman eğitim göstergeleri düşük olan ülkelere daha fazla kaynak ayırmak ve alternatif maliyetleri iyi analiz etmek durumunda kalacaklardır. Türkiye'nin İnsani gelişme endeksi sıralamasında üst sıralarda yer alabilmesi için yüksek insani gelişme seviyesine ulaşmanın bir hedef haline getirilmesi ve bu doğrultuda eğitim ve sağlık alanına ve eğitim yatırımlarına bütçeden daha fazla kaynak ayrılması gerekmektedir. Kişi başı GSMH değerinin artırılması ile uzun ve sağlıklı bir yaşam sunabilecek politikalar uygulanmalıdır.

Sağlık sistemi toplumun geneline yayılmalı ve toplumun geneline yayılmış olan genel sağlık sigortası gibi hizmetler vatandaşlara ek yük bindirmemelidir. Kamu hastaneleri özel hastanelerin gerisinde kalmamalı ve hastaneler ticari amaç gütmemelidir. Ayrıca eğitim alanında yaşanan eşitsizlikler giderilmeli bu bağlamda okullara ücretsiz servis ve yemek imkânları sunulmalıdır.

Yaptığımız çalışmada elde edilen bulgular genel olarak kuramların belirttiği ilişkileri destekler nitelikte olmayıp, değişkenler arasında önemli bir ilişki bulunamamıştır. Bunun önemli bir sebebinin yıllar itibari ile insani gelişme endeksini oluşturan alt göstergelerde meydana gelen değişim ve hesaplama yöntemlerindeki farklılıklardan kaynaklı olabileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca çalışmada kullanılan veriler 1995-2009 yılları arasını kapsamaktadır. Bunun sebebi ise kullanılan değişkenlerin 1990-1994 yılları arasında ve 2009 yılından sonraki yıllarda farklılık göstermesidir.

KAYNAKLAR

- Acemoglu, D. ve Johnson, D. (2007). Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth, *Journal of Political Economy*, 6(115):925-985.
- Afşar, M. (2009). Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1):85-98.
- Akçacı, T. (2013). Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5):65-79.
- Akın, C.S. (2007). *Sağlık ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye’de Sağlık Sektörü ve Harcamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, ss.5-37.
- Alagözoğlu, A. (2010). *Türkiye’deki Entegre Kırsal Kalkınma Projelerinin Sosyal Kalkınma Boyutu: Erzurum Entegre Kırsal Kalkınma Projesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss.1-4.
- Alpdemir, Ş. ve Özpınar, Ö. (2004). İnsani Kalkınma ve İnsani Yoksulluk. *Eğitim Toplum Bilim Dergisi*, 2(7):48-58.
- Altunç, Ö.F. (2002). *Kalkınmanın Sürdürülebilirliği ve İnsani Kalkınma ile İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, ss.16-60.
- Arıcioğlu, E. (2012). Kalkınma Kavramına Küreselleşme Perspektifinden Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1):36-53.
- Arısoy, İ. ve Ünlükaplan, İ. ve Ergen, Z. (2010). Sosyal Harcamalar ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde 1960-2005 Dönemine Yönelik Dinamik Bir Analiz. *Maliye Dergisi*, 158:398-421.
- Ay, A. ve Kızılkaya, O. ve Koçak, E. (2013). Sağlık Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1):163-172.

- Aydın, E. (2006). *Küreselleşme-Kalkınma İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli, ss.29-64.
- Baş, K. (1997). Eğitim, Kalkınma, Gelir ve Doğurganlık İlişkileri: Mersin Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(01):135-152.
- Başkaya, F. (1997). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, H. (2010). Eğitim, Sağlık ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkiler: Türkiye İçin Bir Analiz. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, 5(1):7-27.
- Çabuk, N. (2003). Güneydoğu Anadolu'da Yoksulluğun Sosyal Göstergeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(2):41- 65.
- Çalışkan, D. (2010). *Yenilikçi Oluşumlarda Sosyal Sermayenin Rolü ve Burdur İli Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çalışkan, Ş. ve Karabacak, M. ve Meçik, O. (2013). Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21):29-48.
- Çeken, H. (2008). Turizm’in Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 5(2): 293-306.
- Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2):166-182.
- Çınar, S. (2012). *İnsani Gelişimin Veri Zarflama Analizi İle Ölçülmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss.3-7.
- Deniz, M., Hobikoğlu, E. (2012). Cinsiyete Göre Gelişme Endeksi Çerçevesinde Kadın İstihdamının Ekonomik Değerlendirmesi: Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, ss.123-130.
- Doğan, B.B. (2011). Kalkınma iktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2):41-83.
- Doğan, E.M., Tatlı, H. (2014). İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk Bağlamında Türkiye’nin Dünyadaki Yeri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1):99-124.

- Erden, C. Ve Koyuncu, F.T. (2014). Kalkınma ve Çevresel Sağlık Riskleri: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2):9-23.
- Eryılmaz, T. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma*. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslar Arası İlişkiler Enstitüsü. Ankara, ss.1-23.
- Filiz, Y. (2010). *Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.86-112.
- Gitmez, E. (2013). *Yeni Bir Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak Kalkınma Ajansları: Karacadağ Kalkınma Ajansı Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, ss.4-34.
- Gökçe, A. ve Uyar, U. (2014). OECD Toplam Büyüme Oranı ve Dünya Bankası Emtia Fiyat Endeksleri İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 4(62):109-128.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri*. Şenesen, Ü. ve Şenesen, G.G. (Çev.), Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Gümüş, S. (2005). *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma; Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)*. İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Günsoy, G. (2005). İnsani gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2):35-52.
- Gürses, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21):339-350.
- Gyimah-Brempong, K. ve Wilson. M. (2004). Health Human Capital and Economic Growth in Sub-Saharan African and OECD countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44(2):296-320.
- Hartwig, J. (2010). Is Health Capital Formation Good for Long-Term Economic Growth? – Panel Granger Causality Evidence for OECD Countries, *Journal of Macroeconomics*, 32(1):314-325.
- Haspolat, E. (2010). *Neoliberalizmin Kalkınma Söylemi ve Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro Kredi: Örnek Ülke Deneyimleri ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.4-40.

- Hawkes, D. ve Uğur, M. (2012). Evidence on the relationship between education, skills and economic growth in low-income countries: A systematic review. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London.
- Işık, R. (2006). *Az Gelişmişlik Sorunu Demokrasi Krizi ve İnsani Kalkınma Endeksine Göre Az Gelişmiş Demokrasiler*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, ss.45-67.
- İlkin, A. (1998). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. 5. Baskı, Yön Ajans Yayınları, İstanbul.
- İnanç, H. ve Güner, Ü. ve Sarısoy, S. (2006). Eğitimin Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2):59-70.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2006). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi,1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11):51-68.
- Kar, M. ve Taban, S. (2005). *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Karabulut, T. ve Kaya, N. ve Gürsoy, Z. (2009). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’ne Üye Ülkelerin 2006 Yılı İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2):1-18.
- Karalı, B. (2005). *İnsani Kalkınma ve Ölçümü: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, ss.4-24.
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3):29-55.
- Kazar, G. ve Kazar, A. (2013). Eşitsizlikle Uyumlandırılmış İnsani Gelişme Endeksinin Türkiye İçin Değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2):195-208.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3-4):125-153.
- Koç, A. (2013). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, (165):241-258.

Köse, S. (2008). Korelasyon ve Regresyon Analizi.

http://file.toraks.org.tr/TORAKSFD23NJKL4NJ4H3BG3JH/mse-ppt-pdf/Kenan_KOSE3.pdf. Erişim Tarihi: 19.05.2015.

Lakeç, O. (2006). *İnsani Kalkınma Süreci ve Türkiye'nin İnsani Kalkınma Düzeyinin Seçilmiş Ülkelerle Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, ss.3-13.

Nartgün, Ş.S. ve Kösterelioğlu, M.A. ve Sipahioğlu M. (2013). İnsani Gelişim İndeksi Göstergeleri Açısından AB Üyesi ve AB Üyeliğine Aday Ülkelerin Karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1):80-89.

Öngel, V. ve Sözen, İ. ve Çelik, A.A. (2011). Orta Asya Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Endeksleri Açısından Değerlendirilmesi. *International Conference on Eurasian Economies*, ss.434-439.

Özsoy, C. (2007). *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin İktisadi Kalkınmadaki Yeri ve Önemi*. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No:1780, Eskişehir, ss.5-41.

Öztürk, A. (2011). *Yerel Kalkınmanın Yeni Aktörü Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, ss.5-22.

Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmadaki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1):46-71.

Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2):77-90.

Peran, T. (2005). *Beşeri Sermaye Yatırımlarından Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Kalkınmaya Etkileri ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, ss.1-32.

Selim, S. ve Purtaş, Y. ve Uysal, D. (2014). G-20 Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2):93-102.

Soubbotina, T. P. (2004). *Beyond economic growth: An introduction to sustainable development*. World Bank Publications.

Şenses, F. (2007). *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi*. 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Taban, S. (2006). Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Sosyo Ekonomi*, 2(4):31-47.
- Tayyar, I. (2008). *İnsani Kalkınma ve Ekonomik Büyüme İle Olan İlişkisi: Türkiye Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, ss.6-38.
- Tıraşoğlu, M. ve Yıldırım, B. (2012). Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*. 2(2):111-117.
- Tomul, E. (2000). *İnsani Gelişme İle Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss.17-53.
- Türker, M.T. (2000). *İktisadi Büyümede Beşeri Sermaye ve Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayenin Gelişimi*. Yüksek Lisan Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, ss.3-40.
- Türkoğlu, Y. (2009). *İnsani Gelişme Endeksi İle Kapsamlı Endeks Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss.4-11.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Karalı, B. (2006). İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye İçin Değerlendirilmesi. *S.Ü. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(12):53-88.
- UNDP, HDI (2010).
http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/hdr/faq_hdi-TR_ece%20FU.pdf Erişim Tarihi: 11.06.2015.
- UNDP. Human Development Report 1990, Oxford University Press, New York, 1990.
- UNDP. Human Development Report 1991, Oxford University Press, New York, 1991.
- UNDP. Human Development Report 1992, Oxford University Press, New York, 1993.
- UNDP. Human Development Report 1992, Oxford University Press, New York, 1992.
- UNDP. Human Development Report 1994, Oxford University Press, New York, 1994.
- UNDP. Human Development Report 1995, Oxford University Press, New York, 1995.

- UNDP. Human Development Report 1997, Oxford University Press, New York, 1997.
- UNDP. Human Development Report 1997, Oxford University Press, New York, 1996.
- UNDP. Human Development Report 1998, Oxford University Press, New York, 1998.
- UNDP. Human Development Report 1999, Oxford University Press, New York, 1999.
- UNDP. Human Development Report 2000, Oxford University Press, New York, 2000.
- UNDP. Human Development Report 2001, Oxford University Press, New York, 2001.
- UNDP. Human Development Report 2002, Oxford University Press, New York, 2002.
- UNDP. Human Development Report 2003, Oxford University Press, New York, 2003.
- UNDP. Human Development Report 2004, Oxford University Press, New York, 2004.
- UNDP. Human Development Report 2005, Oxford University Press, New York, 2005.
- UNDP. Human Development Report 2006, Oxford University Press, New York, 2006.
- UNDP. Human Development Report 2007-2008, PalgraveMacmillan, New York, 2007.
- UNDP. Human Development Report 2009, PalgraveMacmillan, New York, 2009.
- Ünal, Ç. (2008). İnsani Gelişmişlik Endeksine Göre Türkiye'nin Bölgesel Farklılıkları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2):89-113.
- Yanar, R. (2014). Kalkınma Ekonomisinin Kapsamı, Kalkınma Sürecinin Ölçülmesi ve Kalkınma Sürecini Belirleyen Etkenler, *Farklı Boyutlarıyla Türkiye'de Kalkınma*, Bekmez, S. (Ed.). Efil Yayınları, Ankara ss.2-18.
- Yardımcıoğlu, F. (2013). Eğitim ve Sağlık İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(9):49-77.
- Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2):49-70.

- Yetkiner, İ.H. (2006). Sağlık ile Büyüme. *Ege Akademik Bakış*, 6(2):83-91.
- Yılmaz, A. (2011). *Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: Trakya Bölgesine Olası Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, ss.3-31.
- Yılmaz, B. (2011). *Kalkınma Politikalarında Değişim: Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, ss.10-38.
- Yumuşak, İ.G. ve Yıldırım, D.Ç. (2009). Sağlık Harcamalarının İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, 4(1):57-70.

EKLER

Ek Tablo 1: Ülkelerin Eğitim Endeksleri

Ülkeler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye	0.74	0.75	0.75	0.75	0.76	0.76	0.77	0.77	0.77	0.80	0.82	0.81	0.812	0.812	0.828
G. Kore	0.91	0.92	0.93	0.93	0.95	0.95	0.95	0.95	0.96	0.97	0.97	0.98	0.980	0.980	0.988
Meksika	0.81	0.81	0.81	0.82	0.83	0.84	0.84	0.84	0.86	0.85	0.85	0.86	0.863	0.863	0.886
Şili	0.87	0.87	0.87	0.88	0.89	0.90	0.90	0.90	0.89	0.90	0.91	0.91	0.914	0.914	0.919
Brezilya	0.78	0.79	0.79	0.80	0.83	0.84	0.83	0.83	0.90	0.88	0.89	0.88	0.883	0.883	0.891
Çin	0.71	0.72	0.73	0.76	0.78	0.79	0.80	0.80	0.79	0.83	0.84	0.84	0.837	0.837	0.851
Endonezya	0.75	0.76	0.76	0.77	0.78	0.79	0.79	0.79	0.80	0.80	0.81	0.83	0.830	0.830	0.840
Hindistan	0.52	0.52	0.52	0.53	0.54	0.55	0.56	0.57	0.57	0.59	0.61	0.61	0.620	0.620	0.643
Katar	0.77	0.77	0.77	0.77	0.77	0.78	0.79	0.79	0.82	0.83	0.87	0.85	0.852	0.852	0.888
Kuveyt	0.67	0.69	0.71	0.72	0.73	0.73	0.74	0.74	0.73	0.81	0.80	0.87	0.871	0.871	0.872
Malezya	0.74	0.75	0.76	0.76	0.79	0.79	0.80	0.80	0.83	0.83	0.83	0.84	0.839	0.839	0.851
Tayland	0.80	0.81	0.80	0.81	0.83	0.84	0.84	0.84	0.88	0.86	0.86	0.86	0.855	0.855	0.888
Polonya	0.91	0.91	0.92	0.92	0.92	0.92	0.94	0.94	0.95	0.96	0.96	0.95	0.951	0.951	0.952
Macaristan	0.88	0.88	0.88	0.88	0.91	0.91	0.93	0.93	0.93	0.95	0.96	0.95	0.958	0.958	0.960
Filipinler	0.88	0.89	0.89	0.90	0.90	0.91	0.91	0.91	0.90	0.89	0.89	0.89	0.888	0.888	0.888
Uruguay	0.90	0.90	0.90	0.90	0.91	0.91	0.92	0.92	0.93	0.94	0.94	0.95	0.942	0.942	0.955
Rusya	0.89	0.92	0.92	0.92	0.92	0.92	0.92	0.92	0.93	0.95	0.96	0.95	0.956	0.956	0.933
G. Afrika	0.79	0.80	0.81	0.82	0.87	0.88	0.87	0.88	0.83	0.83	0.81	0.80	0.806	0.806	0.843
Bangladeş	0,37	0,38	0,38	0,38	0,38	0,39	0,39	0,40	0,45	0,45	0,45	0,46	0,503	0,503	0,53
Kenya	0,69	0,69	0,70	0,69	0,69	0,70	0,71	0,72	0,73	0,74	0,66	0,69	0,693	0,693	0,69

Kaynak: UNDP, Human Development Report.

Ek Tablo 2: Ülkelerin Doğumda Beklenen Yaşam Süreleri (Yıl)

Ülkeler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye	66.5	66.7	68.2	68.5	69.0	69.3	69.5	69.8	70.1	70.4	68.7	68.9	71.4	71.4	71.7
G. Kore	71.1	71.3	71.5	71.7	72.4	72.6	74.7	74.9	75.2	75.4	77.0	77.3	77.9	77.9	79.2
Meksika	70.8	71.0	72.0	72.1	72.2	72.3	72.4	72.6	73.1	73.3	75.1	75.3	75.6	75.6	76.0
Şili	73.8	73.9	75.1	75.1	74.9	75.1	75.2	75.3	75.8	76.0	77.9	78.1	78.3	78.3	78.5
Brezilya	66.3	66.5	66.4	66.6	66.8	67.0	67.5	67.7	67.8	68.0	70.5	70.8	71.7	71.7	72.2
Çin	68.5	68.6	68.9	69.2	69.8	70.1	70.2	70.5	70.6	70.9	71.6	71.9	72.5	72.5	72.9
Endonezya	62.7	63.0	63.5	64.0	65.1	65.6	65.8	66.2	66.2	66.6	66.8	67.2	69.7	69.7	70.5
Hindistan	60.4	60.7	61.3	61.6	62.6	62.9	62.9	63.3	63.3	63.7	63.3	63.6	63.7	63.7	63.4
Katar	70.5	70.6	70.9	71.1	71.7	71.9	69.3	69.6	71.8	72.0	72.8	73.0	75.0	75.0	75.5
Kuveyt	74.9	75.0	75.2	75.4	75.9	76.1	76.0	76.2	76.3	76.5	76.9	77.1	77.3	77.3	77.5
Malezya	70.8	70.9	71.2	71.4	72.0	72.2	72.2	72.5	72.8	73.0	73.2	73.4	73.7	73.7	74.1
Tayland	69	69.2	69.5	69.5	68.8	68.9	69.9	70.2	68.9	69.1	70.0	70.3	69.6	69.6	68.7
Polonya	71.1	71.1	71.2	71.1	72.5	72.7	73.1	73.3	73.6	73.8	74.3	74.6	75.2	75.2	75.5
Macaristan	69.0	69.0	68.8	68.9	70.9	71.1	71.1	71.3	71.5	71.7	72.7	73.0	72.9	72.9	73.3
Filipinler	66.3	66.5	67.0	67.4	68.3	68.6	69.0	69.3	69.5	69.8	70.4	70.7	71.0	71.0	71.6
Uruguay	72.5	72.6	72.6	72.7	73.9	74.1	74.2	74.4	75.0	75.2	75.4	75.6	75.9	75.9	76.1
Rusya	67.6	67.4	65.7	65.5	66.6	66.7	66.1	66.1	66.6	66.7	65.3	65.2	65.0	65.0	66.2
G. Afrika	62.9	63.2	63.7	64.1	54.7	53.2	53.9	52.1	50.9	48.8	48.4	47.0	50.8	50.8	51.5
Bangladeş	55,6	55,9	56,4	56,9	58,1	58,6	58,9	59,4	60,5	61,1	62,8	63,3	63,1	63,1	65,7
Kenya	55,7	55,5	53,6	53,8	52	51,3	51,3	50,8	46,4	45,2	47,2	47,5	52,1	52,1	53,6

Kaynak: UNDP, Human Development Report.

Ek Tablo 3: Ülkelerin Kişi Başına Düşen GSYİH (SGP, ABD doları)

Ülkeler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye	5230	4210	5193	5516	6350	6422	6380	6974	5890	6390	6772	7753	8407	8407	12955
G. Kore	9250	9710	10656	11594	13590	13478	15712	17380	15090	16950	17971	20449	22029	22029	24801
Meksika	7300	7010	7384	6769	8370	7704	8297	9023	8430	8970	9168	9803	10751	10751	14104
Şili	8410	8900	9129	9930	12370	8787	8652	9417	9190	9820	10274	10874	12027	12027	13880
Brezilya	5240	5500	5362	5928	6480	6625	7037	7625	7360	7770	7790	8195	8402	8402	9567
Çin	1950	2330	2604	2935	3130	3105	3617	3976	4020	4580	5003	5896	6757	6757	5383
Endonezya	2950	3270	3740	3971	3490	2651	2857	3043	2940	3230	3361	3609	3843	3843	3712
Hindistan	1230	1240	1348	1422	1670	2077	2248	2358	2840	2670	2892	3139	3452	3452	2753
Katar	22380	22910	18403	19772	20987	20987	18789	18789	19844	19844	19844	19844	27664	27664	74882
Kuveyt	8326	21360	21875	23848	25314	25314	17289	15799	18700	16240	18047	19384	26321	26321	47812
Malezya	7790	8360	8865	9572	8140	8137	8209	9068	8750	9120	9512	10276	10882	10882	13518
Tayland	5950	6350	7104	7742	6690	5456	6132	6402	6400	7010	7595	8090	8677	8677	8135
Polonya	4830	4702	5002	5442	6520	7619	8450	9051	9450	10560	11379	12974	13847	13847	15987
Macaristan	6580	6059	6437	6793	7200	10232	11430	12416	12430	13400	14584	16814	17887	17887	18755
Filipinler	2550	2590	2681	2762	3520	3555	3805	3971	3840	4170	4321	4614	5137	5137	3406
Uruguay	6070	6550	6752	6854	9200	8623	8879	9035	8400	7830	8280	9241	9962	9962	11216
Rusya	6140	4760	4828	4531	4370	6460	7473	8377	7100	8230	9230	9902	10845	10845	14690
G. Afrika	3799	3127	4291	4334	7380	8488	8908	9401	11290	10070	10346	11192	11110	11110	9757
Bangladeş	1230	1290	1331	1382	1050	1361	1483	1602	1610	1700	1770	1870	2053	2053	1241
Kenya	1400	1400	1404	1438	1190	980	1022	1022	980	1020	1037	1140	1240	1240	1542

Kaynak: UNDP, Human Development Report.

Ek Tablo 4: Ülkelerin İnsani Gelişme Endeksleri

Ülkeler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye	0.792	0.711	0.772	0.782	0.728	0.732	0.735	0.742	0.734	0.751	0.75	0.757	0.775	0.775	0.806
G. Kore	0.882	0.886	0.890	0.894	0.852	0.854	0.875	0.882	0.879	0.888	0.901	0.912	0.921	0.921	0.937
Meksika	0.842	0.845	0.853	0.855	0.786	0.784	0.790	0.796	0.800	0.802	0.814	0.821	0.829	0.829	0.854
Şili	0.880	0.882	0.891	0.893	0.844	0.826	0.825	0.831	0.831	0.839	0.854	0.859	0.867	0.867	0.878
Brezilya	0.804	0.796	0.783	0.809	0.739	0.747	0.750	0.757	0.777	0.775	0.792	0.792	0.800	0.800	0.813
Çin	0.594	0.609	0.626	0.650	0.701	0.706	0.718	0.726	0.721	0.745	0.755	0.768	0.777	0.777	0.772
Endonezya	0.637	0.641	0.668	0.679	0.681	0.670	0.677	0.684	0.682	0.692	0.697	0.711	0.728	0.728	0.734
Hindistan	0.439	0.436	0.446	0.451	0.545	0.563	0.571	0.577	0.590	0.595	0.602	0.611	0.619	0.619	0.612
Katar	0.838	0.839	0.840	0.840	0.814	0.819	0.801	0.803	0.826	0.833	0.849	0.844	0.875	0.875	0.910
Kuveyt	0.821	0.836	0.844	0.848	0.833	0.836	0.818	0.813	0.820	0.838	0.844	0.871	0.891	0.891	0.916
Malezya	0.822	0.826	0.832	0.834	0.768	0.772	0.774	0.782	0.790	0.793	0.796	0.805	0.811	0.811	0.829
Tayland	0.827	0.832	0.833	0.838	0.753	0.745	0.757	0.762	0.768	0.768	0.778	0.784	0.781	0.781	0.783
Polonya	0.855	0.819	0.834	0.851	0.802	0.814	0.828	0.833	0.841	0.850	0.858	0.862	0.870	0.870	0.880
Macaristan	0.856	0.855	0.857	0.857	0.795	0.817	0.829	0.835	0.837	0.848	0.862	0.869	0.874	0.874	0.879
Filipinler	0.677	0.665	0.672	0.677	0.740	0.744	0.749	0.754	0.751	0.753	0.758	0.763	0.771	0.771	0.751
Uruguay	0.881	0.883	0.883	0.885	0.826	0.825	0.828	0.831	0.834	0.833	0.840	0.851	0.852	0.852	0.865
Rusya	0.849	0.804	0.792	0.769	0.747	0.771	0.775	0.781	0.779	0.795	0.795	0.797	0.802	0.802	0.817
G. Afrika	0.705	0.649	0.716	0.717	0.695	0.697	0.702	0.695	0.684	0.666	0.658	0.653	0.674	0.674	0.683
Bangladeş	0.364	0.365	0.368	0.371	0.44	0.461	0.47	0.478	0.502	0.509	0.52	0.53	0.547	0.547	0.543
Kenya	0.481	0.473	0.463	0.463	0.519	0.508	0.514	0.513	0.489	0.488	0.474	0.491	0.521	0.521	0.541

Kaynak: UNDP, Human Development Report.

ÖZGEÇMİŞ

Bünyamin ZEYREK, 1988 yılında Gaziantep'te doğdu. 2012 yılında Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünden mezun oldu. 2012 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. 2014 yılı Şubat ayından bu yana Gaziantep'te faaliyet gösteren özel bir bankada olarak çalışmaktadır.

VITAE

Bünyamin ZEYREK was born in Gaziantep in 1988. He graduated from the Department of Economics at Nigde University in 2012. He has begun to the Master's degree at Department of Economics in the Institute of Social Sciences at Gaziantep University in 2012. He has been working at a special bank of Gaziantep since 2014.